ANADOLU TARIMININ 150 YILLIK ÖYKÜSÜ

NEVZAT EVRİM ÖNAL

Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü

NEVZAT EVRİM ÖNAL

Yazılama

Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü

Yazılama Yayınevi: 42

Türkiye Yazıları: 7

Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü

Nevzat Evrim Önal

Kapak Tasarımı
Gökçe Erbil / Heval Deniz Çakıcıoğlu

Birinci Baskı
Ekim 2010

© Yazılama Yayınevi
© Nevzat Evrim Önal

ISBN
978-605-5892-34-0

Baskı
Kayhan Matbaacılık
Güven San. Sitesi C Blok No: 244
Topkapı - İSTANBUL
(0212 576 01 46 / 0212 612 31 85)

İrtibat
Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.
Osman Ağa Mah. Halitağa Cad. Vahap Bey Sok.
Yıldırım Han No:17/14
Kadıköy – İSTANBUL

0 216 338 52 59
www.yazilama.com
iletişim@yazilama.com

Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü

Nevzat Evrim Önal

Yazılama

Dr. Nevzat Evrim Önal: 1978'de İstanbul'da doğdu. Babası Mehmet Nejat Önal, annesi Sermin Önal'dır. İlkokulu 1983-1988 arasında üç ayrı okulda okudu. Ortaöğretimini 1988-1995 yılları arasında Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi'nde tamamladı. Lisans eğitimini 2000 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İşletme Mühendisliği Bölümü'nde tamamlayarak Mühendis; Yüksek Lisans eğitimini 2003 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İşletme Mühendisliği Programı'nda tamamlayarak Yüksek Mühendis unvanını kazandı. Doktora çalışmasını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Programı'nda yaptı. 2007 yılında tamamladığı Doktora tezinin başlığı "1980 Sonrası Devlet Politikalarının Türkiye'nin Tarımsal Dönüşümüne Etkileri"dir. Tarımsal dönüşüm, Türkiye'nin tarımsal dönüşümü ve kırsal kalkınma konuları üzerinde makaleleri bulunmaktadır. 2004-2007 yılları arasında Öğretim Görevlisi olarak Beykent Üniversitesi'nde çalışmıştır. 2009-2010 öğretim yılının başı itibariyle Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu'nda Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. Nevzat Evrim Önal İstanbul'da ikamet etmektedir.

İçindekiler

Kısaltmalar 7

Sunuş 13

Önsöz 15

1. Bölüm
Marksizmde "Tarım Sorunu" 19

2. Bölüm
Anadolu Tarımına Kapitalizmin Girişi 43

3. Bölüm
Burjuva Devrimi ve Kuruluş Döneminde Tarım 63

4. Bölüm
Emperyalizme Yeniden Eklemlenme ve Hızlı Tarımsal Dönüşüm 93

5. Bölüm
Şiddetlenen Sınıf Mücadelesi ve Planlı Kalkınma Çabaları 111

6. Bölüm
Darbe Sonrası Neoliberal Saldırı 129

7. Bölüm
Emperyalizmin Gözetiminde Tarımın ve Köylülüğün Tasfiyesi 145

Sonuç
150 Yılın Bilançosu ve Yapılması Gerekenler 191

Nasıl Bir Tarım Programı? 197

Ekler 201

Kaynakça 207

KISALTMALAR

AB	*Avrupa Birliği*
ABD	*Amerika Birleşik Devletleri*
AET	*Avrupa Ekonomik Topluluğu*
AKP	*Adalet ve Kalkınma Partisi*
ANAP	*Anavatan Partisi*
ARIP	*Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project)*
AT	*Avrupa Topluluğu*
A.Ş.	*Anonim Şirket*
CAP	*Avrupa Ortak Tarım Politikası (Common Agricultural Policy)*
CARDS	*Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve Stabilizasyon için Birlik Yardımı (Community Assistance to Reconstruction, Development and Stabilisation)*
CHP	*Cumhuriyet Halk Partisi*
ÇAYKUR	*Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü*
da.	*Dekar*
der.	*Derleyen(ler)*
DİE	*Devlet İstatistik Enstitüsü*
DGD	*Doğrudan Gelir Desteği*
DP	*Demokrat Parti*
DPT	*Devlet Planlama Teşkilatı*
DSİ	*Devlet Su İşleri*
DTÖ	*Dünya Ticaret Örgütü*
DYP	*Doğru Yol Partisi*
EBK	*Et ve Balık Kurumu*
EMA	*Avrupa Modeli Tarım (European Model of Agriculture)*
EU	*Avrupa Birliği (European Union)*
FEOGA	*Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu (Fonds Europeen d'Orientation et de Garantie Agricole)*
GATT	*Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)*
GSMH	*Gayrisafi Milli Hasıla*

GSYİH	*Gayrisafi Yurtiçi Hasıla*
GTS	*Genel Tarım Sayımı*
ha.	*Hektar*
IMF	*Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)*
IPA	*Üyelik Öncesi Yardım için Enstrüman (Instrument for Pre-Accession Assistance)*
ISPA	*Üyelik Öncesi Yapısal Politikalar için Enstrüman (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession)*
İDT	*İktisadi Devlet Teşekkülü*
İGSAŞ	*İstanbul Gübre Sanayii Anonim Şirketi*
kg.	*Kilogram*
KHGM	*Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü*
KİT	*Kamu İktisadi Teşebbüsü*
MHP	*Milliyetçi Hareket Partisi*
Mn.	*Milyon*
NAFTA	*Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement)*
NATO	*Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)*
NBŞ	*Nişasta Bazlı Şeker*
OECD	*Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)*
ORÜS	*Orman Ürünleri Sanayii Anonim Şirketi*
Ort.	*Ortalama*
OTP	*Ortak Tarım Politikası*
ÖİB	*Özelleştirme İdaresi Başkanlığı*
PHARE	*Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılması Hareketi (Poland and Hungary: Action for the Restructuring of the Economy)*
s.	*Sayfa*
SAL	*Yapısal Uyum Kredisi (Structural Adjustment Loan)*
SAPARD	*Tarımsal ve Kırsal Gelişme için Özel Üyelik Öncesi Program (Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development)*
SBF	*Siyasal Bilgiler Fakültesi*

SECAL	*Sektörel Uyum Kredisi (Sectoral Adjustment Loan)*
SEK	*Süt Endüstrisi Kurumu*
SHP	*Sosyaldemokrat Halk Partisi*
T.C.	*Türkiye Cumhuriyeti*
TBB	*Türkiye Bankalar Birliği*
TBMM	*Türkiye Büyük Millet Meclisi*
TCMB	*Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*
TEFE	*Toptan Eşya Fiyat Endeksi*
TEKEL	*Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri*
TİGEM	*Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü*
TKB	*Türkiye Kalkınma Bankası*
TKK	*Tarım Kredi Kooperatifleri*
TKKMB	*Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği*
TKV	*Türkiye Kalkınma Vakfı*
TL	*Türk Lirası*
TMO	*Toprak Mahsulleri Ofisi*
TSK	*Tarım Satış Kooperatifi*
TSKB	*Tarım Satış Kooperatifleri Birliği veya Türkiye Sınai Kalkınma Bankası*
TŞFAŞ	*Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi (Şeker Fabrikaları)*
TÜFE	*Tüketici Fiyat Endeksi*
TÜGSAŞ	*Türkiye Gübre Sanayii Anonim Şirketi*
TÜİK	*Türkiye İstatistik Kurumu*
TÜSİAD	*Türkiye Sanayici ve İş Adamları Derneği*
TZDAŞ	*Türkiye Zirai Donatım Anonim Şirketi*
TZDK	*Türkiye Zirai Donatım Kurumu*
USD	*ABD Doları*
WTO	*Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)*
YEMSAN	*Yem Sanayii Anonim Şirketi*
YTL	*Yeni Türk Lirası*
$	*ABD Doları*
€	*Avro*
¥	*Japon Yeni*

Türkel Hocam'a...

Sunuş

Nevzat Evrim Önal, bir doktora tezinden hareket ederek bu önemli çalışmayı, Türkiye'de tarımın, köylülüğün, emekçi sınıfların sorunlarıyla, kaderiyle ilgilenen herkesin dikkatine tam zamanında sunuyor.

Niçin "tam zamanında?"... Zira bir-iki yıllık kısa kesintiler sayılmazsa, neoliberal politikalar aracılığıyla Türkiye tarımına yöneltilen otuz yıllık sistematik bir saldırının nihai bilançosu ortaya çıkmıştır. Bu saldırının ileri bir aşamasında, Önal'ın "emperyalizmin gözetiminde tarımın ve köylülüğün tasfiyesi" olarak nitelendirdiği ara-dönemin başlangıcında, Nisan 1998'de tarımda 9,8 milyon kişi istihdam ediliyordu. On yıllık bir "tahribat" sonunda, tarım ve sanayi arasındaki fiyat makasları ("iç ticaret hadleri") yüzde 35 oranında tarım aleyhine çökmüş; sektörün istihdamı ise, 2008'in Nisan'ına gelindiğinde 5,7 milyon kişiye düşmüştü. Türkiye'de 4,1 milyon emekçinin topraktan koparılması; ekonominin ana sektörlerinden birindeki istihdamın yüzde 42'ye yaklaşan oranlarda daralması anlamına gelen bir toplumsal şokun nedenleriyle, sonuçlarıyla, araçlarıyla enine-boyuna ve derinlemesine incelenmesi gündeme gelmiştir. Önal, kitabının 6. ve 7. bölümlerinde bu güç işe soyunuyor.

Bu saldırı, tarımın ve köylülüğün Türkiye kapitalizmiyle çok farklı bir biçimde eklemlendiği otuz yıllık bir başka dönemi izlemişti. Kabaca, 1950 ile başlayan bu dönemde, giderek yaygınlaşan ve ürünlerin, tarımsal hâsılanın büyük bölümünü kapsayan; girdileri, kredileri de içeren bir destekleme sistemi Türkiye tarımını kucaklamaktaydı. Köylülüğün bu dönemde kapitalizmle ve çok partili siyasi rejimle bütünleşme tarzının incelenmesi, tarımsal gelişime ışık tutmakla kalmıyor; Türkiye'nin sosyal tarihinin kavranması bakımından da büyük önem taşıyor. Nevzat Evrim

Önal, kitabın 4. ve 5. bölümlerinde bu döneme, bu ilişkilere ışık tutuyor.

Osmanlı düzeninin siyasi, hukuksal, yönetsel üst-yapısını tasfiye eden Kemalist devrimin, üretim ilişkilerinde devrimci bir dönüşüm getirmediği malûmdur. Bu saptama, tarımsal yapı için de fazlasıyla geçerlidir. Önal'a göre 1858 Arazi Kanunnamesi'nden bu yana kapitalizm Anadolu tarımına nüfuz etmeye başlamıştı. Cumhuriyet, aşar'ın kaldırılmasıyla bu doğrultuda ileri bir adım atmış; daima gündemde olan toprak reformunu ise sürekli olarak ertelemiştir. Öte yandan, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı, Türkiye tarımına çok ağır şoklar taşımış; tarımın ekonominin tümüyle bağlantı biçimleri önemli değişimlerle karşı karşıya gelmiştir. Kitabın 2. ve 3. bölümleri bu tarihsel serencam üzerindeki bir çözümleme içermektedir.

Sözünü ettiğim, ekonomik-tarihsel çözümlemenin kuramsal dayanaklarını Önal, kitabının birinci bölümünde inceliyor. Her şeyden önce "tarımın kapitalistleşmesi" diye adlandırılan bir sürecin kavramsal berraklık üstüne oturtulması gerekiyor. "Kapitalizm" kavramı üzerinde fazla fikir ayrılığı olmayabilir; ancak, kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir ortamda, küçük mülkiyete, aile emeğine ve piyasa için üretime dayalı bir tarımsal yapının ekonominin tümüyle bağlantıları nasıl nitelendirilmelidir? Ulusal ve uluslararası düzlemde kapitalizmin bu yapıdaki bir tarımı kuşatması, kendine bağlaması, kendine "benzetmesi" nasıl gerçekleşir; hangi terimlerle, nasıl çözümlenmelidir? Bu soruların bir bölümü, Önal tarafından Marksist kuramın temel önermelerinden hareket edilerek 1. bölümde inceleniyor. Tüm kuramsal soruların bu incelemede yanıtlandığı; tartışmalı, kritik sorunların aydınlandığı söylenemez; ancak, bu türden bir açılımla başlamadan tarihsel ve ekonomik olguların sergilenmesinde daima eksiklikler kalacaktır. Önal'ın kitabının da bu doğrultuda bir kuramsal çerçeve ve çabayla başlamış olması, sonraki bölümlerdeki bilgi, bulgu ve yorumların kavranmasına belirleyici bir katkı yapmaktadır.

Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü, sadece yüz elli yıllık tarımsal dönüşüme değil, Türkiye'nin sosyal tarihine de aydınlatıcı açılımlar getiren önemli bir çalışmadır.

Korkut Boratav
Mayıs 2010

Önsöz

Tarımsal dönüşüm ve tarımın kapitalistleşmesi tartışmaları, uzun bir dönem boyunca Türkiye'de aydınları ve bilim insanlarını ciddi biçimde meşgul etmişti.

Başlangıçta, cumhuriyetin kuruluşunun hemen ardından devrimin ilerici kadroları (veya büyük "K" ile *Kadro*'su) Anadolu kırsalındaki geri kalmışlığa gözlerini dikti. Şevket Süreyya, Yakup Kadri ve bilhassa İsmail Hüsrev bu geri kalmışlık karşısında bir yandan rahatsız, diğer yandan cumhuriyeti kuran burjuva devriminin nesnel sınırları nedeniyle çaresizdi. Cumhuriyetin gerici toprak sahibi sınıfa yaslanan karakteri, kırsal geri kalmışlık konusunu çözümsüz kılıyor ve bir kangrene dönüştürüyordu.

2. Dünya Savaşı'nın ardından cumhuriyet tarihinin tek gerçek toprak reformu denemesinin de tam bir başarısızlıkla sonuçlanması, toprak meselesinin burjuva iktidarı çerçevesinde çözülmesinin imkânsızlığını gösterdi. Bu tarihten itibaren tarım sorunu yalnızca solcu aydınlar tarafından, ilerici biçimde ele alındı ve bu çalışmanın da temel referansını oluşturan pek çok eser ve tartışma Türkiye'de sosyalist düşüncenin geliştiği 1960-1980 döneminde üretildi.

12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin sol düşünce ortamında yarattığı tahribatın belki de en belirgin etkilerinden biri tarım tartışmaları ve tarımsal dönüşüm konusuna gösterilen ilgide görüldü. Darbeyle birlikte başlayan neoliberal saldırı Türkiye tarımı ve köylülüğü üzerinde ciddi bir basınç yaratırken konu 1980'lerde birkaç önemli konferans ve yapıtta ele alındı, 1990'lardan itibaren de solun ilgi alanından büyük ölçüde çıktı.

Konu 2000'lerde tekrar tartışılmaya başlandığında, tarımsal destek sistemi tasfiye edilmiş, bu amaç çerçevesinde oluşturulmuş olan kurumlar özelleştirilmiş, devletin tarıma yönelik düzenleyici müdahaleleri adeta yasaklanmış ve bu alandaki neoliberal saldırı büyük ölçüde tamamlanmıştı. Dolayısıyla yeni tartışmalar büyük ölçüde gıda güvenliği, genetiği değiştirilmiş organizmalar, sürdürülebilir tarım gibi güncel konulara yoğunlaştı ve bu hızlı piyasalaşmanın kaçınılmaz sonucu olan köylülüğün bir sınıf olarak varlığını yitiriyor olması yeterince önemsenmedi. Bu tartışmaların tamamına yakınının marksist çerçevenin de hayli uzağındaki mecralarda ve yöntemlerle sürdürüldüğünü de eklememiz gerekiyor.

Bu çalışma, 1960-1980 döneminde hararetli biçimde yapılan Türkiye tarımının kapitalistleşmesi üzerindeki tartışmaları, güncelden geriye bir kez daha ele almayı hedefliyor. Bu konudaki şahsi görüşüm, Anadolu tarımında kapitalistleşme dinamiklerinin cumhuriyetin kuruluşundan çok daha eskiye, Tanzimat'a kadar dayandığı yönünde. Bu yüzden tarım toprakları üzerinde ilk kez özel mülkiyet hakkının tanındığı 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'ni çalışmanın başlangıç tarihi olarak seçtim.

150 yıl gibi uzun bir dönem boyunca aynı olguya bakmak için, bu uzun periyodun söz konusu olgu açısından en az bir tane değişmeyen karakteri olduğunun varsayılması gerekir. Benim için bir süreç olarak Anadolu tarımının kapitalistleşmesi, bu değişmez karakteri ve çalışmanın ana dinamiğini oluşturuyor. Dolayısıyla çalışmanın birinci bölümünde, tarımda kapitalistleşmeden kuramsal olarak ne anladığımın çerçevesini çizmeye, sonraki bölümlerde de kronolojik sıra çerçevesinde birbirini takip eden dönemlerde bu sürecin nasıl işlediğini incelemeye çalışacağım. Böylelikle her dönemde tarımda kapitalistleşme açısından başat dinamikleri ele alarak olabildiğince sade bir olgular ve bu olgulara yönelik yorumlar dizgesi oluşturmaya çalışacağım.

Gerek dönemlendirme için seçilen tarihler, gerekse dönemlere dair seçilen ve öne çıkartılan olgular konusunda eleştirileceğimi düşünüyorum, zira kuşkusuz bu kitapta ele alınan her dönem için, o dönem dâhilinde ele alınmamış bir veya birkaç olgunun eksikliğinin çalışmayı eksik bıraktığı öne sürülebilir. Benzer eleştiriler dönemlendirme konusunda da getirilebilir. Ele aldığım konuda yaşanmakta olan derin sessizliği göz önüne ala-

rak, yapılacak her türlü eleştiriyi, ne denli keskin olursa olsun, yalnızca bu sessizliği bozduğu için dahi sevinçle karşılayacağımı düşünüyorum.

Bu çalışmanın temelinde, Marmara Üniversitesi SBE'de, Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme programında yazdığım "*1980 Sonrası Devlet Politikalarının Türkiye'nin Tarımsal Dönüşümüne Etkileri*" başlıklı doktora tezi bulunuyor. Ne var ki doktora çalışmamı tamamladıktan yaklaşık bir yıl sonra tezin kitaplaştırılması sürecine girişti̇ğimde, hem bir miktar ekleme (tezde Osmanlı döneminin ele alındığı bölüm bulunmuyordu), hem de ciddi miktarda düzeltme yapma ihtiyacı hissettim. Bu vesile ile doktora tezlerinin, belli bir yabancılaşmanın ardından bizzat yazan insan için dahi ne denli sevimsiz hale geldiğini de görmüş oldum. Yeniden yazım sürecinde tez dilinin kuru ve itici resmiliğini aşmış ve okuru sıkmayacak bir ton yakalamış olduğumu umuyorum. Aynı kaygı ile eski Türkçe ile yazılmış metinlerden yaptığım alıntıları güncel Türkçe ile daha kolay anlaşılabilecek hale getirdim. Bu kuşkusuz fazlasıyla eleştirilebilecek bir tercih, ancak açıkça ifade etmek gerekirse, bu kitapta yazanların bilhassa yaşıtlarım ve benden genç arkadaşlar tarafından anlaşılıp tartışılması benim için kimi metinlerin orijinaline sadık kalmaktan çok daha fazla önem taşıyor.

Bu çalışma boyunca pek çok insandan değerli katkılar alma fırsatım oldu. Değerli tez hocam Nesrin Sungur doktora sürecimin başka pek çok doktora sürecinden daha az sancılı geçmesini sağladı ve sürecin son aşamasındaki kimi ciddi tıkanıklıkları aşmamda büyük bir sabırla bana yardımcı oldu. Tez izleme jürimde bulunan Mehmet Türkay hocam doktora çalışmam boyunca çok değerli yönlendirmelerde bulundu. Ziraat Mühendisleri Odası Başkanı Gökhan Günaydın, kolaylıkla erişemeyeceğim pek çok kaynağa ulaşma imkânı sağladı. Metin Çulhaoğlu, sol hareketlerin tarım sorununa bakışı konusunda yaptığımız çok aydınlatıcı sohbet ile kafamdaki pek çok soru işaretini çözüme kavuşturdu. Korkut Boratav hocam ise, gerek doktora tezim, gerekse sonrasında yazdığım kimi makalelerde karşılaştığım kuramsal sorunlar hakkında çok değerli önerilerde bulundu.

Bana bu çalışmada yardımcı olan hocalarım ve meslektaşlarım dışında iki değerli insanı, Bülent ve Selcen'i özel olarak anmak istiyorum.

Bülent'le, "sınıf arkadaşı" olarak başladığımız doktora çalışmalarının yıllar süren cefasını ve gerilimlerini birlikte çektik. Selcen ise önce tez, ardından da kitabın yazılma sürecinde bana en fazla destek veren kişi oldu. İkisinin de yardımları benim için paha biçilmezdir.

Son olarak; bu çalışmayı değerli hocam Türkel Minibaş'a ithaf etmek istiyorum. Daha ortada yalnızca muğlâk bir tez konusu varken bana verdiği tavsiyelerle kafamdaki dağınıklığı toparlamamı sağladı ve tezin her aşamasında tavizsiz ama sabırlı eleştirelliğiyle bana yol gösterdi. Ne acı ki, sonunda onu bizden alan habis hastalık yüzünden ne tezin kabul edildiği jüride karşı karşıya oturabildik, ne de bu kitabın basıldığını görebildi. Cumhuriyet aydınlanmasının, tüm eksikliklerine rağmen ne denli değerli olduğunu; cumhuriyet tarihinden bu aydınlanmanın sökülüp atılması halinde geriye anlamlı ve uğrunda kavga verilmeye değer hiçbir şey kalmayacağını onunla olan sohbetlerimizde apaçık görme fırsatı buldum. Bu vesile ile hocamın ışıklı hatırasını bir kez daha sevgiyle anıyor ve bu kitabın yaratmasını umduğum tüm olumlu katkıları kendisine ithaf ediyorum.

Nevzat Evrim Önal
30 Ağustos 2010, İstanbul

1. Bölüm
Marksizmde "Tarım Sorunu"

Adı ilk kez Karl Kautsky tarafından "Tarım Sorunu" olarak konmuş ve marksistleri öteden beri meşgul etmiş olan mesele; Marx tarafından tanımlanan kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin, kırsal alanda sürdürülen tarımsal üretimde, kentlerde yapılan sınaî üretimde olduğu hızda oluşmaması ve gelişmemesi sonucunda ortaya çıkar.

Kapitalist üretim biçimi hâkim üretim biçimi haline geldikçe, kapitalizm öncesi dönemde kırsal alanda bulunan üretim merkezi kentlere kayar; ancak kapitalizm öncesi üretim ve mülkiyet ilişkileri aynı hızda ortadan kalkmaz. Kapitalist üretim tarzının hâkim üretim tarzı haline geldiği hemen her ülkede görülen bu durum, geç kapitalistleşen ülkelerde sanayileşmenin uluslararası emperyalist işbölümü doğrultusunda eşitsiz gelişmesi sonucunda daha da karmaşık bir hal alır. Kapitalist üretim biçimine emperyalizmin gölgesi altında geçen ülkelerde sınaî üretimin emek ihtiyacı, Marx'ın kapitalizmin gelişimini bizzat gözlemlediği dönemde ve ülkelerde görüldüğü biçim ve hızda oluşmaz. Bunun sonucunda, nüfusun önemli bir bölümü köylü olarak kalmaya devam eder; kırsal alandaki kapitalizm öncesine dayanan geri mülkiyet ve üretim ilişkilerinin ömrü de uzadıkça uzar.

Bu durum, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu geç kapitalistleşmiş ülkelerde bir yandan bu gecikmişlik koşullarına uygun teori üreten, bir yandan da iktidar mücadelesi veren marksistleri ve devrimcileri fazlasıyla meşgul etmiştir. Bunun sonucunda kapitalizmin gelişmişliği / azgeliş-

mişliği, burjuva devriminin tamamlanmışlığı / tamamlanmamışlığı, köylülüğün sınıfsallığı ve devrimciliği gibi konularda ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Devrimci cenahta kaçınılmaz biçimde marksizm-leninizm ile maoizm arasında yaşanan bir ayrışmayla birlikte yürüyen bu tartışmalardan, kimi önemli açılımların yanı sıra, ciddi boyutlara varan teorik kafa karışıklığı ve büyük tarihsel sapmalar doğmuştur.

Ben kitabın bu bölümünde, marksizm-leninizmin temel metinlerinden yola çıkarak "Tarım Sorunu"nun teorik çerçevesini sunmaya çalışacağım. Böylelikle, hem kitabın geri kalanında inceleyeceğim Anadolu tarımının kapitalist dönüşümüne hangi perspektiften bakacağımı; hem de daha genel anlamda marksizmin tarım ve köylülük konularında nasıl bir bakışa sahip olduğunu göstermeye çalışacağım.

Kapitalizmin doğuşu ve tarımda kapitalistleşme

Tarım sektörünü incelerken yapılması gereken birincil ayrım, kapitalizm öncesi tarım ile kapitalist tarım arasındaki farkları ortaya koymalı ve kapitalist ekonomide tarımsal üretim ile endüstriyel üretim arasındaki eşitsiz ilişkiden kaynaklanan zorunlu çelişkinin doğasını mercek altına almalıdır. Tarımsal üretimin tarihi, iktisat tarihi ile yaşıttır. "Artık ürün" ilk kez tarımda ortaya çıkmış ve bu artık ürüne el konma şeklinden hareketle tüm sınıflı toplumların üretim ve mülkiyet ilişkileri şekillenmiştir. Ancak, tarımın tarihsel seyrini inceleyebilmek ve kırsal dönüşüm kavramının işaret ettiği değişimin ne olduğunu anlayabilmek için öncelikle kapitalist tarımın, kapitalizm öncesi tarıma kıyasla hangi yönleriyle farklılık gösterdiğinin ortaya konması gerekmektedir. Bu farklılıkların netleştirilmesi, tarımda hangi öğelerin "eskiye ait", hangi öğelerin ise "yeni" olduğunu da açıklığa kavuşturacaktır.

Kapitalizm öncesi toplumların tamamında ortak olan ve onları kapitalist toplumdan ayıran olgu, toplumun temelini oluşturan üretim faaliyetinin kırsal alanda gerçekleştirilmesi ve artık ürünün de bu faaliyet çerçevesinde ortaya çıkmasıdır. Tarımsal üretimin artık ürün veriyor, yani toplumun ihtiyacından fazla ürün üretiyor olması çok önemli bir olguyu ortaya çıkartır: Artık ürün toplumu oluşturan bireyler arasında eşit pay edilmediği ve bazı ayrıcalıklı bireyler tarafından bu ürüne el konduğu müd-

detçe (ki artık ürünün ortaya çıkışı ile birlikte tipik olarak böyle bireyler ortaya çıkar), bu ayrıcalıklı bireyler çalışma zorunluluğundan kurtulurlar ve vakitlerini toplumun kendisini yeniden üretmek için ihtiyaç duymayacağı uğraşlara ayırabilmeye başlarlar. Dolayısıyla, toplumun bazı bireyleri, kendi hayatlarını yeniden üretmek için gerekenden daha fazla emek harcarken, diğer bazı bireylerin boş vakite sahip olmasını sağlarlar ve böylece sınıflı bütün toplumların en temel ortak özelliklerinden biri ortaya çıkar: Yöneten sınıfların, yönetilen sınıfların ürettiği artık ürün içerisinde kristalleşen artık emek zamanına el koyması yoluyla kendi geçimlerini ve zenginliklerini sağlaması.

Dolayısıyla, artı emek ve bu artı emeğe el koyulması ile ortaya çıkan sömürü ilişkisi, kapitalizme özgü değildir ve tüm sınıflı toplumlarda mevcuttur.[1]

Kapitalizm öncesi toplumlarda tarım dışı tüm faaliyetleri mümkün kılan şey tarımsal artık ürünün bu faaliyetlere aktarılmasıdır. Onları toprağa bağlı toplumlar yapan da budur. Kapitalizm öncesi toplum, tarımsal üretimden artık ürün elde edemediği noktada tarım dışı bütün faaliyetlerden vazgeçmek zorunda kalır. Dolayısıyla kapitalizm öncesi toplumların hepsi doğa karşısında büyük ölçüde edilgendir. "Büyük ölçüde" diyorum, zira kimi kapitalizm öncesi toplumlar, tarımsal üretimlerini salt doğanın öngörülmez değişimlerine tabi kılmamak için önemli çabalar sarf etmişlerdir. Modern insanı hayrete düşürecek astronomi çalışmalarının ve bilhassa sulama sistemlerinin inşası için harcanan muazzam miktarda emeğin (ki, bu emek, tarımsal artık ürünün gelecekte daha düzenli ve güvenli biçimde üretilebilmesi için bugünkü tarımsal üretimin bir kısmından vazgeçilerek inşaat faaliyetine aktarılmıştır) arkasında yatan mantık budur.

Buradan şu sonuç çıkar: Toprağı daha verimli hale getirmek için yapılan ve kapitalizmde bir sermaye yatırımı olarak görülebilecek olan çalışmalar, kapitalizm öncesi toplumlarda da sermaye kavramından bağımsız olarak mevcuttur. Dolayısıyla, doğayı "ehlileştirmek" için gerekli çaba ne kadar az ise, toplumun maddi hayatının yeniden üretimi için kullanılması gereken emek miktarı da o kadar az olacaktır. Ancak bu durum, sınıf-

[1] Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara, 2004, s.232.

sız bir toplumda bireyler için bol miktarda boş zaman anlamına gelecek iken; sınıflı toplumlarda daha fazla emek zamanının toplumun kendisini yeniden üretebilmesi için zorunlu olan faaliyetlerin dışına aktarılabilmesi anlamına gelmiştir. Eski çağlarda var olmuş toplumlar tarafından inşa edilmiş bütün ihtişamlı yapılar, toplumun kendisini yeniden üretmesi için gereken emek zamanından arta kalan insan emeği ile yapılmış, yönetilen sınıfların artık emeği, yönetici sınıfın lüks ve ihtişamı için kullanılmıştır. Kısacası, Nil Nehri havzasının bereketi ile piramitlerin ihtişamı arasında oldukça dolaysız bir ilişki vardır ve bütün kapitalizm öncesi ihtişamın kökeninde aynı ilişki yatmaktadır.[2]

Kapitalizm öncesi toplumun tarımsal üretime ve tarımsal artık ürüne bağımlılığı, kapitalizmin kökenlerinin zorunlu olarak bu artık ürün ile ilişkilendirilmesini gerektirir. Bir üretim biçimi olarak kapitalizm, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinin tümünden, çok temel bir sınıfsal yapılanma ile ayrılır. Bu sınıfsal yapılanma, üretim araçlarından tamamen arınmış, bu açıdan tamamen mülksüzleşmiş, geçimi için emek gücünü satmak zorunda olan işçi sınıfı ile üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan ve işçi sınıfından emek zamanını ücret karşılığı satın alan, böylelikle üretim sürecinde ortaya çıkan değerin ücret olarak ödenmemiş kısmına el koyan işveren sınıfı arasındaki üretim ilişkisidir. Kapitalizm öncesi toplumda en önemli üretim aracı toprak olduğuna göre, kapitalizmin bu toplumun içinde ortaya çıkışı, bu üretim aracının mülkiyet yapısında bir değişim ile kendisini göstermek zorundadır.

Dolayısıyla, kapitalizmin ortaya çıkışının nüvelerinin aranması gereken yer, kapitalizm öncesi toplumun son dönemlerinde giderek karmaşıklaşan ve şekil değiştiren kırsal üretim ilişkileridir. Bu yüzden, kapitalizmin doğuşunu ticari ilişkilerde arayan yaklaşımlar ciddi bir yanılgı içerisindedir. Kapitalizmin kendi bünyesinde üretime el sürmeden kâr elde eden bir ticari sermaye kesimi olduğu doğrudur; ama bu tüccar kapitalistler ile Marco Polo'yu aynı tanım altında birleştirmek üretim ilişkilerinden bağımsız bir kapitalizm tanımı yapmaktır ki, böylesi bir tanımlama tarih dışıdır ve marksizme aykırıdır.

[2] Marx, agy, s.324.

Bu hataya sıklıkla düşülüyor olmasının sebebi, "kâr" kavramının hatalı biçimde kapitalizmle özdeşleştirilmesinde yatmaktadır. Kapitalizm öncesi toplumlarda da ticari kârlılık kavramı mevcuttur ancak bu kârlılık kapitalist kârlılıktan çok önemli bir noktada ayrılır. Kapitalizm öncesine tüccar kârı, farklılıklardan doğan fırsatların kullanılmasıdır. Şöyle ki; ipek böceğinin bol ve ipek dokuma tekniğinin gelişmiş olduğu Çin'de ipek daha az bir emek zamanı ile üretilecek, böylelikle ucuz olacaktır. Benzer biçimde kahve, anayurdu olan tropikal Orta Afrika'da az bir emek zamanı ile bolca üretilebilecek, böylelikle ucuz olacaktır. Öte yandan, iklimsel ve teknik yetersizliklerden dolayı bu ürünler Avrupa'da üretilememektedir. Dahası, Orta Çağ koşullarında ulaşım çok güç bir iştir ve Avrupa'dan Çin'e veya Orta Afrika'ya gitmek başlı başına bir meseledir. Bu faktörler, Avrupa ile bu bölgeler arasında, tüccarlar tarafından istismar edilebilecek bir fiyat farklılığı oluşturur. Böylelikle kapitalizm öncesi tüccar kârı bir "ucuza alıp pahalıya satma" faaliyetinin sonucu olarak ortaya çıkar, veya Marx'ın ifadesiyle "yalnız bir dolandırıcılık ve aldatmaca olarak görünmekle kalmaz, aynı zamanda büyük ölçüde bundan doğar."[3] Diğer yandan, kapitalizmi yeni hâkim üretim sistemi haline getirecek olan ve burjuva devrimi olarak tanımlanan tarihsel kırılma, kendisini önceleyen bir "ilkel birikim"e ihtiyaç duyar. Ticari faaliyetlerden elde edilen kâr ve bu kârın biriktirilmesinden doğan servet, kapitalizmin doğuşunun önkoşulunu sağlayacak ilkel birikimin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.[4]

İngiltere'de kralın yetkilerinin sınırlandırılması ve sonrasında toprak mülkiyetini kökten değiştirecek olan "çitleme kanunu", kapitalizmin doğuşunun ilk aşamalarıdır.[5] Elinde biriken servetten aldığı güçle artık eski rejimin kendisine getirdiği sınırlara sığmayan burjuvazi, öncelikle

[3] Marx, agy, s.289-291.

[4] Marx, agy, s.292.

[5] Kapitalizmin hangi tarihsel dönemeçte ortaya çıktığına dair tartışma, Batı marksizmini halen meşgul etmekte olan, hayli hacimli ve hacmi sürekli büyüyen bir tartışmadır. Bu tartışmanın bütünlüklü biçimde incelenmesi, bir yerden sonra bu kitabın kapsamı ve yazarının ilgisinin dışında kalıyor. İlgilenenler için tartışmanın temel metinleri şu kitapta bulunabilir: *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* (der. T.H. Aston ve C.H.E. Philpin), Cambridge University Press, New York, ABD, 2002

eski yönetici sınıfın yetkilerini önemli ölçüde sınırlandırmış ve İngiltere tahtını bugünkü sembolik konumuna getirecek dönüşümü başlatmıştır. Çitleme kanunu, ortak arazi olarak tanımlanan bütün otlakların ve ekilen toprakların "bu toprakları iyileştirerek kullanacak olan" girişimcilerin özel mülküne dönüştürülmesini öngörür. Bunun sonucunda kırsal kesimde yaşayan ve ortak araziden geçimlerini sağlayan büyük nüfus kitleleri, topraktan hızla kopmuş ve önceden ortak kullanıma açık olan topraklar, büyük toprak sahiplerinin kontrolüne girmiştir. Böylelikle ortaya bugünkü sınıfsal yapılanmanın ilk biçimi olan ve klasik siyasal iktisadın temelini teşkil eden üç sınıf çıkmıştır: (1) toprağını kiraya veren rantiye toprak sahipleri, (2) toprağı kiralayan ve bu toprak üzerinde emek satın alarak üretim yapan kiracı kapitalistler ve (3) topraktan kopmak suretiyle bütün geçim olanaklarını yitirmiş ve artık emek gücünü kapitaliste satarak geçimini sağlamak zorunda olan işçiler.[6]

Bu yapı çerçevesinde kapitalist kiracılar, doğal olarak satın alacakları emek gücü konusunda olabildiğince rasyonel davranmış ve kiraladıkları toprağı verimli biçimde, olabildiğince az emek satın alarak işlemeyi hedeflemişlerdir. Dolayısıyla ortak toprakları kullanma hakkını yitiren köylülerin önemli bir bölümü, kır işçisi olarak çalışma imkânı da bulamaz hale gelmiş ve kırsal kesimde ortaya çıkan bu işsiz nüfus, kentlere göç etmiştir. Kentlere göçen bu yığın İngiliz burjuva devriminin hemen ardından gelen endüstri devriminin ihtiyaç duyacağı işgücünü sağlamıştır.[7]

Kapitalizm bir kez bir üretim biçimi olarak tarihsel yerini aldığında, diğer bütün ülkelerin kapitalistleşmesi, mevcut kapitalist ülkeler ile girdikleri ilişkiler doğrultusunda gelişmiştir. İngiltere'den ticaret kanalıyla Kıta Avrupası'na, İngiliz sömürgelerine ve Osmanlı İmparatorluğu'na sirayet eden bu değişim, Fransız Devrimi ve ardından gelen Napoleon seferleriyle Avrupa'nın tamamına yayılmış, böylelikle dünyanın hâkim üretim sistemi haline gelmiştir. Zamanla sömürgeci yayılmacılığın yerini emperyalist yayılmacılık almış; erken kapitalistleşmenin sağladığı sermaye biriki-

[6] David Ricardo, *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Belge Yayınları, İstanbul, 1997, s.23.

[7] Karl Marx, *Grundrisse*, Birinci Kitap, Sol Yayınları, Ankara, 1999, s. 397-399.

mini ellerinde bulunduran devletlerin, kapitalistleşme yarışında geri kalmış devletler üzerindeki temel tahakküm mekanizması mali sermaye ihracı haline gelmiştir. Bu mekanizma, aynı zamanda tahakküm altındaki ülkelerde kapitalistleşme sürecinin başat dinamiğini oluşturmuştur.

Burada çok önemli bir noktayı vurgulamak gerekiyor: İngiltere'de doğan ve çok çeşitli ilişkiler yoluyla dünyaya yayılan kapitalist üretim biçimi, bu süreç içerisinde İngiltere'de yaşanan özgüllüğü tekrarlamamıştır. Her kapitalistleşme süreci, dış ticaret baskısı, sömürgeci tahakküm veya emperyalist hegemonya altında gerçekleşmiştir. Bu, kimi zaman kapitalist üretim ilişkilerinin önce kentlerde kurulması anlamına gelmiş, kimi zaman siyasi açıdan tek bir idare altında olan (veya öyle görünen) büyük imparatorluk coğrafyalarının kapitalist dünya sistemine parçalı ve eşitsiz biçimde eklemlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Her şekilde, kapitalist dönüşüm kırdan da başlasa; kapitalizm öncesi döneme ait olan ve kendilerini toplumsal dokuya yalnızca üretim, bölüşüm ve mülkiyet ilişkileriyle değil, aynı zamanda bu ilişkilerin yüzyıllar boyu yeniden üretilmesini sağlayan gelenek, adet ve alışkanlıklarla da derinlemesine yerleştirmiş olan eski üretim biçiminin kalıntıları, varlıklarını yavaş yavaş çözülerek de olsa uzun bir süre boyunca kapitalizm ile yan yana sürdürürler. Dolayısıyla, kapitalizm öncesi dönemin dayandığı üretim merkezi olan kırsal alan, kapitalizmin dönüştürmeyi en son bitireceği alan olacaktır.[8]

Köylülüğün sıkışması

Yukarıda ele aldığımız "ne değişti?" sorusunun cevabını ararken incelememiz gereken en önemli olgulardan biri de köylülüğün kapitalizm öncesinde ve kapitalizmde sahip olduğu sınıfsal konumdur.

Kapitalizm öncesi ekonomi biçimlerinde köylülüğün ortak özelliği kullanım değeri üretiyor olması ve üretim araçları üzerinde, kimi zaman ve mekânlarda tamamen olmasa da kullanım açısından tasarruf hakkına sahip olmasıdır. Köylülük, neredeyse tamamen kendi kendisine yeterli bir topluluktur ve ürettikleri artık ürüne ya hükmü altında oldukları efendi

[8] Marx, agy, s. 402.

(feodal derebeyi, kral, imparator, kabile şefi vb.) tarafından, çoğunlukla askeri güç ile desteklenen bir zor-rıza ilişkisi çerçevesinde el konulmakta; ya da köylü bu artık değeri karşılıklılık ilkesi çerçevesinde yerel alanda, pazar yerlerinde, takas yoluyla veya ortak bir değer ölçütü (para) kullanarak değerlendirmektedir. Kapitalizm öncesi toplumlarda köylünün yaşam alanı mekânsal olarak çok dar kalmıştır. Bu toplumlarda bir köylünün yaşam alanı, yaşadığı köy ve komşu köyler ile bunların yerel pazarlarından ibarettir. Önemli ticaret yolları ve deniz ticareti temelinde oluşan ticaret imparatorluklarının kurulması köylü tarafından üretilen kullanım değerlerinin dolaşım alanını genişletmiş, ancak köylünün üretim biçiminde veya hayat tarzında büyük bir değişiklik yaratmamıştır.

Yani, kapitalizm öncesinde tarımda hâkim olan basit meta üretimidir. Basit meta üretimi döngüsü Mal-Para-Mal (M-P-M) biçimindedir ve kapitalizmden farklı olarak yaşamını kendi kendine idame ettirme mantığına dayanır. Bu çerçevede, kapitalizm öncesinde köylülüğün ana faaliyeti olan tarımsal üretim, geçimlik bir nitelik taşımaktadır ve bu üretim sonunda ortaya çıkan artı ürüne yine kapitalizm öncesi yöneten-yönetilen ilişkileri yoluyla el konmaktadır. Bahis konusu olan köylü, tarımsal üretimden arttırdığı emek zamanını kendisinin ve ailesinin geçimi için gerekli başka kullanım değerleri üretmeye ayırır. Örneğin ekim ve hasat gibi tarımsal faaliyetin yoğun olduğu dönemler dışında köylü günlük yaşamını evinin tamiratı ve kimi ev eşyalarının yapımı ile geçirir.

Dikkat edilmesi gereken nokta şudur: Köylünün yaptığı üretimin hiçbir kısmı değişim amaçlı değildir. Dolayısıyla, ürünün bir kısmı bizzat köylü tarafından dolaşıma sokulduğu zamanda dahi köylünün nihai amacı bu şekilde para kazanmak olmamış, sadece normalden daha bereketli geçen bir hasat mevsiminin getirdiği artık ürünü, tüketmeye ihtiyacı olmadığı için, başka kullanım değerlerinden tüketebilmek amacıyla elinden çıkartmıştır.

Kapitalizmin tarımda yarattığı dönüşüm, biçimi ne olursa olsun, nasıl yeni mülkiyet ve üretim ilişkileriyle ve sınıfsal yapılarla kendisini gösterirse göstersin, bütün deneyimlerde tek bir ortak özellik taşımıştır: kapitalist piyasa mekanizmalarıyla ilişkiye giren köylü özyeterliliğini kaybeder ve hayatını yeniden üretmesi piyasa ilişkilerine tabi hale gelir.

Kapitalizm öncesi dönemde tüm yaşamsal ihtiyaçlarını kendisi karşılayan, karşılayamadıklarını da ürettiği artık kullanım değerini takas ederek (burada takas sırasında arada bir ortak ölçü birimi olarak paranın bulunması çok önemli değildir, zira kapitalizm öncesi dönemde para, takas edilecek malların değerini karşılıklı olarak belirlemeye yarayan bir dönüşüm aracıdır, en azından köylü için bir birikim aracı değildir) elde eden köylü, meta ilişkileri gelişip yaygınlaştıkça, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için üretimini paraya dönüştürme zorunluluğu hissetmeye başlar. Basit meta üretiminin hâkim olduğu eski toplumsal yapı yıkılmaya başlar ve bu yıkılma kendisini ilk olarak, paraya duyulan ihtiyaç sonucunda kullanım amaçlı üretimden değişim amaçlı üretime geçiş ile gösterir. Gelişmekte olan piyasa ilişkileri doğrultusunda yeni toplumsal iş bölümüne tabi olan köylü, giderek tarımsal üretim konusunda uzmanlaşır ve geri kalan bütün ihtiyaçlarını para ile satın almaya başlar. Bu, kapitalist sistemin tarımı tabiyeti altına aldığının en açık göstergesidir zira tarımsal alanda değişim değeri üretimi ve bu üretimin parasallaşması, çeşitli tarihsel deneyimlerde de görüldüğü üzere, kapitalizm öncesi toplumsal yapılar ile çok ciddi bir uyuşmazlık taşımaktadır.

Köylü bir kez piyasa ilişkilerine bağımlı hale geldikten sonra, artık onun için bu bağları kopartmak mümkün değildir çünkü kurulan ilişki, geri dönüşsüz bir uzmanlaşma yaratır. Geçimlik üretimi büyük ölçüde terk eden ve kendi ihtiyaçlarını para ile karşılamaya başlayan köylü, artık ürününü satmak zorundadır. Yeni sistemin köylüye dayattığı ilk açmaz da buradan çıkar. Tarımsal faaliyetin doğanın öngörülmezliğine bağımlılığı ile kapitalist piyasanın işleyişi birleşince, mahsulün kötü olduğu dönemler köylü için eskisine göre çok daha yıkıcı hale gelir.

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde köylünün artığına yönetici sınıf tarafından zor yoluyla el konmaktadır. Dolayısıyla kuraklık sonucunda artık ürün üretilemediği durumlarda, ortada el koyacak bir şey de yoktur ve kapitalizm öncesi sınıfsal ilişkilere dayalı hiçbir otorite köylünün varlık koşullarını ortadan kaldıracak bir biçimde davranmayı göze alamaz. Ancak kapitalizmde köylü geçimlik üretimi terk etmiş ve piyasa için üretir hale gelmiştir. Dolayısıyla doğal sebepler nedeniyle az ürettiğinde veya mahsulünü kaybettiğinde, gelirini kaybeder ve geçimini sağlaya-

maz hale gelir. Tersine, bereketli mevsimlerde ise ürün bol olduğu için ucuzlar ve çok üreten büyük toprak sahipleri sürümden kazanırken az üreten köylüler yine kaybeden taraf olur. Tarımsal faaliyetin geçim için yeterli olmadığı her koşulda köylü ailesi kendi mülkü dışında çalışarak emeğini satmaya ve işçileşmeye başlar.

Köylünün üretiminin metalaşmasına paralel olarak yerel ilişki ağları da yerini daha geniş mekânsal ilişki ağlarına bırakır. Köylü, bu genişleyen pazara yönelik tek tip ve büyük hacimli üretim yaptıkça, ürününü pazara ulaştırma sorunu ile karşı karşıya kalır. Bu zorluklar sermayenin piyasa ilişkilerini kullanarak köylüyü boyunduruk altına almasının iki yolunu oluşturur: (1) Ürünü köylüden satın alarak pazara taşıyan ve burada satan, dolayısıyla üretim yapmaksızın artı değere el koyan tüccarlar kendilerine bir aracı konumu bulur-oluşturur ve (2) ürününü satarak ihtiyaçlarını karşılayamayan köylüye borç veren tefeciler köylüyü borç açmazına alarak sürgit bir sömürü mekanizması yaratırlar. Zamanla kapitalist sistem geliştikçe, tefecilerden alınan borcun yerini banka kredileri, tüccarla girilen aracılık ilişkileri ise çeşitli kartellere sözleşmeli üreticilik ilişkilerine dönüşecektir.

Geçimlik tarımsal üretim, kapitalizm öncesi dönemde kırsal alanda, kapitalist mantığa göre "atıl" sayılacak olan ciddi bir nüfusun varlığını sürdürmesi sonucunu doğurmuştur. Ancak kapitalist ilişkiler kırsal alana hâkim oldukça ve tarımsal üretim geçimlikten çıktıkça bu atıl nüfus da kırda barınamaz hale gelir. Burjuva devrimi ile birlikte başlangıçta hızlı, sonrasında giderek yavaşlayan ancak sürekli bir kentleşme gözlemlenir. Bu göç sürecinin başlangıçta hızlı olmasının sebebi, tarımsal alanda meta üretimine başlayan büyük üreticilerin (ki bu üreticiler tipik olarak ya bizzat kapitalizm öncesi dönemin toprak ağaları ya da onların topraklarını kiralayan girişimcilerdir), atıl emeği topraktan kovmalarıdır. Buna paralel olarak burjuva devrimi kent merkezli üretim atılımına ağırlık verir ve böylelikle topraktan kopan yığınlar önce manifaktür üretiminin, sonra da endüstriyel üretimin ihtiyaç duyduğu işgücünü sağlar. Kapitalizm öncesi dönemde geçimlik tarımsal üretim ile uğraşan ve bu üretimden arta kalan emek zamanı ile de çeşitli başka kullanım değerleri üreten köylü işçileştiğinde, bu yan üretimi yaparak kazandığı beceriler onun yeni toplum-

sal iş bölümünde hangi iş kolunda çalışacağını da belirler.[9]

Öte yandan, sanayileşmenin sağladığı ortamda yaşanan ilk kentleşme dalgasının ardından kırdan kente doğru göç durmaz ve başlangıçtaki kitlesellikte olmasa da devam eder. Ne var ki artık göçün temel dinamiği kentlerin çekiciliği değil, kırın iticiliği haline gelmiştir. Bilhassa tarımsal üretimde emek tasarrufu sağlayan teknolojik yenilikler göçü hızlandırıcı etki yaratır. Traktör, biçerdöver gibi tarım işçisine olan ihtiyacı azaltan üretim araçlarının büyük toprak sahipleri tarafından kullanıma sokulmasıyla kırda emek talebi daha da düşer. Bunun sonucunda kendi toprağı geçimine yetmeyen ve dönemsel olarak emeğini satmak zorunda olan köylü emeğini satamaz hale gelerek göçmek zorunda kalır.

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte meta ilişkilerinin iyice yoğunlaştığı, yani köylünün geçimliğini daha az ürettiği ya da artık hiç üretmediği bir aşamaya varılır. Ayrıca sanayi sermayesi sözleşmeler yoluyla köylülerle daha doğrudan ilişkiler kurarak üretimin sürekli ve düzenli olmasını sağlar ve tarımda işbölümünü geliştirir. Bunun sonucunda köylünün piyasa ilişkilerine tabiyeti, giderek sanayi sermayesine tabiyete dönüşür ve böylelikle kırsal üretim büyük sermaye tarafından doğrudan düzenlenmeye ve toplumsallaştırılmaya başlar. Bu, köylünün üretim yelpazesinde de bir değişime yol açar. Geçimlik üretim yaparken gıda olarak kullanılacak ürünler üreten köylü, parasal ihtiyaçları ağır bastıkça ve üretici sermaye ile ilişkisi dolaysızlaştıkça giderek tütün, pamuk, şeker pancarı gibi kendisi için kullanım değeri taşımayan veya çok az taşıyan, dolayısıyla geçimlik üretim anlamında hiçbir fayda ifade etmeyen, ancak daha çok para getirecek ürünler üretmeye başlar. Bu ürünlerin alıcıları (tüccar, devlet, sömürgeciler), ellerinde bulundurdukları monopsoni (alıcı tekeli) gücü ile üretim sürecinin tamamına müdahale etmeye başlar. Bu müdahaleler ile üretimde kullanılacak tohum, gübre, tarım ilaçları ve makinelerin seçimleri gibi önemli kararları alma gücü üreticiden ayrılır ve alıcı konumundaki sermayenin eline geçer. Ancak dayatılan bu beklentiler üretim maliyetlerini arttırırken, toprak veya emek verimliliğinde çoğunlukla aynı değişiklikleri yaratmaz. Topraktan alınan ürün daha kalite-

[9] Marx, *Grundrisse*, Birinci Kitap, s.397.

li olsa dahi, bu ürünlerin alıcısı konumundaki sermayenin gücü bu kalitenin ürünün fiyatına yansımasını engeller, zira köylünün ürününü ne satmayıp saklaması, ne de başka bir alıcı bulup ona ulaştırması mümkündür. Dahası, kullanılan bu teknikler çoğunlukla toprağın kalitesini de düşürür. Toprak kalitesi düştükçe, bir yandan daha fazla toprağın tarıma açılması (ekstansif tarım), bir yandan da daha yoğun bir üretim yapılması (entansif tarım) zorunlu hale gelir. Giderek ticaret merkezinden daha uzak alanlar tarıma açılır ve bunun sonucunda bu bölgelerde üretim yapan köylü daha yüksek ulaştırma maliyetlerine katlanmak zorunda kalarak aracılar tarafından daha fazla sömürülür. Bir yandan da verimsizleşen topraklarda daha yoğun çalışma ile aynı miktarda ürün elde etme çabası sonucunda gerek toprak, gerekse emek verimliliği düştüğü için köylünün kazancında daralma meydana gelir.

Bütün bunların sonucunda geçim koşulları giderek sıkışan köylülük, çareyi borçlanmakta bulur. Böylelikle köylünün geçim koşulları bir de altına girdiği borçların faizi tarafından sıkıştırılmaya başlar. Borçlanma, topraksızlaşmaya giden yolun başlangıcıdır. Darda kalınan bir dönemde alınan borç, getirdiği faiz yüküyle giderek büyüyen bir batak yaratır ve sonunda köylü toprağını elden çıkartmak zorunda kalır.

Bir sınıf olarak köylülük ve büyük toprak sahipliği

Kapitalist üretim biçiminin tabiyet altına aldığı ve dönüştürmeye başladığı kırsal kesim, zorunlu olarak yeni bir sınıfsal yapılanmaya da uğrar. Kapitalizm öncesi dönemde köylülük olarak tanımlanan toplam, birbirleri ile girift ekonomik ilişkilere sahip olmayan ve her biri birbirine benzeyen, üretim aracı açısından çoğunlukla küçük bir aile toprağı ve birkaç baş hayvanı olan, bu üretim araçları sayesinde ürettikleri geçimlik ürün üzerinden ayni (mal cinsinden) vergi veren, ayrıca efendileri tarafından, zorla angaryaya koşularak artık emeğine el konan, büyük ve homojen bir toplamdır. Adı serf, tebaa veya ümmet olsun, bu toplamın en önemli özelliklerinden biri özgür olmamalarıdır. Kendi üretim araçlarına sahip olsalar da, bu üretim araçlarını ellerinden çıkartma veya üretimden vazgeçme tasarrufuna sahip değildirler. Topraklarını satamaz ve devredemezler, ayrıca isteseler de, istemeseler de üretim yapmak zorundadırlar.

Kapitalizmle birlikte köylü, sadece eski tabiyet ilişkilerinden değil, aynı zamanda üretim araçları üzerinde eskiden sahip olduğu basit mülkiyetten de "özgürleşir", zira eski mülkiyet ve üretim ilişkileri, yeni üretim biçimi ile uyum gösteremedikleri ölçüde dönüşmek durumundadırlar.[10] Daha önce de bahsettiğimiz özyeterlilik kaybı ve geçimlik üretimden yığınsal kopuş, sadece kırsal nüfusun büyük bir kısmını kentlere aktarıp işçileştirmekle kalmaz; üretim araçları ile bütün bağını kaybederek işçileşen nüfusun bir kısmı kırsal alanda kalmaya devam eder ve emeğini burada, emek ihtiyacı olan büyük toprak sahiplerine satmaya çalışır. Ancak tarımsal üretimin mevsimlik doğası farklı ürünler için farklı mevsimlerde, çoğunlukla farklı yörelerde emek ihtiyacı doğurduğu için kırsal alanda emeklerini satmaya devam eden işçiler, eski geçim ilişkilerinin çözülmesiyle birlikte hızla mevsimlik işçiye dönüşür ve göçebe bir hayat tarzı benimsemek zorunda kalırlar.

Diğer yanda, toprağın özel mülk edinilmesi süreci eski toprak ağalarını ya emek satın alan kapitalist çiftçilere, ya da toprağını kapitalist girişimcilere kiralayan rantiyelere dönüştürür. Topraktan koparak işçileşen kesim ile toprak mülkiyetinin merkezileşmesi sonucunda ortaya çıkan, yeni yönetici sınıfa mensup bu kesim arasında, halen eski küçük mülkiyetine tutunmayı sürdüren bir küçük köylülük yığını varlığını sürdürür. Bu yığın, işçileşen kesimden ayrıdır, çünkü halen kendi özel mülkiyeti altındaki üretim aracı ile yani küçük ölçekli toprağı ile geçinmektedir. Burjuva sınıfına dâhil olan büyük toprak sahiplerinden de ayrıdır, çünkü düzenli olarak emek gücü satın almamakta ve sermaye biriktirme amacıyla üretim yapmamaktadır. Kapitalizmin en gelişkin halinde, kentli küçük burjuva sınıfına benzer bir biçimde, mülksüzleşerek işçileşip ortadan kalkması beklenen bu ara bölge, ileride detaylarıyla inceleyeceğimiz kimi sebeplerden dolayı, sistemle barışık olmasa da, küçük mülkiyetine tutunarak ve kapitalizm öncesi döneme gerici bir özlem duyarak var olmaya devam eder.[11]

[10] Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s.545.

[11] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, 5. Baskı, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 20.

Kapitalizm geliştikçe kırsal alandaki sınıfsal yapıları da sürekli olarak yeniden şekillendirir. Eski yapılar yıkılmaya zorlanırken yeni sınıfsal yapılar yeniden üretilerek güçlendirilir. Makineleşmenin tarıma girmesiyle birlikte dönüşüm daha da hızlanır. Küçük köylülük için makineleşme ekilen toprağın sınırlı olmasından dolayı kendini geri ödeyen bir yatırım değildir ve makineleşme için borç altına girilmesi çoğunlukla geri ödenemeyen bir borç yüküyle beraber gelen yıkım ile sonuçlanır. Zengin köylü için ise durum tam tersidir. Makineleşme bu kesimin kârını arttırır. Benzer bir durum toprağın verimini artıracak yatırımlar için de geçerlidir.[12] Toprağın verimini arttıracak, dolayısıyla mutlak rant sağlayacak yatırımları yapmak, artı değer sömüren ve bu artı değeri yeniden sermaye yatırımına dönüştüren kapitalist çiftçi için en rasyonel davranış iken, küçük köylünün bu tarz yatırımlar yapmak için gerekli kaynağı bulması, bulsa da, yine ölçek yetersizliğinden dolayı bu yatırımlardan aynı verimlilik artışını elde etmesi mümkün değildir.[13] Dolayısıyla teknik gelişmelerin hepsi kırsal alanda merkezileşmenin ilerlemesi ve küçük köylü mülkiyetinin sıkışması manasına gelecektir.

Bütün bunlardan yola çıkarak köylülüğün, burjuvalaşmış büyük toprak sahipleri ve mülkiyetini tamamen kaybetmiş kır işçileri ayrı tutulmak üzere, kapitalist sistemle benzer eklemlenme ilişkileri içerisinde olmaları ve benzer çıkarlara sahip olmalarından dolayı müstakil bir sınıfsal yapılanma teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Ancak köylüler, bu çıkarlarını savunacak bir örgütlülüğe sahip olmadıkları ve böyle bir örgütlülük için gerekli objektif toplumsal koşullara sahip olmadıklarından dolayı kendileri için bir sınıf teşkil edemezler. Dolayısıyla, birazdan köylülük ile devlet arasındaki ilişkiyi incelerken de göreceğimiz üzere köylüler "kendilerini temsil edemezler; temsil edilmek zorundadırlar. Temsilcileri, aynı zamanda, onların efendisi, onların üzerinde bir otorite, onları diğer sınıflardan koruyan ve onlara yukarıdan yağmuru ve güneş ışığı gönderen sınırsız bir iktidar gücü olarak görünmek zorundadır. Dolayısıyla, küçük tarla sahibi köylülerin siyasal etkisi, nihai ifadesini, yürütme gücü-

[12] Marx, *Kapital*, Üçüncü Cilt, s.674-678.

[13] Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 118.

nün toplumu kendisine bağımlı kılmasında bulur."[14]

Bu saptamalar, köylülüğün devrimlerdeki rolü konusunda da önemli vurgular içerir. Bunlardan birincisi, köylülüğün bir devrimci kalkışa dâhil olmasının önkoşulunun, devletin köylü üzerindeki otoritesinin zayıflaması olduğudur. Gerçekten de, gerek Ekim Devrimi, gerek Çin Devrimi, gerekse köylülüğün devrime katıldığı diğer örneklerde durum budur. Zayıflayan devlet otoritesinin yerini alan devrimci önderlik, köylülük için yeni otorite haline gelir ve böylelikle, kendiliğinde gerici özlemlere sahip olan bir sınıf, ilerici bir hareketin parçası olur. Doğal olarak bu durumun tersi de mümkündür. Pek çok devrimci dönemde, devletin köylülüğün gözündeki meşruiyetini ve üzerindeki otoritesini kıramayan devrim, iktidarın safında yer alan köylüler tarafından boğulmuştur.

Büyük toprak sahipliğinin kapitalist üretim biçimi içerisindeki bekası ise ayrı bir tartışma konusudur. Büyük toprak sahipliği, sınıfsal bir yapı olarak kapitalist üretim biçiminin asal bir unsuru değildir. Bu yüzden, kapitalist üretim biçimi geliştikçe, mülk sahibi ve yönetici sınıflardan biri olan bu yapı, mülkiyetini korumak için burjuvaziye yakınsamalı ve nihayetinde onun bir parçası haline gelmelidir. Dolayısıyla Adam Smith tarafından "rahatlık ve güvenliğin doğal sonucu olarak tembel ve (...) kafasını işletmesi olanaksız"[15] olarak nitelenen, saf anlamıyla rantiye toprak sahibi tipolojisi, gerçek olmakla beraber, sürekli olamaz. Sahip olduğu mülkiyet üzerinden tanımlanan, ancak birikim yolu bulamayan ve mülkiyetini birikim mantığıyla geliştiremeyen bir sınıf, kaçınılmaz olarak kendisini ayrıksı bir sınıfa dönüştüren mülkiyetini yitirecektir.

Bu yöndeki temel etken, kâr oranlarının düşme eğilimidir. Tarımsal üretim, diğer tüm üretim alanları gibi teknolojik gelişmelerin var olduğu, yani sermayenin organik bileşiminin sürekli olarak artması gereken bir alandır. Bu, kâr oranlarının zaman içinde düşmesi anlamına gelecek ve kâr üzerinden alınan rantı daraltarak toprak sahiplerine ait servetin salt rantiye bir biçimde yeniden üretilmesini zorlaştıracaktır.

Tüm bunların sonucunda toprak beylerinin burjuvalaşan kesimi bu sı-

[14] Marx, agy

[15] Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s.281.

nıfa dâhil olarak varlıklarını sürdürecek, geri kalanları ise servetlerini tüketerek yok olacaktır.

Tarımın kapitalistleşmesinde devletin rolü

Kapitalist ekonominin piyasa mekanizmalarının yanı sıra burjuva devlet aygıtı da kırsal alana yönelik müdahalelerde bulunur. Örneğin devlet, küçük üreticiliği koruyacak ve destekleyecek bir tarım politikası izleyerek kırsaldaki kapitalizm öncesine ait küçük üreticilik yapılarının çözülmesini yavaşlatabilir ya da mevcut destekleri geri çekerek veya salt kapitalist çiftçiye yararlı olacak destekleme biçimleriyle çözülmeyi hızlandırabilir.

Bilhassa burjuva devrimin ilk safhalarında devlet, kırsal alana zorunlu bir dönüştürücü özne olarak müdahale eder. Bu dönemde eski üretim biçimine denk gelen iktidardan arta kalan ve kapitalizmle bağdaşmayacak uygulamalara son verilmesi gereklidir. Burjuva devrimlerinin hepsinde tarımsal üretime dönük ayni vergi uygulamalarına son verilir ve köylülüğe, tarımsal ürünün metalaşmasının önünü açacak olan parasal kazanç ihtiyacı parasal vergiler yoluyla dayatılır. Bu, kırsal alanı kentsel alana tabi kılmak için zorunlu bir uygulamadır. Aksi takdirde kentsel üretim sıçramasının gerisinde kalan kırsal yapılar ulusal pazarın bir parçası olmak yerine geçimlik üretime devam ederek kendi yağlarıyla kavrulmayı seçeceklerdir.[16] Bunun sonucunda kentlerde yığınsal olarak çalıştırılan işçi sınıfının başta temel gıda olmak üzere geçim araçlarının sağlanması güçleşecek ve aradaki kopukluk kentsel atılımın önünü kesecektir. Devlet bu tarz risklere merkezi otorite olarak gerekirse zor kullanarak müdahale eder ve tarımsal üretimi endüstriyel üretim ve ulusal pazara bağlamak için gerekli adımların atılmasını sağlar.

Devletin özel konumu, ona kapitalizmin doğal seyrine ters yönde müdahalelerde bulunabilme olanağı da sağlar. Bu güç, aynı zamanda onun küçük köylülüğün gözündeki ayrıcalıklı yerinin de maddi temelini oluşturur. Kendi arasında işçi sınıfı gibi örgütlenemeyen küçük köylülük, kapitalist sistemin gelişmesiyle zıt çıkarlara sahip olsa da, kendi çıkarlarını savunacak bir kolektif yapılanmaya ulaşamadığı ölçüde, çıkarlarının doğ-

[16] Marx, agy, s.130, 5 numaralı not.

rudan doğruya devlet tarafından korunması konusunda ricacı bir tavır geliştirir. Kapitalizm öncesi dönemin, köylünün artık ürününe el koyan zor ilişkileri, aynı zamanda köylülüğe tekdüze, ancak güvenli bir yaşam sunmuştur. Kapitalist sistem ise küçük köylülüğü özgür ancak savunmasız bırakarak onu nihayetinde mülksüzleşerek ortadan kalkacağı bir yola sokmuştur. İşte bu güvensizlik ortamında küçük köylüler kapitalizm öncesi dönemde sahip olduğu güvenli yaşama duydukları özlemle, kendilerine bu güveni sağlayan ya da sağlayacağını vaat eden siyasi hareketlerin takipçisi olurlar. Kendi kendilerini kolektif olarak temsil edemezler, dolayısıyla onları temsil ettiğini düşündükleri kişi veya kuruma; kapitalizm gelmeden önce, ellerinden fazla ürünlerini alıp angaryaya koşsa da onları dış dünyanın tehlikelerinden koruyan efendilerinin yeni sistemdeki karşılığı gibi görünen devlete, pederşahi bir bağlılık ile sarılırlar.

Bu durum sadece devletin küçük köylülük üzerinde mutlak egemenliği anlamına gelmez, aynı zamanda küçük köylülüğün nüfus ağırlığının büyük olduğu azgelişmiş kapitalist ülkelerde bu yığına dönük popülist söylemlerin ciddi bir siyasi rant sağlayabileceğini gösterir. Sermaye düzeninin azgelişmişliği ve bu siyasi rant fırsatı yan yana geldiğinde, küçük köylülüğün kendisini yeniden üretme koşullarını, aşındırarak da olsa en azından dönem dönem sağlayan siyasi oluşumlar sayesinde, bugünden yarına sürdürülen bu geri toplumsal formasyon süreklilik kazanır. Mevcut koşullarda asla insanca bir yaşam olanağına sahip olamayacak, ancak onlar için birer fetiş olan küçük topraklarını yitirmemek için ellerinden gelen her şeyi yapacak olan bu yığın, seçimden seçime hatırlanır ve seçimden hemen sonra yine unutulurlar. Dolayısıyla burjuvazi bu alanı dönüştürecek ve çözülmesini sağlayacak gelişkinlik düzeyine erişemediği müddetçe (ki, eşitsiz gelişme dolayısıyla, bu düzeye uzun yıllar boyunca, hatta hiç erişememesi de mümkündür) kırsal alandaki mülkiyet ve üretim ilişkilerini değiştirecek bir müdahalede bulunamaz ve bu geleneksel üretim biçimi kan kaybederek de olsa kendisini yeniden üretmeye devam eder.

Devlet, bu denklem çerçevesinde kırsal yapıların çözülme sürecinin bir ölçüde yöneticisi konumundadır. Bu yöneticilik devlete önemli bir sorumluluk yükler. Kapitalizmin kent merkezli gelişmesi ve kır-kent eşit-

sizliğinin derinleşmesi ile geri kırsal yapıların çözülmesi, diyalektik süreçlerdir. Bu iki süreç eşgüdüm içinde işlemezse gelişme kendi kendisini geri döndürecek veya yıkıcı sonuçlar doğuracak bir nitelik taşır. Şöyle ki; iktisadi gelişme kentlerde emek talebini arttırmayan bir nitelik taşıdığı müddetçe, diğer yanda kırsal alanda bir çözülme yaşanıyorsa buradan çözülen nüfus, kentlerde istihdam olanağı bulamayacaktır. Bunun sonucunda kentlerde yedek işgücü ordusu gereğinden fazla büyüyebilir ve işsiz yığınlar ile işçi sınıfı arasında düzenli bir rotasyon sağlanamayabilir. Bu ve benzeri sorunlar karşısında kapitalist devlete, kırsal nüfusun çözülmesini yönetmek için gerekli "kırsal kalkınma-dönüşüm programları"nı uygulama, böylelikle çözülmenin sermaye birikimi sürecine zarar vermeyecek bir hızda yaşanmasını sağlama görevi düşmektedir. Ancak azgelişmiş kapitalizm çoğunlukla azgelişmiş ve kurumsallaşamamış devlet aygıtı manasına gelir ve emperyalist hiyerarşinin alt katmanlarında kalan ülkelerde devlet aygıtı azgelişmişlikle malûl olduğu ölçüde kırsal dönüşüm de kontrol edilememeye başlar. Dahası, kır-kent eşitsizliği kapitalizmin içinde çözülebilecek bir sorun değildir ve bu eşitsizliğin doğal sonucu kapitalist sistemde kırsal alanın şu ya da bu biçimde sürekli sorun üreten bir yapı kazanmasıdır. Gerçekten de kapitalist ülkelerde kırsal yapılar ya hiç çözülmeden varlıklarını sürdürürler ya da çözülme o kadar hızlı olur ki kentsel alanda sürekli bir toplumsal patlama tehlikesi yaratan büyük işsiz yığınları birikir.

Emperyalizm ve tarım

Azgelişmiş kapitalist ülkeler emperyalist dünya sistemine eklemlendikleri ölçüde, uluslararası bir takım öznelerin etki alanlarına da dâhil olurlar. Bu özneler IMF, Dünya Bankası veya Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kurumlar olabileceği gibi, bilanço aktiflerinin toplamı geç kapitalistleşmiş pek çok ülkenin GSMH'sinden fazla olan çok uluslu şirketler de olabilir. Kırsal dönüşüm konusunda uluslararası kurumlar kırsalı dönüştürmeyi hedefleyen programlara krediler sağlayarak, çok uluslu şirketler de ulus-altı kırsal alanlara doğrudan yatırımlarla müdâhil olarak kapitalizm öncesi yapıların çözülmesini hızlandırabilirler.

Her iki durumda da, dönüştürücü faktör sermaye ihracı ve yabancı ser-

mayeye bağımlılıktır. Bu faktör, doğrudan veya dolaylı olarak kırsal dönüşüme neden oluyor olabilir. Sözgelimi, Dünya Bankası tarafından bir kırsal dönüşüm programı için sağlanan yapısal uyum kredileri veya benzer hedefli yerel projeler için sivil toplum kuruluşlarına aktarılan fonlar, doğrudan bir dönüştürme hedefi içerirken; IMF tarafından bir stand-by anlaşması için ön koşul olarak devletin kimi tarım politikalarını uygulamasının talep edilmesi dolaylı bir dönüştürücü etki yaratabilir.

Ayrıca, çok uluslu şirketler, azgelişmiş ulusal sermaye birikiminin çözmediği kapitalizm öncesi yapıları, serbest piyasaya içkin yollardan, sahip oldukları gelişkin birikim ile daha etkin bir biçimde çözebilirler. Tarım sektörüne suni gübre, tarım ilacı ve tohum satan tekeller, tarımsal yapıların kendilerini yeniden üretme kabiliyetlerini üretim aşamasında sıkıştırırlar. Benzer şekilde, tarımsal sektörle alıcı olarak ilişkiye giren gıda, tütün ve benzeri sektörlerde faaliyet gösteren tekeller ise monopsonist güçleri ile yeniden üretim mekanizmasını, tarımsal ürünün satılması aşamasında sıkıştırırlar. Şirketlerin yarattığı talep ile ürün yelpazeleri şekillenir, çok uluslu bankalar tarafından verilen krediler ile mülkiyet yapısında dönüşümler meydana gelir. Tüm bu süreçler, iktisadi mekanizmalar açısından ulusal sermaye birikiminin kırsal yapılar ile girdiği ilişki ve bu yapılar üzerinde yarattığı dönüştürücü etkiden çok da farklı değildir; ancak çok uluslu şirketlerin ellerinde bulundurdukları birikimin miktarı ve gelişkinliği, yarattıkları etkinin de çok daha derin ve geniş çaplı olmasına neden olmaktadır.

Bunların yanı sıra, uluslararası kurumlar tarafından yapılan müdahaleler, daima müdâhil kurumun misyonunu içerisinde barındırır ve bu açıdan devlet tarafından yapılan müdahalelerden ayrılır. Sözgelimi, devlet müdahaleleri devletin sınıfsal karakterini yansıtırken, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri bu öznelerin kurumsal varlık amacı olan, sermaye ihracının kolaylaştırılmasını hedefleyecektir.

Kapitalizm öncesinden kalan yapıların "bekası"

Bölümü bitirirken yapmamız gereken bir diğer önemli vurgu ise, kapitalizmin ulusal ölçekte gelişiyor olmasının, kırsal alandaki kapitalizm ön-

cesinden gelen toplumsal ilişkilerin aynı hızda çözüleceği anlamına gelmediğidir. Sermaye düzeni kırsal alandaki üretimi uzun yıllar boyunca yalnızca dolaşım alanındaki ilişkiler vasıtasıyla kendisine tabi kılabilir ve köylünün ürettiği artığa el koyma mekanizmaları tüccarlık ve tefecilikten ibaret kalabilir.

Bu durum, bilhassa emperyalist sisteme eklemlenerek kapitalistleşen ülkelerde görülür. Bu ülkelerde kapitalist üretim tarzı uluslararası emperyalist işbölümünün ihtiyaçları doğrultusunda geliştiği için bölgesel ve sektörel anlamda önemli eşitsizliklere sahip olabilir ve bu süreç içerisinde kapitalizmin toplumun altyapısında yarattığı kitlesel mülksüzleşme, ücretli emeğin baskın ilişki biçimi halini alması gibi dönüşümler erken kapitalistleşen ülkelerde gözlenenden çok daha geç meydana gelebilir.

Dolayısıyla geç kapitalistleşen ülkelerde, kırsal bölgelerde pre-kapitalist üretim ve mülkiyet biçimlerinin varlıklarını sürdürüyor olmalarının sebebi, bu ülkelerdeki sermaye birikiminin bu yapıları çözecek yeteneğe sahip olmamasıdır. Bu konuda ekonomik ve siyasi olmak üzere iki ayrı başlıkta yetersizlik söz konusudur.

Ekonomik yetersizlik; geç kapitalistleşen ülkelerde azgelişmiş sermaye birikiminin, kırsal alanı kârlı bir biçimde dönüştürecek güce sahip olmaması ile ortaya çıkar. Dolayısıyla sermaye tarafından doğrudan üretim sürecine dâhil edilerek kapitalist bir temelde istihdam edilmeyen bu kırsal üretim olanakları eski yapılarını korur ve küçük köylü mülkiyeti çerçevesinde geçimlik üretimde kullanılırlar.

Siyasi yetersizlik ise, gecikmiş burjuva devriminin pre-kapitalist mülkiyet ve tabiyet ilişkilerinin üzerine tutarlı biçimde gidecek siyasi güce sahip olmamasından dolayı ortaya çıkar, zira geç kapitalistleşen ülkelerde burjuva devrimi çoğunlukla dış dinamikler doğrultusunda (bu dinamikler güdümünde, veya bu dinamiklere karşı verilen ulusal bir tepki olarak) şekillenir ve mevcut kapitalizm öncesi güç odaklarının (örneğin büyük toprak sahipleri) bir kısmını da karmaşık ittifak ilişkileri çerçevesinde içerir. Bir başka deyişle, gecikmiş burjuva devrimlerinde devrimin süreklilik niteliği kopuş niteliğine oranla ağır basmaya başlar.

Muhtelif ülkelerin ne denli kapitalistleşmiş veya halen ne denli "feodal" olduklarına dair tartışmaların hepsinin temelinde bu siyasi yetersiz-

lik vardır. Daha önce de ifade ettiğim üzere burjuva devrimleri, kırsal üretimi dolaşım alanında sisteme dâhil etmek ve metalaştırmak konusunda çok hassastır, ancak buna yönelik önlemler alındıktan sonra, kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin kırsal bölgelerde de, eski mülkiyet ve üretim biçimlerini ortadan kaldırarak derinleşmesi, kapitalist sistemin ekonomik ve siyasi yetkinliği çerçevesinde gerçekleşir; bu yönde tepeden inme bir müdahale yapılmaz. Böylelikle azgelişmiş kapitalizm dönüştüremediği kapitalizm öncesi kırsal yapıları iktisadi düzlemde dolaşım alanında kendisine tabi kılar ve eklemlerken, siyasi düzlemde de popülist bir demagoji ile içerir.

Kapitalist sisteme eklemlendikçe eskiye oranla geçim şartları giderek kötüleşen küçük köylülük, kendisini kapitalist girişimciden ayıran önemli bir farktan dolayı da varlığını sürdürür. Kapitalist girişimci, mevcut yatırımı zarar ettiğinde, hatta piyasadaki hâkim kâr oranının altında bir kâr getirdiğinde yatırımını kapatıp başka bir yatırım alanı ararken, küçük köylünün toprağa bağlılığı onu topraktan kopmamak için elinden geleni yapmaya iter. Klasik siyasal iktisadın, insanın mutlak bir iktisadi rasyonellikle hareket edeceği (Homo Economicus) varsayımına tamamen ters olan bu tutumla küçük köylü, yıldan yıla zarar etse bile topraktaki varlığını, kendisinin ve ailesinin emeğini her geçen gün daha fazla sömürerek ve kısabileceği tüm harcamalarından (eğitim, sağlık vs.) feragat ederek sürdürür.[17] Ancak, küçük köylülüğün bu şartlar altında dahi varlığını sürdürüyor olması, kesinlikle tarımsal alanın kapitalistleşmediği manasına gelmez. Aksine, küçük köylülüğün geçim şartlarının böylesine aşınıyor olması tarımda kapitalistleşmenin bir sonucudur.

Bu şartlar altında yaşamakta olan yoksul köylülük, aynı zamanda aile fertlerinin en azından bir kısmının emeğini satmak zorundadır. Bunun sonucunda ortaya hem küçük mülkiyete sahip, hem de geçimini sağlamak için emeğini satmak zorunda olan, dolayısıyla işçileşen bir küçük köylülük çıkar.[18] Bu insanlar, ürünleri zamanla değersizleştikçe kendi topraklarında yalnızca geçimlik üretim yapmaya başlar ve tam anlamıy-

[17] Vladimir İlyiç Lenin, *Tarımda Kapitalizm*, Sol Yayınları, Ankara, 1996, s.30-31.
[18] Lenin, agy, s.37.

la birer emekçi haline gelirler. Emeklerini satın alan ise çoğunlukla büyük toprak sahipleridir. Dolayısıyla tarımsal üretimde, endüstriyel kapitalizmde geçerli olan, büyük işletmelerin küçükleri yutarak daha da büyümesi ve üretimin merkezileşmesi süreci tam anlamıyla işlememekte; büyük ve küçük üreticiler birbirlerini tamamlayan bir yapı içinde varlıklarını sürdürmektedirler.[19] Eğilim yine de çözülme yönündedir, ancak sürecin yavaşlığı kırsal yapılarda statik bir durumun hâkim olduğu yanılgısını yaratmaktadır.

Son tahlilde, genel sistem kapitalistleştikten sonra eski kırsal yapıların ne hızla ve ne ölçüde yok olacağı kapitalist sermaye birikiminin gelişkinliği ile ilgili bir sorundur, zira kapitalist üretim ilişkilerinin bir ülkede, kırsal alanda ne denli derinleşebileceği, doğrudan doğruya o ülkenin veya o ülkeye emperyalist ülkelerden ihraç edilen sermaye birikiminin dönüştürücü gücüne bağlıdır. Dolayısıyla, kırsal alanda kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkilerinin derinleşmesinin yavaşlığı, hatta zaman zaman bu derinleşmenin hiç gerçekleşmiyor olması "küçük köylülüğün beka stratejileri"ne veya muhafazakâr çilekeşliğine bağlandığında sürecin tarafları ve tarafların rolleri yanlış tayin ediliyor demektir. Değişimin yavaşlığının sebebi köylülüğün direnme gücü değil, azgelişmiş kapitalizmin yarattığı sınırlı sermaye birikiminin kırsal yapıyı dönüştürme yeteneğinin kısıtlı olmasıdır.

Kırsal dönüşümün farklı ülkelerde ve ülkeler içerisinde farklı kırsal bölgelerde homojen olmayan bir biçimde, kimi bölgelerde diğerlerine göre daha hızlı veya yavaş ilerliyor hatta zaman zaman duruyor olması; ancak kapitalizmin doğasında olan eşitsiz gelişme kavramı ile açıklanabilir. Uluslararası boyutta bakıldığında eşitsiz gelişme, erken ve geç kapitalistleşen ülkelerin eşitsizliği ve bu eşitsizliği sürekli kılan emperyalist ilişkiler ile kendisini gösterir. Bunun sonucu olarak, dünyanın büyük çoğunluğunu oluşturan geç kapitalistleşmiş ülkeler, farklı düzeylerde azgelişmiş bir sermaye birikimi ile malûldürler ve bu azgelişmişliğin derecesi, aynı zamanda kendi içindeki kapitalizm öncesi yapıları dönüştürebil-

[19] Jarius Banaji, "Summary of Selected Parts of Kautsky'a Agrarian Question"; *The Articulation of the Modes of Production* içinde (der. Wolpe, H), Routledge & Kegan Paul, Boston, 1980, s.77.

me yeteneği konusunda da belirleyicidir. Benzer şekilde, farklı ulus-altı alanlar açısından da eski tarımsal yapıların öncelikle hangi bölgede yıkılıp hangi bölgelerde varlığını sürdüreceğini belirleyecek olan temel etken, bu bölgelere dönüştürücü biçimde müdahale edecek olan sermaye birikiminin kârlılık hedefi doğrultusunda yaptığı tercihlerdir.

2. Bölüm
Anadolu Tarımına Kapitalizmin Girişi

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın başından itibaren çözülme ile ağır aksak bir modernleşmenin eş zamanlı olarak yaşanmasına sahne olmuştur. Bu sürecin başat dinamiği, bir noktadan itibaren Osmanlı resmi belgelerinde dahi düvel-i muazzama (büyük devletler) olarak tanımlanan, kapitalist Avrupa devletleri ile girilen karmaşık ilişkilerdir.

Giderek bir varlık mücadelesinin ağır bastığı Osmanlı modernleşmesinin içerideki yürütücüleri ise reformcu devlet kadrolarıdır. Bu kadrolar, Tanzimat dönemi boyunca kapsamlı bir yasama faaliyeti yürüterek imparatorluğu dünyadaki yeniliklere adapte etmeye çalışmıştır ancak karşılarında çözülmesi imkânsız bir tarihsel çelişki vardır: Avrupa'dan örnek aldıkları burjuva moderizminin ölçeği ulustur ve bu kişiler, bir yanda çok uluslu imparatorluğu bir arada tutmak, diğer yanda da artık kaçınılmaz hale gelmiş bir batılılaşma hamlesi yapmak gibi imkânsız bir görevle karşı karşıya kalmışlardır. Bu çelişki altında şekillenen kadrolar, bir yanda siyasal açıdan tutucu, ulusçuluk düşmanı ve imparatorluk ölçeğinde merkeziyetçilik çabası güden, öte yanda ticaret ve sanayinin geliştirilmesi, bürokrasinin ıslahı gibi burjuva sınıfının ihtiyaçlarına duyarlı bir tutum sergiliyordu. Aynı dönemde devrimlerle çalkalanan ve sosyalizmin gündeme girdiği Avrupa için kuşkusuz gerici olacak bu tutum, Osmanlı için ilerici bir reformizm anlamına geliyordu.[20]

[20] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 26. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.35.

Tanzimat döneminin kısa ömürlü 1. Meşrutiyetle birlikte kapanmasının ardından imparatorluğun bekasını sağlama çabası 2. Abdülhamit tarafından sürdürülmüş ve giderek Avrupa devletleri arasındaki rekabet içerisinde denge noktaları aramaya dönük bir muhafazakâr tutuma dönüşmüştür. Bu dönemin ilerici kadroları ise Jöntürk hareketi ve onun siyasi çıktısı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde toplanmış ve tanzimat döneminin burjuva reformizmi terk edilerek, sorunlarının tartışılması bu çalışmanın kapsamını aşan bir burjuva devrimci tutum benimsenmiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidara geldiği 1908 yılından kemalist kadroların cumhuriyeti kurduğu 1923 yılına kadar geçen karmaşa dolu dönem, parçalı bir burjuva devrim süreci oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı reformunun bir bütün olarak ele alınması iddiasını taşımıyor. Biz, bu bölümde İmparatorluk'un son döneminde, kırsal alanda üretim ve mülkiyet ilişkilerinde yaşanan dönüşümü incelemeye ve buradan, cumhuriyete nasıl bir tarımsal yapılar bütününün devrolduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Kendimize başlangıç olarak seçtiğimiz yıl, toprakta özel mülkiyetin Arazi Kanunnamesi ile kabul edildiği 1858 yılıdır. Bu tarihten itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının siyasi açıdan olmasa da fiilen sona erdiği 1918 yılına kadar geçen 60 yıllık dönemi, yukarıda değindiğimiz başat dinamik, yani Avrupa devletleri ile girilen ilişkiler doğrultusunda iki alt bölüme ayıracağız ve bu ayrımda kıstas olarak bu devletlerle girilen ilişkinin baskın karakterini kullanacağız.

19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı'dan kapitalist Avrupa devletlerine başat değer aktarım mekanizması öncelikle dış ticaret olmuştur. Kapitalizmin temel sorunsalının ucuz hammadde kaynaklarını kontrol altında tutmak olduğu bu sömürgeci dönemde, Avrupa devletleri Osmanlı coğrafyasına da bir ucuz hammadde deposu olarak yaklaşmıştır.

Ancak İmparatorluk aynı dönem boyunca, 1854 tarihindeki ilk dış borçlanmadan itibaren dış borç biriktirmeye başlamış, bu borçların ödenemez hale geldiği 1875 yılının ardından 1881 yılında Muharrem Kararnamesi'yle İmparatorluk'un dış borçlarının idaresi, maliyesinin bir kısmıyla birlikte alacaklılara ait olan Düyun-u Umumiye kurumuna bırakılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki ilişki açısından

radikal bir değişim anlamına gelen bu kırılma noktasına gelene kadar geçen borçlanma süreci boyunca, başat ilişki dinamiği de dış borçlara dönüşmüş, yani aradaki ilişki, eşitsiz bir dış ticaret ilişkisinden çıkıp emperyalist bir karakter kazanmıştır.

Dolayısıyla inceleyeceğimiz dönemde, gelişkin kapitalizme eklemlenme dinamiği olarak dış ticaretin ve emperyalizme eklemlenme dinamiği olarak sermaye ihracının tarım üzerindeki etkilerinin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Bunun dışında, aynı dönem içerisinde tarımsal üretimden alınan aşar vergisinin uygulanma biçimine ve toprak mülkiyetinde Arazi Kanunnamesi ile başlayan dönüşümün ne gibi sonuçlara ulaştığına bakacağız.

Aşar vergisinin dönüşümü

Tanzimat öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımın vergilendirilme biçimi, ürün üzerinden oransal olarak alınan aşar vergisiydi.[21] Bu sistem, büyük ölçüde timar rejiminin işlememeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştı ve 2. Mahmud tarafından timarın kaldırılmasıyla birlikte toprağın vergilendirilmesi konusundaki tek sistem haline gelmişti.

İltizam sisteminde, belirli bir bölgenin vergi gelirlerinin kimin tarafından toplanacağı, İstanbul'da defterdarın önünde yapılan açık artırma ile belirlenirdi. İhaleyi kazanan kişi, ihale konusu olan bölgenin aşarını toplama hakkı kazanırdı. Böylelikle ayni olarak toplanan vergi, Hazine'ye parasal olarak girerdi. Bu sistem, kaçınılmaz olarak iki sorun yaratıyordu: Birincisi, aşar toplama hakkını açık artırma ile satın alan mültezim (iltizam sahibi) kaçınılmaz olarak köylüden toplayabildiği kadar çok ürün toplama güdüsüyle hareket ediyor ve halkı sefalete mahkûm eden bir soygun mekanizması oluşuyordu. Bununla ilintili olan ikinci sorun ise, iltizamın ancak zor kullanma gücü olan kişiler tarafından toplanabilir hale gelmesiydi ki, bu yüzden kolluk kuvvetlerinin kontrolünü elinde tutan yerel yöneticiler, aynı zamanda iltizam ihalelerini de ellerinde tutuyordu.[22]

---

[21] Aşar kelimesi, öşür kelimesinin çoğuludur. Tek bir üründen alınan vergi öşür olarak adlandırılmakta (örneğin tütün öşrü), bir vilayet veya imparatorluğun toplam tarımsal ürün vergisine de aşar vergisi (veya geliri) denmektedir.

[22] Ortaylı, agy, s.152.

Dahası, iltizam hakkı, para karşılığı devredilebilen bir haktı.[23] Dolayısıyla ortaya şöyle bir mekanizma çıkıyordu: iltizamı para karşılığı satın alan yerel idareciler, bunu daha yüksek fiyata yerel eşrafa devretmek suretiyle servet biriktiriyorlardı. Paşadan iltizam hakkını satın alan kişiler ise kendi hesaplarını çok daha iyi yapmak zorunda olan, esnaf ölçekli kişiler oluyor ve bunların köylüye yönelik tutumunda küçük hesaba dayalı soygunculuk çok daha baskın oluyordu. Sancak paşaları ise biriktirdikleri servet ile İstanbul'a kafa tutacak güce erişiyorlardı.

Tanzimat, iltizam sistemini kaldırmayı hedeflemiş ve bu amaçla "*memlekette vergi toplama hakkının ancak birer devlet memuru olan muhassıllara bırakılmasıyla mültezim, mütevelli vesaire tanınmaması*" ve "*vergi hususunda vakıflarda ve haslarda bulunan halkın eskiden beri sahip oldukları bazı muafiyet ve imtiyazların kaldırılarak herkesin eşit tutulması*"nı öngörmüştü.[24] Bunun en temel sebebi, iltizam yoluyla güçlenen yerel otoritelerin merkezi otoriteye başkaldıracak güce ulaşmaları ve sık sık başkaldırmaya başlamış olmalarıydı. Öte yandan iltizam sisteminin Hazine'nin gelirlerini düşüren ve mültezimi zengin eden yapısı herkes tarafından bilinen bir durum oluşturmaya başlamıştı.

Yukarıda alıntıladığımız hükümlerin ikisi de uygulanamadı. Devasa boyutlardaki İmparatorluk'un toprak vergisinin İstanbul'dan gönderilen memurlar marifetiyle merkezileştirilemeyeceğini gören tanzimatçılar, iltizam işlerini vali ve diğer yerel yöneticilere yasaklamakla ve kapsamını daraltmakla yetindiler. Böylelikle yerel otoritelerin merkezkaç eğilimini besleyen mali kaynak ortadan kaldırıldı, aşar Hazine'ye daha çok gelir getirecek bir biçimde toplanmaya başlandı, köylülük de önceki düzende sancak paşalarından iltizamı devralan küçük zorbaların eline daha dolaysız biçimde terk edildi. Ayrıca, vergi muafiyetlerine dair hüküm de uygulanamadı ve bilhassa tekkelerin vergi imtiyazları devam etti.[25]

---

[23] Y.N. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesinin Özellikleri (1923-1960)*, Onur Yayınları, Ankara, 1978, s.26.

[24] Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi – Toplu Eserler 1* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.317.

[25] Barkan, agy, s.318.

Öte yandan tanzimatla birlikte, aşar vergisinin vergilendirilen toprağın verimine göre 1/2 ile 1/10 arasında değişen oranı, imparatorluk çapında tüm topraklar için 1/10 olarak sabitleniyordu.[26] Bu, uygulanıp uygulanamamış olmasından bağımsız olarak (zira mültezimlerin aşarı toplarken oranı aşmaları, hatta çift vergi toplamaları istisna olamayacak derecede sıktı)[27] çok önemli bir karardı çünkü vergi oranları tanzimat öncesi dönemde toprağın verimliliğine göre ayarlanmıştı ve verimi yüksek topraklardan yüksek oranda vergi alınıyordu. Örneğin Erzincan'da 3/10 olan oran, Basra'da toprağın sulanma şeklinde göre 1/3-1/2 aralığına kadar yükseliyordu.[28] Bu, verimli toprakların farklılık rantına mümkün mertebe devlet tarafından el konulması anlamına geliyordu ve bunun tersi olarak vergi oranlarının eşitlenmesi de, toprak rantının toprak üzerinde tasarruf hakkını elinde tutana bırakılması anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla artan oranlı vergi yerine sabit oranlı vergiye geçilmesine yönelik bu müdahale, kesinlikle burjuva karakter taşımaktaydı.

Aşar vergisi, 1880-1886 yılları arasında bir kez daha kaldırılsa[29] da, cumhuriyetin ilk yıllarına kadar iltizam yoluyla toplanmaya devam etti. Hazinenin en önemli gelir kalemi olan bu vergi, kaldırılmasından önceki son yıl parasallaşmış haliyle bütçe gelirlerinin yüzde 28,6'sını oluşturuyordu.[30] Bu uygulamanın en önemli sonucu ise küçük köylünün ürettiği tarımsal artığın, mültezimlerin elinde toplanıyor olmasıydı. Böylelikle küçük köylünün ileride kapitalist pazara da bağlanma mekanizmasını oluşturacak olan dolaylı tüccarlık mekanizmasının temelleri atılmaktaydı. Diğer yandan, mültezimler yöre eşrafı içinden çıkmaktaydı, dolayısıyla iltizam sistemi aynı zamanda, kaçınılmaz biçimde küçük köylünün daha fazla ezilmesi, büyük toprak sahiplerinin ise yerel güç iliş-

[26] Barkan, agy, s.320.

[27] Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s.52.

[28] Barkan, agy, s.321.

[29] Quataert, agy, s.48.

[30] İzzettin Önder, "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikası", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.119.

kileri içerisinde daha fazla korunması-kayırılması ile sonuçlanmaktaydı.

Bunun yanı sıra ekonomik hayatın paraya ihtiyaç duyulacak ölçüde metalaştığı bölgelerde, büyük toprak sahipleri aynı zamanda tefecilik ile uğraşmaya başlamışlardı. Aşar vergisi ayni niteliğinden dolayı üretim artışını teşvik etmeyen bir niteliğe sahipti ve pek çok büyük toprak sahibi parasal birikimlerini, tarımsal üretimlerini arttıracak yatırımlar yapmak yerine küçük çiftçilere borç vermek için kullanmaktaydı. Murabaha olarak adlandırılan sistem ile küçük köylü parasallaşmakta olan ihtiyaçları doğrultusunda büyük toprak sahiplerine borçlanıyor, borçlar çözümsüz hale geldiğinde de toprağını devretmek zorunda kalıyordu. Böylelikle kırsal alanda kapitalizmin yerleşmesiyle birlikte daha da önem kazanacak tüccar ve tefeciler Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Anadolu çapında, eşitsiz biçimde de olsa, çoktan oluşmuştu.[31,32]

Aşar gelirlerinin kilometre garantisi çerçevesinde demiryolu şirketlerine, ardından da Düyun-u Umumiye'ye devredilen kısmına dair incelememizi ise aşağıda yapacağız.

Toprak mülkiyetindeki dönüşüm

1858 tarihli Arazi Kanunnamesi'ne kadar toprak mülkiyetinde bir anarşi söz konusuydu. Bu anarşinin en temel sebebi toprak hukukunun tek olmaması ve uygulanmakta olan şer'i ve örfi hukukun başta mülkiyet olmak üzere pek çok başlıkta birbirleriyle çelişen hükümlere sahip olmasıydı.[33] Kanunnamenin hazırlanma amacı yeni bir toprak hukuku devrinin kanununu yapmaktı ve bu kanun, Kanuni Sultan Süleyman döneminden bu yana arazi hukuku konusunda yürütülmüş bütün yasama faaliyetinin ortaya çıkarttığı çelişkiler yumağını ortadan kaldırmak gibi önemli bir işleve sahip olacaktı.[34]

Kanunnamenin en önemli özelliği, toprakta özel mülkün kabulüydü. Kanun, arazileri Memlûke (özel mülk altındaki topraklar), Miriye (devle-

[31] Önder, agy, s.120.

[32] Oya Köymen (Silier soyadıyla), *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1981, s.93-95.

[33] Barkan, agy, s.300-301.

[34] Barkan, agy, s.333-334.

te ait ve kullanılmakta olan topraklar), Mevkufe (vakıflar tarafından kullanılmakta olan topraklar), Metruke (baltalık ve mera gibi genel kullanıma açık topraklar) ve Mevat (dağlar ve ormanlar gibi, kullanıma uygun olmayan "ölü" topraklar) olarak beşe ayırmaktaydı. Ancak, statüleri itibariyle vakıf topraklarının bir kısmı özel mülk, bir kısmı ise vakıf tasarrufundaki devlet toprağı olarak görülebileceğinden, ayrıca Metruke ve Mevat statüsündeki topraklar da nihayetinde devlet tasarrufunda olduğundan, kanunun yaptığı temel ayrımın özel mülk ile devlet mülkiyeti arasında olduğunu söylemek mümkündür.[35]

Kanun, özel mülkün kabulü ile yetinmemekte, bunu kırsalda yerleştirmek için özel bir çaba öngörmekteydi. Öyle ki, kanunun 8. maddesi "*bir köy ve kasabanın bütün arazisi toptan olarak ahalisinin geneline ihale edilmeyip, ahaliden her şahsa başka başka arazi ihale edilerek kullanım haklarının özelliklerini açıkça belirten tapu senetleri verilir*" hükmünü içeriyordu.[36] Ortak kullanıma izin verilen tek alan otlak, baltalık gibi kullanım çeşitleri için geçerliydi ve kanun Çarlık Rusya'sında bulunan köy komünü benzeri modelleri reddetmek konusunda çok hassastı.[37] Bu düzenleme, Osmanlı coğrafyasında tarımda kapitalistleşme yönünde devlet eliyle atılmış en önemli adımı oluşturmuş ve toprağın önemli bir bölümünün hızla özel mülke dönüşmesinin önünü açmıştır.

Bu dönüşüm, temelde Miri arazilerin mülke dönüştürülmesiyle meydana gelmiştir. Arazi Kanunnamesi'nde Miri arazilerin satılmasını engelleyen hükümler mevcuttur; ancak, Osmanlı borçlarının giderek çözümsüz hale gelmeye başladığı 1860 ve 1861 yıllarında çıkartılan padişah iradeleriyle Miri arazilerin devlet borçlarına karşılık olarak; 1869 yılında yapılan düzenlemeyle de adi borçlar karşılığında alınıp satılabilmesi sağlanmıştır.[38] Şahıs borçları karşılığında Miri arazinin el değiştirmeye başlaması, iktisaden güçlü ve tefecilik yapmaya başlamış olan taşra eşrafının elinde mülk toplanmasının önünü açmıştır. Bu eğilim, bilhassa demiryollarıyla dünya pazarlarına eklemlenen ve piyasa ilişkilerinin

[35] Barkan, agy, s.335
[36] Barkan, agy, s.337.
[37] Barkan, agy, s.339.
[38] Barkan, agy, s.346.

hâkimiyet kazandığı Aydın, Konya gibi vilayetlerde daha da belirgin bir hal almıştır.[39]

Aynı mali bunalım, 1867 yılında yabancılara toprak sahibi olma hakkının da tanınmasını getirmiştir.[40]

Yüzyılın sonuna doğru taşrada devlet otoritesi zayıfladıkça, Miri toprakların mülk edinilmesi düpedüz yağmaya dönüşmüş[41] ve bu gelişmenin yoksul köylülük üzerindeki etkisi çok ağır olmuştur. Arazi Kanunnamesi'nin en büyük eksikliklerinden biri malikâne sahiplerinin devlet ve köylü ile ilişkilerini düzenlemiyor olmasıdır[42] ve bu eksiklik, devleti soyan ve köylüyü keyfi biçimde ezen bir büyük toprak sahibi oluşmasına zemin teşkil etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ekilebilir alanların mülkiyeti konusunda elde bulunan verilerin güvenilirliği tartışmalıdır. Yine de farklı kaynaklarda aktarılan verilerin hepsi, kırsal alanın yegâne üretim aracı olan toprağın mülkiyetinin daha kapitalistleşme sürecinin başında merkezi bir yapı arz etmekte olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Rozaliyev'e göre *"Birinci Dünya Savaşı'nın başında, tarımsal nüfusun yüzde birini oluşturan büyük toprak sahipleri ve ağaları, tüm işlenebilir toprakların yüzde 39,3'üne sahiptiler; nüfusun yüzde dördünü meydana getiren küçük toprak ağaları, kulaklar ve çiftçiler arazinin yüzde 26,2'sini ellerinde bulunduruyorlardı; Tarımsal nüfusun yüzde 95'ini oluşturan köylü işletmelere ise arazinin yüzde 34,5'i düşüyordu."*[43]

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1912-1913 yıllarında yapılan tarım sayımları benzer rakamlara işaret etmektedir. Anadolu çapında 1 milyon aileyi kapsayan verilere göre aileler içerisinde toprakları en büyük olan yüzde 1'lik kesim toprakların yüzde 39'una, en küçük topraklara sahip olan yüzde 87'lik kesim ise toprakların yüzde 35'ine sahipti.

Ayrıca yapılan incelemelere göre, bir köylü ailesinin, iki yılda bir nada-

[39] Quataert, agy, s.62.

[40] Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi – Ondokuzuncu Yüzyıl*, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s.48.

[41] Barkan, agy, s.368.

[42] Ortaylı, agy, s.248.

[43] Rozaliyev, agy, s.23.

sa bırakarak işlediği topraktan geçimini sağlayabilmesi için en az 50 dönümlük toprağa (yani yılda net 25 dönüm ekili alana) sahip olması gerektiği hesaplanmaktadır. Aynı dönem içerisinde Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu hariç bütün bölgelerde 50 dekardan daha az toprağa sahip işletmelerin oranı yüzde 70-85 arasında bulgulanmakta, bu aile birimlerinin yarısının ise 10 dekardan küçük toprağa sahip olduğu belirtilmektedir.[44] Topraksız köylüler ise, henüz toplam tarımsal nüfusun yüzde 8 gibi bir kısmını oluşturmaktaydı.[45] Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yoksul köylü, kendi toprağını işleyerek geçimini sağlayamamakta, büyük toprak sahiplerinin yanında çalışmak zorunda kalmaktadır ve köylünün küçük bir toprağa sahip olmasına rağmen işçileşmesi daha bu dönemde başlamıştır.

Avrupa'ya ticari eklemlenmenin tarıma etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda Avrupa ile ticari eklemlenmesinin ciddi biçimde hızlanmasını sağlayan ilk gelişme, 1838 yılında İngiltere ile imzalanan ve Osmanlı'nın dış ticaretine önemli bir serbestlik getiren Baltalimanı Anlaşması'dır. Bu anlaşma öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda ipek, zeytinyağı, tahıl gibi bazı malların bir yöredeki ticareti, bilhassa da ihracatı Yed-i Vahit sistemi ile tek bir kişinin eline bırakılıyordu. Ayrıca padişah, uygun gördüğü zaman, uygun gördüğü malın ticaretine ek vergi koyabiliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Baltalimanı Anlaşması'yla Yed-i Vahit'i yabancılar lehine kaldırmayı kabul ediyor, bir daha mal ticaretine olağanüstü vergiler ve yasaklar getirmeyeceğini taahhüt ediyor, ayrıca gümrük vergisi oranlarını yeniden belirliyordu. Anlaşma öncesinde ithalat ve ihracattan yüzde 3 gümrük vergisi, ayrıca İmparatorluk içerisinde bir bölgeden diğerine mal taşıyan tüm tüccarlardan da yüzde 8 iç gümrük vergisi[46] alan Osmanlı Devleti; anlaşmayla birlikte dış gümrük vergilerini itha-

[44] Oya Köymen, "Türkiye Tarımı ve Tarım Politikaları 1923-1980", *Sosyalist Türkiye Hangi Kaynaklarla Kalkınacak?* içinde, NK Yayınları, İstanbul, 2003, s.195.

[45] Köymen, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, s.10.

[46] İlber Ortaylı bu oranın yer yer yüzde 50'ye kadar yükselebildiğini belirtiyor. Ortaylı, agy, s.242.

latta yüzde 5'e, ihracatta ise yüzde 12'ye yükseltiliyor, ancak iç gümrük vergilerini yalnızca yabancı tüccarlar lehine olmak üzere kaldırılıyordu.[47]

İngiltere'nin baskısıyla yapılan bu anlaşma, dönemin dünya konjonktürü ile de uyum içerisindeydi. Gelişmiş kapitalist dünyada merkantilist dönem geride kalmış ve 19. yüzyılın başından itibaren uluslararası ticaret hacmi giderek hızlanan bir biçimde büyümeye başlamıştı. Bu dönemin dünya egemeni olan İngiltere'nin Osmanlı'nın "açılmasına" vesile olacak anlaşmayı dayatması, böyle bir serbestleşmeyi içeriden zorlayacak burjuva dinamiklerin yokluğunda doğal bir gelişmeydi. Anlaşmanın neredeyse tamamen İngiltere'nin işine gelecek biçimde yapılmış olması da bu durumun mantıksal sonucuydu. Bu anlaşma ile Osmanlı, sömürgeci kapitalist mantık doğrultusunda sorunsuz biçimde hammadde çekilebilecek, ayrıca kolaylıkla sınaî ürün satılabilecek bir alana dönüştürülüyordu ve yabancı tüccarlara sağlanan imtiyazlar yerli üretici ve tüccarın yaratabileceği rekabet frenini baştan ortadan kaldırıyordu.

Anlaşmanın uzun dönem sonuçları Osmanlı'nın dış ticaret açısından tam olarak Avrupa'nın istediği konumda tutulduğunu gösteriyor. 1876-1908 döneminde Osmanlı ihracatının yüzde 70'ini tarımsal ürünler oluşturuyordu.[48] Aynı oran 1911 yılında da geçerliliğini korumaktaydı.[49] Buna diğer hammaddeler eklendiğinde, 1911-1913 döneminde Osmanlı ihracatının yüzde 89-93 aralığındaki bir bölümünün hammaddelerden oluştuğu görülüyor.[50] Osmanlı ithalatının büyük bir kısmı ise başta tekstil ürünleri olmak üzere sınaî ürünlerden oluşuyordu. 1911 yılına gelindiğinde, Osmanlı ithalatının yalnızca yüzde 37'si dokuma ürünlerinden ibaretti.[51] Genel olarak bakıldığında ise, ithalatın yüzde 60-65'ini işlenmiş ürünler oluşturuyordu.[52]

---

[47] Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s.17-18.

[48] Quataert, agy, s.40.

[49] A.D. Noviçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı-Sömürgeleştirilmesi*, Onur Yayınları, Ankara, 1979, s.66.

[50] Pamuk, agy, s.168.

[51] Noviçev, agy, s.67.

[52] Pamuk, agy, s.169.

Ayrıca, 1830-1913 dönemi boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa'nın dış ticaret hacimleri karşılıklı incelendiğinde, her iki tarafta da çok benzer artış oranları gözleniyor.[53] Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın dış ticaretine derin biçimde eklemlendiğini göstermesi açısından çok önemlidir.

Bu durumun Osmanlı'nın sınaî gelişimine vurduğu darbe açık olmakla birlikte, konumuzun dışında kalıyor. Öte yandan, Avrupa devletlerinin tarımsal hammadde tedarikçisi olmak, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya pazarlarına eklemlenen kesimlerinde tarımda çok önemli bir ticarileşme süreci başlatmıştı. Artan dış ticaret hacmiyle birlikte İmparatorluk'un ticaret limanları hızla dünya kapitalizminin bir parçası haline geliyor ve limanlara ihracat amaçlı ürün sevk edebilecek durumda olan hinterlandlarda üretilen tarımsal ürün dokusu bu doğrultuda şekilleniyordu.

Amerikan İç Savaşı sırasında (1861-1865) yaşananlar, bu bölgelerdeki tarımsal üretimin Avrupa talebine ne denli duyarlı olduğu konusunda çarpıcı bir örnek oluşturur. ABD'nin güney eyaletlerindeki pamuk plantasyonlarını kontrol altında tutan ve İngiltere'yi kendi yanında savaşa çekmek isteyen Konfederasyon, Avrupa'ya pamuk sevkiyatını kesince oluşan pamuk açığının önemli bir bölümü Osmanlı'dan karşılanmıştı. Ortaya çıkan devasa pamuk talebi yalnızca İzmir ve hinterlandında büyük miktarda pamuk ekilmesine neden olmamış, aynı zamanda bugün halen pamuk üretimiyle bilinen Çukurova bölgesinin hızla uluslararası pazara açılmasını sağlamıştı.[54] İngiltere'ye yapılan toplam pamuk ihracatı 1861'de 2.704 sterlinken, 1862'de 202.520, 1863'te 907.679, 1864'te ise 1.366.688 sterline yükselmiş; pamuk fiyatı ise 1858-1864 arasında yüzde 260 artmıştı. 1864 yılına gelindiğinde, pamuk ihracatı İzmir limanının toplam ihracatının yarısını oluşturur hale gelmiş ve yerel yöneticiler tahıl üretiminin bölgenin beslenme ihtiyacını karşılayamaz hale geleceğinden endişe duymaya başlamışlardı.[55] Savaşın bitmesi ile gerilemeye başlayan

[53] Pamuk, agy, s.27.

[54] Donald Quataert, *The Commercialization of Agriculture in Ottoman Turkey, 1800-1914*, International Journal of Turkish Studies 1, 1980, s.38-55

[55] Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, 4. Baskı, Yordam Yayınları, İstanbul, 2007, s.132-134.

pamuk ihracatı, 1876'ya gelindiğinde 12.350 sterline kadar düşmüştü.[56] Bu örnek, ihracat bağlantılarının etkili olduğu bölgelerde Osmanlı tarımının uluslararası talep doğrultusunda nasıl şekilleniyor olduğunu göstermesi açısından çok açıklayıcıdır.

Bu gelişme, ticaret limanlarından içeri demiryolları uzanmasıyla daha da ilginç bir hal aldı. Kendisi demiryolu döşeyemeyen Osmanlı, bu işi imtiyaz vererek Avrupa devletlerine ihale etme yoluna gidiyordu. 1856 yılında[57] İngilizlere verilen ve ilk kazması 1857 yılında vurulan İzmir-Aydın demiryolu imtiyazıyla başlayan süreç[58], Fransızlar tarafında Manisa'ya doğru döşenen ikinci hatla sürdü. Ardından İngiliz sermayeli Mersin-Adana hattı yapıldı. Yüzyılın sonlarına doğru emperyalistler arası rekabet arttıkça, bu devletlerin Osmanlı demiryolları konusundaki rekabeti de kızıştı.[59] 1890'larda Almanlar İstanbul-Ankara-Konya hattını (Anadolu Demiryolu) yapınca, Fransızlar da Suriye ve Lübnan'da iç bölgeleri kıyı kentlerine bağlayan 665 kilometrelik bir ağ inşa ettiler. Bu demiryolları, mantıklı bir ulaşım ağı oluşturmuyor, aksine *"limanlardan iç bölgelere doğru verimli tarım topraklarının zenginliğini emmek için uzanan vantuzlara"*[60] benziyordu.

Üstelik Osmanlı Devleti demiryolu imtiyazlarını kârlılık garantisiyle birlikte veriyordu. Örneğin İzmir-Aydın demiryolu için bu garanti başlangıçta şirket sermayesinin yüzde 6'sıydı. Şirket yüzde 6'nın altında kâr ettiğinde aradaki fark Osmanlı Devleti tarafından tamamlanıyor, kârın yüzde 7'yi aşması durumunda ise yüzde 7'nin üzerindeki kâr, şirketle Osmanlı Devleti arasında eşit olarak paylaşılıyordu.[61] Osmanlı'nın 1870'lerdeki iflasının ardından, Almanya tarafından yapılan demiryoluna kârlılık garantisi olarak, kilometre başına belli bir brüt gelir seviyesinin gerçekleşip

---

[56] Kasaba, agy, s.106-107 ve 114.

[57] Bu tarihin aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları'nın kendine uygun bulduğu kuruluş yılı olması ilginçtir. 2006 yılında 150. kuruluş yıldönümünü kutlayan TCDD; kuruluşunu emperyalist İngiliz sermayesine verilen bir imtiyaza dayandırmaktadır.

[58] Kurmuş, agy, s.100-107.

[59] Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, 3. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2001, s.36-44.

[60] Ortaylı, agy, s.174.

[61] Kurmuş, agy.

gerçekleşmemesinden bağımsız olarak şirket kasasına gireceği taahhüt edildi ve bu garantiye karşılık olarak demiryolunun geçtiği yerlerin aşar gelirleri teminat gösterilmeye başlandı. Bu yerlerin aşar gelirinin toplanması ise Düyun-u Umumiye'ye bırakıldı.[62]

Ancak demiryollarının Osmanlı tarımını şekillendirme konusundaki asıl etkisi, geçtikleri yerleri dünya pazarlarına daha sıkı bağlarla bağlamak şeklinde oldu. Demiryolları, ticaret limanlarından Anadolu'nun içlerine doğru uzandıkça, döşenen raylara makul uzaklıkta bulunan tarım arazilerinde üretilen ürünler ihraç edilebilir hale geldi ve ticaret limanlarında acente açan yabancı tüccarlar da dâhil olmak üzere tüm ihracatçılar bu bölgeleri dünya ticaretine eklemleyen aracılar oldular. Bu süreç, plantasyon tipi üretim yapılan sömürge ülkelerde olduğu gibi tek ürüne dayalı bir yapı oluşturmadı, ancak ürün yelpazesinde, küçük köylü üretiminin yaygın olduğu bir ülke için her şart altında sıradışı sayılacak bir ürün tekleşmesine neden oldu. Örneğin, Osmanlı'nın en büyük ticaret limanı olan İzmir'in ihracatında İzmir ve hinterlandının üç temel ihraç ürününün (kuru üzüm ve incir, palamut ve afyon) ağırlığı, 1864-1901 döneminde yüzde 42'den yüzde 63'e yükselmişti.[63]

1890'lardan itibaren Almanya'nın kontrolünde faaliyete geçen Anadolu Demiryolu ise, İç Anadolu'nun buğday üretimini İstanbul üzerinden kapitalist dünyaya eklemleme işlevi gördü. 1891-1905 döneminde Ankara ve Konya'dan İstanbul'a sevk edilen tahılın miktarı 8,5 katına çıktı.[64] Ankara'da tahıl fiyatları 1887-1893 yılları arasında yüzde 120, üretim ise 1890-1896 arasında yüzde 87,5 artış gösterdi.[65] Bu artış, ne demiryolunun hâkim taşıma yolu haline gelmesiyle, ne de İstanbul'un nüfus artışıyla açıklanabilecek derecede yüksekti.

Öte yandan, üretim artışları büyük ölçüde ihracata yönelik gerçekleşiyordu ki, bu da yaşanan dönüşüm ile uyumlu bir gelişmeydi. Konuya dair yapılan bir hesaplama[66] 1840-1912 döneminde Osmanlı'nın tarımsal üre-

[62] Ortaylı, agy, s.253.
[63] Kurmuş, agy, s.259.
[64] Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, s.321.
[65] Quataert, agy, s.162-163.
[66] Pamuk, agy, s.96-97.

timinde yaşanan artışın dörtte üçünün ihracata yönelik olduğunu ve bu dönem boyunca genel pazarlama oranının yüzde 21'den yüzde 42'ye yükseldiğini ortaya koyuyor.

Ayrıca Anadolu Demiryolu Şirketi, demiryolunun geçtiği topraklardan iyi ürün alınması, dolayısıyla kilometre garantisinin de "garanti" altında olması için büyük çaba sarf ediyordu. Bu çabanın anlatıldığı şu alıntı, demiryolu şirketlerinin Anadolu tarımının dönüşümünde ne denli önemli bir rol üstlendiklerini göstermesi açısından önemlidir:

> "Demiryolu iç bölgelere ulaştıkça hem Osmanlı Hükümeti, hem de demiryolu şirketi, Anadolu tahılının miktarını ve kalitesini artırmak yoluyla yeni yeni gelişen tarım üretimi potansiyelinden faydalanma yoluna gitti. Zirai makinelerin kullanımını artırmak yönündeki daha önce ele alınan çabalara ilaveten Anadolu Demiryolu Şirketi, tarımı teşvik etmeyi ve böylece kendi hatları üzerindeki trafiği canlandırmayı hedefleyen başka önlemler aldı. Şirket, köy ihtiyarlarının müşterek teminatı altında üreticilere kredi verdi; ayrıca, üreticilere, kimi zaman masraflarını kendisi karşılayarak, kimi zaman parayla, ıslah edilmiş buğday tohumları dağıttı. Daha sonra Osmanlı Hükümetince işe alınan R. Hermann da dâhil olmak üzere, şirket çalışanları daha iyi toprak işleme yöntemleri hakkında eğitim veriyorlardı. Güzergah üzerindeki çeşitli istasyonlarda örnek tarlalar kuruldu; şirket çalışanları tüketim merkezlerine yapılan nakliyenin masrafını karşılayabilen mahsulün ekilmesini teşvik etmek için çilek, bezelye ve şerbetçiotu ekiyordu."[67]

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret ile tarım arasındaki sıkı bağları gösteren bir diğer olgu, 1876'da sadrazamın emriyle kurulan Ziraat ve Ticaret Odaları'nın 1882 senesinde birleşmesiydi. Odanın üyelerinin dörtte birini Müslüman Türkler, dörtte birini yabancı uyruklu tüccarlar, yarısını ise Osmanlı'nın gayrimüslim tüccarları oluşturuyordu. Oda üyeleri tarımsal ürün ticaretinden büyük gelirler elde eden kişilerdi ve saray üzerinde sahip oldukları yaptırım gücü ile Osmanlı'nın son dönemin-

[67] Quataert, agy, s.164.

de burjuvazinin en gelişkin temsil organlarından birini oluşturuyorlardı. Öte yandan Oda, 1885 yılında aşar vergisinin toplanmasında 1880 yılında kaldırılan iltizam uygulamasına geri dönüş gündeme geldiğinde bunu şiddetli biçimde desteklemişti.[68] Tarımsal ürün tüccarları ile mültezimler arasında bir toplumsal bağ olduğuna işaret eden bu durum, mültezimlerin vergi toplama davranışlarında da göze çarpıyordu. İltizam işlerinin vali ve diğer "devlet büyüklerine" yasaklanmasının ardından kırsalda hâkim konuma geldiğini vurguladığımız "küçük zorbalar" aşar vergisini toplarken piyasa koşullarını gözeten birer tüccar gibi davranıyor; ürün fiyatlarının yüksek olduğu yıllarda vergiyi ayni olarak, ürün fiyatlarının düşük olduğu yıllarda ise piyasa fiyatının üzerinde belirledikleri fiyattan nakit olarak topluyorlardı.[69]

Dolayısıyla Osmanlı Anadolusu'nda, aşar vergisi toplayarak zenginleşen mültezim, örgütsüz küçük köylünün ürününü pazara ulaştırıp aracılık geliri sağlayan tüccar ve köylüye borç vererek zenginleşen tefecinin aynı şahısta birleştiği bir insan tipinin bulunduğunu; bu asalak kesimin Anadolu köylüsünün tarımsal üretiminden sızdırdığı kaynaklar ile bir ilkel birikim oluşturuyor ve giderek sınıfsal bir karakter kazanıyor olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Çoğu durumda azımsanmayacak miktarda da toprak sahibi olan bu kesimin çocukları, cumhuriyet kurulduktan sonra da uzun yıllar gündemde kalacak olan "ağa"lar oldular.

Emperyalist kıskacın tarıma etkileri

Osmanlı Devleti ilk kez 1854 yılında, Kırım Savaşı'nın ardından dış borç almıştır. Bu tarihten 1874 yılına kadar sürekli olarak dış borç biriktiren Osmanlı, 1873'te patlak veren dünya bunalımıyla birlikte borçlarını çeviremez duruma gelmiş, 1875'te borç ödemelerini yarıya indirdiğini, 1876'da ise durdurduğunu açıklamıştır. Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılmasına dair bu tarihte başlatılan görüşmeler, 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi ile sonuçlanmış ve borçların idaresi için alacaklıları temsilen Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur.

[68] Quataert, agy, s.81-83.
[69] Quataert, agy, s.52.

Alacaklıların alacakları oranında temsil edildiği, anonim şirkete benzer bir yapıya sahip olan bu kurum, görev alanı gereği emperyalist Avrupa devletleri ile Osmanlı arasındaki karmaşık ilişkilerin merkezinde durmuş ve mali açıdan tutsak edilmiş olan Osmanlı'nın bu konumda tutulmasının da aracı kurumu haline gelmiştir. Öyle ki, 1874 yılında kesintiye uğrayan borçlanma süreci 1886'da yeniden başlamış ve artarak devam etmiş, 1881-1890 döneminde azalan dış borç stoku, bu yıldan itibaren yeniden büyümeye başlamıştır.[70]

Düyun-u Umumiye, Osmanlı Hazinesi'nden kendisine devredilen bir takım gelir kalemlerini etkin biçimde kullanarak borçları tasfiye etmek gibi basit bir çalışma prensibine sahiptir. Bu açıdan, yalnızca dış borç ödemeye ayrılmış özerk bir maliye kurumu olarak görülebilir. Başlangıçta Düyun-u Umumiye'ye bırakılan en önemli gelir İmparatorluk'un tamamının tuz ve tütün tekelidir. Ayrıca damga pulu vergisi, alkollü içkiler vergisi, İstanbul ve bazı bölgelerin balık vergisi, bazı bölgelerin ipek üretiminden alınan öşür ve tömbeki vergisi de kuruma bırakılmıştır.[71]

Zamanla dış borçlar azalacağı yerde artmış, Düyun-u Umumiye de giderek daha fazla gelir kalemine sahip olmuştur. İpek öşrünün tamamı, demiryolu geçen vilayetlerin kilometre garantisine teminat gösterilen aşar vergisi, bazı vilayetlerin küçükbaş hayvan vergisi gibi yeni gelirlerle büyüyen kurum, 1881-1912 arasındaki dönemde gelirlerini yüzde 288 artırmıştır.[72] Böylelikle 1887 yılında, henüz demiryolu garantileri üzerinde yetkili hale gelmeden önce Osmanlı gelirlerinin yüzde 15'inin kontrolünü elinde tutan kurum,[73] 1912 yılında toplam gelirlerin yaklaşık yüzde 50'sine hâkim olmuştur. Düyun-u Umumiye, 1912 yılı itibariyle 5652'si sürekli, 3253'ü geçici olmak üzere 8931 memurla Osmanlı Maliye Nezareti'nden daha fazla insan çalıştıran, bu insanların maaşlarını da kendi gelirlerinden sağlayan dev bir yapı haline gelmiştir.[74]

Düyun-u Umumiye'nin Anadolu tarımına etkisi, kendisine bırakılan ta-

[70] Pamuk, agy, s.84-85.
[71] Parvus Efendi, *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul, 1977, s.40-41.
[72] Parvus, agy, s.38.
[73] Quataert, agy, s.75.
[74] Parvus, agy, s.73-75.

rımsal kamu gelirlerinin tahsilâtı amacıyla tarıına yaptığı müdahaleler üzerinden şekillenmiştir. Bu açıdan en önemli başlık, kuruma bırakılan tütün gelirinin toplanma biçimidir.

Kuruluşuyla birlikte Osmanlı Hükümeti'nden tütün öşrünü toplama ve tütün tekeli olma hakkını alan Düyun-u Umumiye, bu gelir kaynaklarını iki yıl idare ettikten sonra, tütün tekelini bu amaçla kurulan ve konuya dair yazında kısaca Reji olarak bilinen özel şirkete devretti. Biri Viyana, diğeri ise Berlin merkezli iki yabancı banka ile Fransızların kontrolündeki Osmanlı Bankası tarafından kurulan bir konsorsiyum olan bu şirket, tütün üzerindeki tekel hakkını ve tüm tütün öşrünü toplama yetkisini üzerine aldı. Reji bunun için her yıl Düyun-u Umumiye'ye sabit bir harç ödeyecek, şirketin net kârı ise her 500.000 liralık dilimi farklı bir oranda olmak üzere Osmanlı Hazinesi, Reji ve Düyun-u Umumiye arasında paylaşılacaktı.[75]

Reji, başlangıçtan itibaren kapitalist bir tekel davranışı sergiledi ve kârençoklamasını olabildiğince tekel gücüne dayandırarak yapmayı hedefledi. Bu amaçla, satışta yüksek fiyat-düşük miktar politikası güden Reji;[76] tütün üreticisi köylüden tütün alırken de alıcı tekeli gücünü kullanarak ihraç fiyatının beşte birine kadar düşen fiyatlar dayattı.[77] Bunun kaçınılmaz sonucu olarak tütün üreticileri de kaçakçılığa yöneldiler ve Reji zarar etmeye başladı. Kaçakçılık faaliyetlerinin engellenmesi için Osmanlı'ya başvuran Reji, Osmanlı'nın konuyu fazla umursamayan tavrı karşısında kendi kolluk kuvvetlerini (kolcular) oluşturdu ve tütün üreticisine yönelik silahlı baskıya başladı.

Bunun sonucunda ortaya çıkan vahim tablo, yalnızca tarımsal üretimin emperyalizmin eliyle nasıl dönüştürüldüğünü değil, Osmanlı'nın son döneminde kendi halkıyla nasıl bir kopukluk içinde olduğunu göstermesi açısından da kritik öneme sahiptir. Kendi kolluk kuvvetini oluşturan Reji, tütün ekimine yönelik kuralları da belirlemeye başlamıştı. Örneğin; köylülerin kendi tüketimleri için tütün üretmesi veya ürettiği tütünden

[75] Qautaert, agy, s.219.
[76] Pamuk, agy, s.59.
[77] Parvus, agy, s.161.

kendi tüketimi için ayırması yasaktı. Köylünün bir buçuk dönümden az veya duvarla çevrili ya da binalara bitişik toprakta tütün ekmesi de yasaklanmıştı.[78] Reji'nin yasaklarını uygulayan kolcular, yasalardan azade birer eşkıya gibiydi ve yeri geldiğinde Reji'nin çıkarlarını korumak için insan öldürmekten kaçınmıyordu.[79] Cumhuriyet kurulana dek süren Reji idaresi altında köylüler ve kolcular arasındaki çatışmalarda sayısı tam olarak bilinmeyen ancak onbinlerle ifade edilebilecek sayıda insan öldü.

Kendisi de Düyun-u Umumiye gibi devleşen Reji, nadiren ve az miktarda kâr ediyordu. Öyle ki, giderek artan uluslararası talebe paralel olarak yükselen dünya fiyatlarına rağmen Osmanlı Hükümeti, var olduğu müddetçe Reji'den dikkate alınabilecek hiçbir mali yarar sağlamadı.[80] Görünüşe göre, Reji'nin varlığı yalnızca düzenli olarak tekel hakkı için harç alan Düyun-u Umumiye'ye yarıyordu. Dönemin canlı tanığı bir iktisatçı, Reji idaresinin varlığının Osmanlı İmparatorluğu'nu her yıl 500.000 Osmanlı lirası gelirden ettiğini hesaplamaktadır[81].

Düyun-u Umumiye'nin Anadolu tarımı üzerindeki bir diğer etkisi de, 1891'den itibaren Anadolu Demiryolu'nun kilometre garantisi olarak toplanması kuruma bırakılan aşar vergileri üzerinden oluşmuştur.

Kilometre garantisi sistemi şu şekilde işliyordu: Osmanlı Devleti, Anadolu Demiryolu Şirketi'ne kullanıma sokulan her kilometre demiryolu hattı için brüt bir kâr garanti ediyordu. Bu garantinin teminatı olarak da demiryolunun geçtiği yerlerin aşar ve Ağnam (hayvan) vergileri gösteriliyordu. Bu vergilerin toplanma işi de, bir aksaklık olmaması için belirli bir yüzdesinin komisyon olarak alıkonması kaydıyla Düyun-u Umumiye'ye bırakılmıştı. Açık artırmaya dayalı iltizam sistemi halen yürürlükteydi, ancak mültezimler iltizam bedelini Hazine yerine Düyun-u Umumiye'ye ödemeye başlamıştı. Demiryolu şirketinin inşa ettiği ve kullanıma soktuğu hattan kilometre başına Osmanlı tarafından kendisine garanti edilen kâr seviyesini yakalayamadığı durumlarda aradaki fark

[78] Quataert, agy, s.220.

[79] Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, 2. Baskı, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s.36.

[80] Quataert, agy, s.225.

[81] Parvus, agy, s.162.

Düyun-u Umumiye tarafından karşılanıyor; bu iş için toplanan verginin yeterli olmaması durumunda ise sorunun çözümü Osmanlı'ya havale ediliyordu. Öte yandan, bazı kaynaklar kilometre garantisi sisteminin daha en baştan Düyun-u Umumiye'nin fikri olabileceğine işaret ediyor.[82]

Ayrıca, Düyun-u Umumiye'nin Osmanlı maliyesine göre çok daha etkin biçimde vergi topluyor olduğu yönündeki saptamalar[83] bu örnekte de doğrulanıyordu. İmparatorluk çapında aşar gelirlerinin yalnızca Anadolu Demiryolu Şirketi'nin hat döşediği üç vilayet olan Bursa, Ankara ve Konya'da düzenli biçimde artıyor olması[84] yalnızca bu bölgelerde yukarıda değindiğimiz üretim artışından değil, aynı zamanda etkin biçimde vergi toplanmaya başlamasından kaynaklanıyordu.

Döneme dair sonuçlar

Bölümü bitirirken, gelecek bölümde ele alacağımız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecine Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir tarımsal yapı devrettiğini özetlemekte fayda var.

20. yüzyılın başında Anadolu tarımında kapitalist gelişkinlik büyük eşitsizlikler gösteriyordu. Bu, Osmanlı coğrafyasının emperyalist sisteme eşitsiz biçimde eklemlenmesinin bir sonucuydu. Ülkenin ticaret limanları ve çevresinde kapitalist ilişkiler gelişmiş, tarımda da sanayi hammaddesi olarak kullanılan ürünlerin üretimi yaygınlaşmıştı. Öte yandan, kapitalist dünya ile bu ilişkileri kuramamış bölgelerde kapitalizme ait üretim ve mülkiyet ilişkileri oluşmamıştı ve kapitalizm öncesi toplumsal ilişkiler baskındı.

Osmanlı'nın tam olarak sömürgeleşmemesi ve tarımsal üretimin piyasa yöntemleriyle dönüştürülmüş olması, devasa tarım işletmeleri, tek ürüne dayalı uzmanlaşma ve büyük bir topraksız nüfus oluşmasına neden olmamıştı. Topraksızlaşma dinamikleri kuşkusuz harekete geçmişti, ancak büyük toprak sahipleriyle yoksul köylülük arasındaki ilişki, köylünün topraksızlaşıp kır işçisine dönüşmesinden çok, kendi toprağında kendisini geçindirmeye yetmeyen bir üretim yapıp emeğini satmak zorunda kalması biçimindeydi.

[82] Quataert, agy, s.68-69.
[83] Ortaylı, agy, s.151.
[84] Quataert, agy, s.284-286.

Bunun yanında, büyük toprak sahibi, vergi toplayıcısı mültezim, tüccar ve tefeci gibi köylünün ürettiği toplumsal artığa el koyan kesimler arasında hem ciddi bir toplumsal ittifak vardı, hem de bu asalaklık biçimlerinin tek bir şahısta toplanması gibi bir eğilim oluşmaya başlamıştı.

Anadolu tarımında kapitalist dönüşümün ilk yıllarında üretim faktörleri açısından da ilginç bir durum yaşanmaktaydı. 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında art arda gelen savaşlar sonucunda nüfusta önemli azalmalar olmuştu ve bu azalmanın önüne, İmparatorluk'un kaybettiği topraklardan gelen göçmenlerin iskân edilmesiyle dahi geçilememişti. Buna paralel olarak yoksul köylülüğün büyük ölçüde yarı zamanlı çalıştığı ancak topraksızlıktan çok, yetersiz toprak sahipliğinin yaygın olduğu coğrafyada kıt olan üretim faktörleri emek ve sermayeydi. Başta traktör olmak üzere tarım makinelerinin yok denecek derecede az olduğu bu dönemde tarım, büyük ölçüde insan ve hayvan gücü ile yapılmaktaydı. Dolayısıyla tarımın emek yoğun niteliği, emeğin kıt olduğu koşullarda tarıma elverişli toprakların tamamının kullanılamaması sonucunu doğuruyordu. Cumhuriyetin kurulmasının ardından da sık sık tarım kongrelerinde gündeme getirilmiş[85] olan bu durum, bir yanda büyük toprak sahiplerinin topraklarının önemli bir kısmının boş durmasına yol açarken, diğer yandan da tam anlamıyla mülksüzleşmenin önünde büyük bir engel oluşturuyordu.

Bu bilgilerden yola çıkarak şu saptamaları yapmamız mümkündür: Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden, işgücü ve sermaye yetersizliğinden dolayı eksik kapasiteyle kullanılmakta olan bir tarımsal üretim potansiyeli; büyük toprak sahibi, mültezim, tüccar ve tefeci şahsında oluşmaya başlamış bir ilkel birikim; dağınık bir iç pazar ve büyük ve küçük mülklerin bir arada bulunduğu, eşitsiz ancak tam olarak merkezileşmemiş bir toprak mülkiyeti devralmıştır.

---

[85] Zafer Toprak, "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.32.

3. Bölüm
Burjuva Devrimi ve Kuruluş Döneminde Tarım

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan burjuva devriminin parçalı bir yapı sergilediğine daha önce değinmiştik. 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı iktidarını ele geçirmesi ile başlayan devrim, 1. Dünya Savaşı'ndaki yenilgi ile kesintiye uğramış, ardından kemalist hareket tarafından başlatılan Kurtuluş Savaşı ile yeniden Anadolu iktidarını ele geçirmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla bu iktidarı konsolide etmiştir.

Cumhuriyetin ilanından çok partili sisteme geçilen 1946 yılına kadar olan dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemi olarak adlandırmak mümkündür. Bu, yalnızca bir dönemlendirme kriterine değil, aynı zamanda dönemin belirleyici iç dinamiğine de işaret etmektedir. Tek parti iktidarı altında yürüyen kuruluş süreci, modern kapitalist toplumun sınıfsal ilişkilerinin henüz oluşma aşamasında olduğu bir dönemdir ve kemalist hareketin iktidarı alırken kurduğu ittifaklarla birlikte çok karmaşık bir siyasi ortamda gerçekleşmiştir. Bu süreçte, Anadolu'nun tüm toplumsal dinamikleri, kanlı tasfiyeleri de içeren bir biçimde yeniden kurgulanmış ve yeni iktidar da bu kurgulanma süreci ile şekillenmiştir.

Öte yandan bu dönemde emperyalist dünya sistemi savaş ve ardından gelen Büyük Buhran ile bir dağılma yaşamış, emperyalist ülkeler daha içe dönük politikalar izlemişlerdir. Bunun sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları, ülkenin tarihi açısından emperyalizmin etkisinin göreli olarak daha az görüldüğü yıllar olmuştur.

Biz bu bölümde, kuruluş sürecinin Anadolu tarımına olan etkileri üzerine odaklanacağız, ancak bu odaklanma da kaçınılmaz olarak yeni iktidarın oluşma sürecini ve içerdiği sınıfsal karakteri incelememizi gerektirecektir. Osmanlı'nın yıkılıp cumhuriyetin kurulduğu bu dönemde, Osmanlı'dan devralınan tarımsal yapıların nasıl bir dönüşüm geçirdiği, Anadolu tarımının cumhuriyet tarihi boyunca nasıl evrileceği konusundaki en önemli belirleyenlerden biri olmuş, süreç büyük ölçüde "nasıl başladıysa öyle gitmiş"tir.

Kemalist devrimin sınıf karakterinin tarım açısından sonuçları

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan yok denecek derecede zayıf bir sanayi[86] devralmıştır. Anadolu'da ilkel birikimin önemli bir bölümünü elinde bulunduran ve burjuva sınıfının belkemiğini oluşturmak için gerekli özelliklere en fazla sahip olan gayrimüslim tüccar ve zanaatkârlar ise ulusal karakteri ağır basan devrimin ilk yıllarından itibaren dışlanmış, bunların önemli bir kısmı devrimin çeşitli aşamalarında tasfiye edilmiştir. Böylelikle kapitalist Türkiye'nin burjuvazisini oluşturacak şahısların çoğu kırsal eşraftan türemişlerdir.

Bu durum, Anadolu devrimine çok önemli bir sınıfsal karakter kazandırmıştır. Kemalist kadrolar, Kurtuluş Savaşı'nın hazırlık aşamasından itibaren kırsal eşraf ve toprak ağaları ile ittifak içine girmiştir. Meclis, kurulduğu yıldan itibaren bu ittifakı yansıtacak bir bileşime sahip olmuş ve kuruluş sürecindeki yasama faaliyetlerinin tümüne de bu ittifakın sınıfsal karakteri şekil vermiştir.

Meclisin önündeki ilk zorlu görev, evlatlarını yeni bir savaşa göndermeye hiç istekli olmayan Anadolu köylüsünün Milli Mücadele'ye ikna edilmesidir. Bu amaçla atılan adımlardan biri, 11 Ekim 1920 tarihinde çıkartılan 39 sayılı "Baltalık Kanunu"dur. Bu kanun uyarınca, köylünün orman sahibi edilmesi prensibi çerçevesinde her köylüye iki hektarlık orman verilmiştir. Yasanın sonuçları ise, köylünün en büyük sorununun geçimi için yeterli toprağa sahip olmamak olduğu Anadolu'da şaşırtıcı olmamış, "*ormanın değeri halkça takdir edilmemiş bulunduğu için (...) orma-*

[86] Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Yayınları, İstanbul, 2004, s.20.

na tapu ile sahip olan köylü, çoluk ve çocuğu ile birlikte malını baltadan geçirerek kendisine verilmiş olan ormanı tarlaya çevirmiştir." [87]

Açıktır ki sorun köylünün ormanın değerini bilmemesi değildir, yasa koyucunun bu beklenti içinde olduğunu düşünmek için saf olmak gerekir. Bu uygulama, bir yanda alternatif bir topraklandırma yoluyla yoksul köylülüğün devrime kazanılmasını sağlamış; diğer yandan da toprak dağıtımını orman arazisinden yaparak; yoksul köylününkilerin tam tersi sınıfsal çıkarlara sahip olan ve devrimin en önemli taşıyıcısı olan büyük toprak sahiplerinin mülküne hiçbir zarar vermemiştir. Kanun, Lozan Barış Anlaşması'ndan kısa bir süre sonra, yani artık devrimin askeri güce ihtiyacı kalmadığı andan itibaren yürürlükten kaldırılmıştır.

Kuruluş yıllarında yaşanan bir diğer önemli gelişme aşar vergisinin kaldırılmasıdır.

Aşarın kaldırılması, cumhuriyetin ilanından çok önce, İttihat ve Terakki'nin tartışma programlarında yer alıyordu.[88] Her ne kadar iltizam sistemiyle parasallaştırılıyor olsa da, özünde kapitalizm öncesi bir niteliğe sahip olan bu verginin burjuva karakterli bir iktidar tarafından sürdürülmesi mümkün değildi. Ancak aşar aynı zamanda Hazine'nin en büyük gelirlerinden biriydi ve kaldırılmasıyla ortaya çıkacak boşluğu doldurmak kolay olmayacaktı. Konu mecliste 26 kez görüşüldükten sonra 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde de tartışmaya açılmıştır. Kongrede çiftçi grubunun karar tasarısının 1. maddesi aşar vergisinin kaldırılmasını öngörmektedir ve bu madde çiftçi ve işçi grupları tarafından kabul edilmiş, sermaye ve ticaret gruplarından ise *"bugünkü aşar usulünün kaldırılmasıyla, yerine adil bir usulün getirilmesi"* yönünde karşı teklif gelmiştir.[89]

Aşar vergisinin kaldırılmasına yönelik yasa tasarısının 10 Şubat 1925'te TBMM'ye gelmesinden bir gün sonra Şeyh Sait isyanı çıkmış, tasarı derhal görüşülmüş ve 17 Şubat 1925'te 1'e karşı 151 oy ile kabul edilmiştir. Tarihlerin birbirine yakınlığı konusunda komplo teorisi yaratmanın bir

[87] Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1988 I*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1997, s. 21-23. Alıntı Orman Bakanlığı tarafından yayınlanan *Cumhuriyetimizin 50. Yılında Ormancılığımız* isimli yayından.

[88] Küçük, agy, s.19.

[89] Küçük, agy, s.94.

anlamı bulunmuyor, ancak bu olay, kırsal dinamiklerin belirleyici gücünün boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Şeyh Sait isyanı Kürt kırsalındaki ilk isyan değildir ve cumhuriyet tarafından büyük toprak sahiplerinin düzene daha sıkı bağlarla bağlanmasına yönelik hamleler, Kürt feodallerinin bölgesel otoritelerini de pekiştirici nitelikte olmuştur.[90] Aşar vergisinin kaldırılmasının ardından 1926 yılında Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu çıkartılmış, bu kanun ile topraktaki özel mülkiyet yapısına kesinlik kazandırılmıştır.

Öte yandan, aşarın kaldırılmasının ardından tarımsal üründen parasal bir vergi alınmaya çalışılmıştır. Çıkartılan yasaya göre tahıllardan %10, satılması zorunlu olan tütün ve pamuk gibi sınaî ürünlerden ise %8 düzeyinde, ürünün satışı sırasında vergi alınması öngörülmüştür. Ancak bu vergi de bir yıl içerisinde, tam olarak uygulamaya dahi konulamadan kaldırılmıştır.[91] Sonuçta cumhuriyet, tarım kesiminden vergi namına ileride Hayvanlar Vergisi adını alacak Ağnam Resmi ile yetinmek zorunda kalmıştır. Aşarın kaldırıldığı yılın sonlarında, sadece küçükbaş hayvanları kapsayacak biçimde konan bu vergi, 1925 yılı bütçe açığı 1924 yılının üç katı olarak gerçekleştiğinde derhal büyükbaş hayvanları kapsayacak biçimde genişletilmiş ve miktarı artırılmıştır. Yine de Ağnam Resmi, bütçe içindeki payının en yüksek olduğu 1925-1930 döneminde bütçe gelirlerinin %5,9'unu teşkil etmiştir.[92] Aşarın ilgasıyla ortaya çıkan açık kapatılmamakta, sadece hayvancılıktan kesilebilecek kadar vergi kesilmektedir.

Bu dönemin maliye politikaları, konu üzerindeki kimi çalışmalarda[93] kentin çıkarlarına aykırı bir durumun kırsal kesim tarafından dayatılması olarak algılanmakta ve eleştirel bir tavırla "popülizm" olarak nitelenmektedir. Bu çıkarsamalarda sergilenen sınıfsallıktan kopuk çerçeveye bizim katılmamız mümkün değil. Cumhuriyetin kuruluş döneminde tarıma yönelik uygulamalar, genel olarak bu kesimin lehine olmuş olsa da, özel olarak gözetilen büyük toprak sahibi ve kırsal eşrafın çıkarları olmuş, yoksul köylülüğün durumunda belirgin ve kalıcı bir iyileşme olmamıştır.

---

[90] İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, E Yayınları, İstanbul, 1969, s.75.
[91] Küçük, agy, s.96-97.
[92] Önder, agy, s.125-126.
[93] Toprak, agy, s.22.

Aşarın kaldırılmasının devlet gelirlerinde önemli bir açık yarattığı doğrudur, ancak bu açığın kentli kesim tarafından üstlenilme biçimi de sınıfsaldır. Boratav, aşarın kaldırılmasından doğan açığın 1926 yılından itibaren şeker ve gazyağından alınan vergiler ile kapatıldığını saptamakta, bu durumun kentlerde ve pazara dönük kırsal kesimde yaşayan tüketici kitlelerinin vergi yükünü üstlenmesi anlamına geldiğini belirtmektedir.[94] Kısacası aşarın kaldırılmasıyla ortaya çıkan mali boşluk, kentli ve köylü emekçi sınıfların zorunlu harcamalarının daha fazla vergilendirilmesiyle doldurulmuştur.

Bu durum, kapitalistleşmekte olan Türkiye'nin büyük toprak sahipleri ve kentli burjuvazisinin, kuruluş sürecindeki ağırlıkları ölçüsünde eşitsiz ancak karşılıklı bir ittifak oluşturmaları olarak okunmalıdır. Yukarıda eleştirdiğimiz çerçevede ise, bu ittifakın sonucu olarak işçi ve yoksul köylü sınıflarından büyük toprak sahipleri ve kent burjuvazisine aktarılan artı değer doğru tahlil edilememekte, sanki sınıfsallığın olmadığı bir kentsel kesimden benzer biçimde sınıfsallığın olmadığı bir kırsal kesime doğru bir aktarım mekanizmasının işlediği düşünülmektedir. Bu yanlış kanıyı sonuna kadar kullanan Türkiye kapitalizmi, cumhuriyet tarihi boyunca yoksul köylüler ile işçilerin çıkarlarını birbirine zıt gösterıneyi başarabilmiştir.

Devrim sonrası toprak mülkiyeti ve kırsal eşitsizliklerin pekişmesi

Kemalist devrimin yukarıda açımlamaya çalıştığımız sınıfsal karakteri, kendisini en açık biçimde devrim sonrası toprak mülkiyetinde ve kırsal ilişkilerdeki seyir ile göstermiştir. Her burjuva devriminin temel sorunsallarından biri olan toprak reformu tartışmaları, cumhuriyetin ilk yıllarında yalnızca satır aralarında gündeme gelmiş ve toprak sahiplerinin tepkisiyle derhal gündemden düşmüştür. Döneme canlı biçimde tanıklık eden Sabiha Sertel, anılarında CHP Milletvekili Mazhar Müfit ile aralarında geçen bir diyalogu şöyle aktarır:

> "'Pekala' dedim, 'şimdi Mecliste eşraf, toprak ağaları, hacılar, hocalar yok mudur? Bunlar Mustafa Kemal'in reformlarını destekleyecekler midir? Bu gericiler yine reformlara karşı gelecekler-

[94] Boratav, agy, s.54.

dir. Mustafa Kemal halka değil bu gerici kuvvetlere dayanıyor. Anayasada toprak reformunu, işçi haklarını sağlayacak maddeler yok. Türkiye sınıfsız bir toplumdur, diyorlar. Ezilen işçiler, köylüler haklarını nasıl koruyacaklardır?'

Mazhar Müfit bu defa kızmadı. Düşünerek cevap verdi:

'Mustafa Kemal birçok reformlar yapmak istiyor. Toprak reformu için burada ağalarla, özellikle Kürt ağaları ile Kürt mebuslardan Feyzi Beyler ve diğerleri ile konuşmalar yaptı. Bu reform meselesi, çok çetin bir mesele. Ağalara toprak reformunu anlatmak imkansız. Bu reformu ele almak, bütün ağaları, eşrafı kaybetmek demektir. Şimdilik toprak reformu defterini kapadık.'"[95]

Cumhuriyetin toprak mülkiyetine yönelik tüm uygulamaları, mevcut mülkiyet yapısını daha fazla eşitsizleştirmektedir. Büyük toprak sahiplerinin topraklarının sürekli olarak genişlemesine olanak sağlanırken, topraksız kesimler devlet arazilerinin dağıtılması suretiyle küçük mülk sahibi yapılmaktadır. Toprak reformu yerine "topraklandırma" siyaseti, Türkiye Cumhuriyeti'nin topraksızlık sorununa büyük toprak sahiplerini rahatsız etmeden bulduğu çözümdür ve tarıma elverişli Anadolu topraklarının önemli bir kısmının Osmanlı iktidarı boyunca tarıma açılmamış olması bu siyaseti olanaklı kılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bu konudaki en önemli örneklerden biri olan mübadele süreci yaşanmıştır. Tam rakamlar çok tartışmalı olsa da, 1,5-2 milyon arası Rum'un Yunanistan'a gönderildiği ve 350-500 bin Türk'ün de Türkiye'ye geldiği bu süreçte, boşalan bereketli topraklara çoğunlukla yerel eşraf el koyarken[96,97]; muhacirlere Mübadele, İmar ve İskân Kanunu çerçevesinde sağlanan yerler ise kamu mülkünden seçilmiş, çoğunlukla devlet mülkü altında olan ancak hayvancılıkla uğraşan vatandaşlar tarafından serbestçe kullanılan mera topraklarının dağıtılması yoluna gidilmiştir. Bir yanda büyük toprak sahipleri mülkiyetlerini ge-

[95] Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s.73-74.

[96] Boratav, agy, s.56.

[97] Mübeccel Kıray ve Jan Hinderink, *Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages*, Praeger Publishers, New York, 1970, s.18-19.

nişletmekte, diğer yanda ise özel toprak mülkiyeti mera alanlarının daralması pahasına bir bütün olarak genişlemektedir. Bunun sonucunda 15 yıl içerisinde toplam 40 milyon dönümlük mera ortadan kalkmış[98] ve göçebe tarıma karşı yerleşik tarımın desteklenmesi, cumhuriyetin temel tarım politikalarından biri haline gelmiştir.

Dahası, dağıtılan arazinin de dağıtıldığı ellerde kalmadığına ve zamanla büyük mülk sahipleri tarafından çeşitli yollarla el konulduğuna dair işaretler bulunuyor.

> "Devlet araziyi metruk arazi diye muhacire veriyor. Onlar da kullanılır duruma getiriyorlar. Sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, 'bu benim mülkümdür'. Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor... Trabzon'da arazi çok dardır. On dönüm, yirmi dönüm araziye sahip olan kimse, büyük arazi sahibi ve zengin sayılır. Birisi çıkıp 200 bin dönüme sahip olduğuna dair mahkeme kararı gösterdi ve köylüleri oradan çıkardı... Hat boyundan geçerken Sazılar Köyü vardır. Burası muhacirlerindi. Emin Bey'e sorarım bu arazi kimin adına kayıtlıdır ve ne zaman ona geçmiştir. Böyle kaç tane arazinin sahibi çıkmıştır... Ne kadar metruk arazi kullanılır duruma getirilmişse bunların hepsinin sahibi çıkmıştır. Gedikabat Körfezi'nde yerli halk bataklığı kuruttu. Burada sıtma vardı. Bunlar her türlü tehlikeyi göze alarak bataklığı kuruttular ve yerleştiler. Ektiler, biçtiler, çalıştılar, kanallar açtılar. Bir kişi geldi bu toprakların kendisine ait olduğunu söyleyerek bunları buradan çıkardı. Halk yine topraksız kaldı. Dağlara sığındılar. Çalı çırpı toplayarak geçinmeye başladılar."[99]

Öte yandan, tarımsal üretimde büyük toprak sahipleri ile mülksüz veya mülkü geçimine yeterli olmayan köylüler arasındaki sömürü ilişkileri yerli yerinde durmakta, hatta derinleşmektedir. Üretim yapan büyük toprak sahipleri ürünlerini bizzat stoklar ve pazara ulaştırırken, küçük üreticinin ulusal pazara açılma yolu toptancı tüccarlardan geçmektedir. Bu mekanizma, bir yanda tarımsal ürünlerin kent fiyatlarında gereksiz bir

[98] Toprak, agy, s.33.

[99] İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'in 15 Haziran 1934 tarihli Meclis konuşmasından aktaran İsmail Hüsrev Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990, s.196-197.

yükselmeye neden olmakta, diğer yanda ise küçük üreticinin kırsal eşrafa olan eski tabiyetini pekiştirmektedir.

> "(Köylüler) tüccara bağlıdırlar. Bunun sebebi ise piyasayı tanımamaları ve tüccarın kendilerine güya yardımda bulunmasıdır. Köylü zorluk çektiği işlerin başarılmasını kendi tüccarına başvurarak halleder. Bu bağlanma bir gelenek halini almış ve köylerin çoğunluğu belli başlı bazı tüccarların nüfuzu altına girmiştir."[100]

Tüccara ürününü çoğunlukla mahsul alınmasından önce senet karşılığı satan küçük üretici, bu sayede faizsiz borç aldığını düşünerek mutlu olmakta, ancak tüccarın belirlediği düşük fiyatlar yüzünden fazlasıyla sömürülmektedir.[101]

Kırsal alanda sınıf ayrımları keskinleşmekte, büyük toprak sahibi ve eşraf, kır burjuvazisine dönüşürken, toprağa da yabancılaşmaktadır. Bilhassa büyük ölçüde tahıl üretiminin yapıldığı Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde büyük toprak sahipleri topraklarını ortakçılara veya kiracılara işlettirmekte, kendileri ise salt ticaret ve tefecilikle uğraşmaktadır.[102] Ortakçıların durumu ise kemikleşen sınıfsal farklılıkları çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır:

> "Bunların bir kısmının memleketlerinde mülkleri vardır, bir kısmının hiçbir şeyi yoktur. Bir işletmede bir veya iki sene çalıştıktan sonra diğer bir bölgeye çalışmaya giderler. Bu gidiş çoğunlukla borcu toprak sahibine ödememek için kaçış şeklinde olur. Görülüyor ki bu çeşit ortakçıların göçebe köy işçisinden farkı yoktur. Ortakçılık, işçi kullanmaktan ucuz olmaktadır. İşçiye nakit halinde belirli bir ücret vermek lazımdır. Toprak sahibi, ürün para etmediği ve bundan dolayı üründen bir kazanç elde etmediği zamanlarda nakit halinde işçi ücreti ödemede zorluk çeker. Halbuki ortakçıya emeği karşılığında para etmeyen üründen vermek daha kârlıdır. Dolayısıyla ortakçının refahı, emtia fiyatların-

[100] Tökin, agy, s.148.
[101] Tökin, agy, s.149.
[102] Tökin, "Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı", *Kadro*, Sayı 4, 1932 Nisan, s.14.

daki dalgalanmalara bağlıdır."[103]

Bu önemli saptamalar, aynı zamanda kentli burjuvazi ile büyük toprak sahipliğinin arasındaki ayrımın nasıl silikleşmeye başladığının da önemli bir göstergesidir. Büyük toprak sahiplerine yaslanarak iktidarı ele geçiren burjuva devrimi, bu sınıfı kentli karakteri daha baskın bir yapıya büründürmektedir. Öte yandan bu sınıf, kapitalizm öncesine dair nitelikler taşıyan tefecilik ve onun İslami usule uydurulmuş hali olan murabaha gibi ilkel yöntemler ile yarattığı birikimi de yine daha fazla tefecilik ve murabahacılık yapmak için kullanmıştır; zira altyapının olmadığı, sınaî ürüne yönelik iç talebin halen kısıtlı olduğu, sınaî ürünlerde ihracata yönelmenin ise imkânsız olduğu dönemde en kârlı iş, maceracılık yapmamak ve nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan yoksul köylüyü anormal faiz oranları sayesinde sömürmeye devam etmektir.

> "Bizde toprak sahipleri çoğunlukla şehir ve kasabalarda oturan tüccar, esnaf, serbest meslek sahibi yahut şehir veya kasabalarda oturmayı tercih etmiş hal ve vakti yerinde köylülerdir... Tüccar, esnaf, serbest meslek sahibi ise, çoğunlukla ödenemeyen borçlar karşılığında köyde toprak sahibi olmuşlardır. Bu vaziyete göre köyde birikmesi gereken milli sermaye bu yolla şehir ve kasabalarda birikiyor... Başka memleketlerde şehir ve kasabalarda biriken bu milli sermayeler, sanayiye, ticarete veya diğer iş sahalarına aktığı halde, bizde pek kârlı olan murabahacılık sahasında kullanılır. Köyde üretilen artı değer şehir veya kasabaya gelir ve oralardan murabaha kanalıyla tekrar köye döner."[104]

Bu davranış kalıbı, geç kapitalistleşen Türkiye Cumhuriyeti'nin, büyük çoğunluğu eşraf kökenli burjuvazisinin tipik davranış kalıbının pek çok örneğinden bir tanesidir ve iktidar sahibi sınıfın, devrimin ilk günlerinden itibaren nasıl gerici ve asalak bir karakter taşıdığını göstermesi açısından önemlidir.

---

[103] Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, s.190-191.

[104] Tökin, *Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı*, s.14.

Devletin tarıma verdiği destek

Kuruluş dönemi boyunca devletin tarıma verdiği destek en iyi tabirle düzensiz ve parçalı olarak tanımlanabilir. Devletin tarımsal desteğe yönelik Ziraat Bankası kredileri, kooperatifler, destekleme alımları gibi aygıtlarının henüz sistematik bir yapı kazanmadığı bu dönemde devletin tarıma müdahaleleri de kesikli bir yapı arz etmiş, çoğunlukla tek seferlik uygulamalar olarak kalmıştır.

Makineleşme

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımda makineleşme devlet eliyle teşvik edilmiştir. Cumhuriyetin kurulmasının hemen ardından Ziraat Bankası 70 traktör almış, bunların 40'ını çiftçilere dağıtmış, 30'unu ise kendisi işletmeye koymuştur.[105]

1924 yılında geçirilen ve ekili dikili alanların genişletilmesini hedefleyen bir başka yasa ile traktör kullanan işletmelerdeki makinistler ve tarım alet ve makinelerinin tamirinde istihdam edilen belirli sayıda teknik eleman askerlikten muaf tutulmuştur.[106] 1926'da ise traktör, motorlu pulluk ve biçerdöver gibi makineleri kullanan çiftçilere akaryakıt vergisi muafiyeti getirilmiştir.

Bu teşviklerle birlikte, 1928 yılına gelindiğinde ülkedeki traktör sayısı 1000'i aşmış,[107] hatta kimi kaynaklara göre[108] 2500'e ulaşmıştır. Traktörlerin önemli bir kısmının ABD'den ithal ediliyor olması dikkat çekicidir. Bu traktörlerin çoğu, 1929'da başlayan Büyük Buhran'la birlikte yedek parçası bulunmaz hale gelince çürümeye terk edilmiştir.[109]

Ayrıca buhran, genel anlamda tarım makinelerinin kullanımında bir gerileme anlamına gelmiştir. Aşağıda da inceleyeceğimiz üzere, buhranla

---

[105] Köymen, agy, s.20.

[106] Köymen, agy, s.19. Aynı yasa, 500 dekar toprağa sahip olan çiftçilerin kendileriyle beraber iki yardımcısını, 500 dekardan fazla toprak işleyen çiftçiler için her 250 dekar için bir yardımcıyı, tarımsal işlerle uğraşan şirketlerin idareci, muhasebeci ve teknik personelini, 200 küçükbaş veya 50 büyükbaş hayvan sahibi ile bunların yardımcılarını da askerlikten muaf tutuyordu. Yani yasa, yalnızca tarımda makineleşmeyi değil, aynı zamanda büyük işletmeciliği ve şirketleşmeyi teşvik amacıyla çıkartılmıştı.

[107] Toprak, agy, s.33.

[108] Köymen, agy, s.20.

[109] Şevket Raşit Hatipoğlu, *Türkiye'de Zirai Buhran*, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1936, s.86.

birlikte tarımsal ürün fiyatları hızla düşmeye başlamıştır. Akaryakıt fiyatları aynı hızla düşmediğinden, akaryakıt sübvansiyonu almakta olan çiftçiler, akaryakıtı traktöre koyup üretim yapmaktansa, vergisiz satın aldıkları akaryakıtı piyasa fiyatından satmaya başlamışlardır.[110]

Bunun sonucunda TBMM'den 10 Haziran 1930 tarihli "Ziraat Makinelerinde Kullanılan Mevadı Müştaile Hakkındaki 752 ve 1527 Sayılı Kanunlara Müzeyyel Kanun" çıkartılarak söz konusu akaryakıt muafiyeti kaldırılır. Ancak büyük çiftçinin çıkarını koruma konusunda gayet hassas olan devlet akaryakıtla çalışan 1844 traktörün kullanıcısına traktörlerini ağır yağ ile çalışan modeller ile değiştirebilmeleri için tazminat ödeneceğini kanuna ekler.

> "Madde 2: Petrol ve benzine ait vergi muafiyetinin kaldırılmasıyla birlikte ellerinde petrol ve benzinle çalışan traktör ve motorlu pulluk ve biçerdöver makineleri bulunanlara tazminat verilir.
>
> Madde 3: İkinci madde ile verilecek tazminat, ilgili traktör, motorlu pulluk ve biçerdöver makine ile diğer aksamın piyasa fiyatı miktarındadır. Ancak yeni olarak satın alma tarihlerine göre beş seneye kadar her sene için bu miktardan %10 düşülür. İki traktör ve motorlu pulluk çalıştıranlara ayrıca yüzde 15, üç traktör çalıştıranlara yüzde 30, dört traktör çalıştıranlara verilecek tazminata yüzde 45 ilave edilir. Beş ve beşten fazla traktör çalıştıranlara İktisat Bakanlığı takdiri ile bu tazminat yüzde 100 kadar arttırılabilir. Bir traktör çalıştıran çiftçiden beş sene müddetle atla ziraat yapmayı taahhüt edenlere verilecek tazminat miktarı yüzde on artırılır.
>
> Madde 5: Tazminat ilgiliye nakit olarak ödenir... Bu kanunun yayınlanmasından sonra 600 dönüm ve daha fazla ziraat yapmayı taahhüt eden traktör sahipleri ile, aynı taahhütte bulunmak suretiyle yeni traktör satın alarak makine ile ziraat yapmak isteyenlerden, Bankaca sağlanacak ağır yağ yakan veya gazojenli traktörlerin bedellerinden tazminat miktarı düşüldükten sonra kalan miktar borçlandırılmak suretiyle taksitle tahsil edilir." [111]

[110] Selim İlkin ve İlhan Tekeli, "Devletçilik Döneminde Tarım Politikaları", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.84.

[111] *Resmi Gazete*, 19 Haziran 1930.

Kanun hazırlanırken, büyük çiftçinin lehine olan hiçbir detayın atlanmamasına gösterilen özen, kendi başına yeterince açıklayıcıdır. 1926-1930 yılları arasında traktör kullanımını teşvik etmek için 6.652.181 TL gümrük muafiyeti sağlamış olan devlet, 1930 yılında traktör sahiplerine 2.700.000 TL tazminat ödemiştir. Kanun kısa sürede etkisini göstermiş, traktör sayısı 1936 yılına gelindiğinde 1308'e düşmüştür.[112] Değişimi tarım alet ve makineleri ithalatından da takip etmek mümkündür. 1928 yılında 2.298.000 TL olan bu kalem, 1933 yılında 224.000 TL'ye kadar gerilemiş, 1935 yılında ise ancak 389.000 TL'ye yükselmiştir.[113]

Yine bu dönemde, zirai kombinalar kurulmuş, bu kombinalar için 3 milyon TL tutarında tarım araç ve makinesi getirilmiştir. Kağıt üzerinde bu araçların, köy kalkınması ve tarımın modernizasyonu amacıyla köylüye kiralanması hedeflenmektedir ancak sonuç yine bekleneceği gibi olmuştur.

> "Çiftçiye yardım usulünün kısa zamanda dejenere edildiği, hakiki ihtiyacı olanlar yerine köy ağalarının ve nüfuzlu kimselerin bu yardımlardan istifade etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu yüzden yer yer büyük anlaşmazlıklar çıkmakta, Bakanlığa sürekli olarak şikayetler gelmekte idi. Bir taraftan da makinaların kendi bölgelerine gönderilmesi için çeşitli bölgelerin çiftçileri ve milletvekilleri taleplerde bulunmakta ve Bakanlığa baskı yapmaktaydılar."[114]

Bütün bu bulgulardan yola çıkıldığında, Anadolu tarımında 2. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde makineleşmenin çok sınırlı kaldığını söylemek mümkündür.

Kredi desteği ve kredi kooperatifleri

Zamanla devlet aygıtının en önemli parçalarından biri haline gelecek olan Ziraat Bankası, 1924 yılında, 30 milyon Lira sermaye ile kurulmuştur. Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmadan önce destekleme alımlarını da yürü-

[112] İlkin ve Tekeli, agy, s. 85.

[113] Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s. 231.

[114] Reşat Aktan'dan aktaran Avcıoğlu, s. 233.

tecek olan banka, kuruluş döneminde yalnızca tarımsal kredi vermiştir.

Ziraat Bankası'nın tarımsal kredi vermeye başlamasının, kırsaldaki tefeci ve murabahacıların elde ettikleri olağanüstü faiz gelirlerini azaltması beklenirken, kredi almak için arazi sahibi olma şartı uygulanınca, durum tam tersi olmuştur.

> "Büyük arazi sahiplerinden bazıları kasaba ve şehirlerde yazıhane açarak 'köylü-tüccar' zümresini oluşturmuşlardır. Bunlar hem kendi arazilerinin, hem de civar köylerin ürününü toplayarak pazarlara sevkedip satarlar. Büyük şehirlerde ortakları vardır. Hatta bazıları doğrudan doğruya Avrupa ile iş yaparlar. Hatta sermaye iştiraki yoluyla sanayici bile olmuşlardır. Böylece aynı şahısda 'köylü-tüccar-sanayici' tipi temsil edilmektedir. İşte böyle bir şahıs evvela arazi sahibi olarak Ziraat Bankası'ndan kolaylıkla kredi alır, sonra tüccar sıfatıyla senetleri iskonto ettirir. Aldığı krediyle köylüden mal toplar ve daha kötüsü fahiş faizle köylüye borç verir. Yani bu 'tüccar-köylü' Ziraat Bankası'ndan %15 faizle aldığı parayı köylüye %60 faizle borç verir. Böylece Ziraat Bankası mücadele etmesi gereken murabahacıya bilmeden (?) destek olmaktadır."[115]

Büyük Buhran'ın ardından tarımsal kredi alanında bir başka gelişme yaşanmış, büyük bir kısmı Ziraat Bankası tarafından olmak üzere çok sayıda tarım kredi kooperatifi kurulmuştur. 1929-1938 arasında kredi kooperatiflerinin sayısı 65'den 586'ya çıkmıştır.[116] Bilhassa ülkenin batısında, ihracata yönelik tarımsal hammadde üreten illerde yoğunlaşan bu kooperatifler, köylülüğün dayanışmasını değil, tarımda kapitalizmin gelişmesini temsil etmektedir. Nitekim dönemin kooperatifçilik hareketinin önde gelenlerinden Aydın İncir Müstahsilleri (Üreticileri) Kooperatifi'nin kurucusu, aynı zamanda ileride Tarişbank ismini alacak olan Milli Aydın Bankası'nın öncülerinden Topçuoğlu Nazmi Bey, kooperatifte incir tüccarları ile üreticileri arasındaki refah eşitsizliğine getirilen eleştirilere çarpıcı bir yanıt vermiştir. Topçuoğlu'na göre: "*kooperatifçilik Bolşevizm değildir. Onun için*

[115] Köymen, agy, s.59.

[116] Köymen, agy, s.91.

az çalışan ve üreten az kazanır, çok çalışan ve üreten çok kazanır."[117]

Ayrıca kooperatiflerin yönetimi de tefeci-tüccar zümresinin elindedir ve kredi kooperatifleri de murabaha sisteminin zararına değil, yararına işlemektedir.

> "Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatiflerinin köylüye faydalı olduğu da iddia edilemez. Çünkü kooperatiflerin çoğunun yönetim kuruluna murabahacılar ve aracı tüccarlar girerek kooperatifleri kendi menfaatlerine alet etmişlerdir. Köylü kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra yönetim kurulu üyesi olan murabahacıya borcuna karşılık teslim etmektedir. Kooperatiflerin önemli bir kısmı âdeta murabahacıların teşkilatı haline gelmiştir.
> Yönetim kurullarına kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince; köylü kasabada yaptığı satın alma işlemlerinin karşılığını kooperatif kredisiyle ödemek suretiyle yönetim kurulundaki tüccarlara kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları kooperatifler sayesinde kendilerine âdeta organize bir pazar bulmuş olmaktadırlar."[118]

Ağır aksak da olsa oluşmaya başlayan organize kredi piyasası, kuşkusuz bir yandan kapitalist ilişkilerin tarımda daha fazla yerleştiğini göstermekte, ancak diğer yandan aynı mekanizmalar kırsal eşrafın köylüyü murabaha ve tefecilik yoluyla soyma mekanizmaları üzerinde hiçbir dağıtıcı etki yaratmamaktadır. Bu durum, dönem boyunca tarımı ilgilendiren diğer alanlarda yaşanan gelişmeler ile paraleldir.

Ürün alımları

Kuruluş dönemi boyunca devlet tarafından organize biçimde destekleme alımı yapılmamış, ancak devlet eliyle yürütülen sanayileşme hamleleri ile kurulan kamu kuruluşları, bazı ürünlere karşı büyük miktarda talep oluşturmuşlardır. Bunun dışında ürün fiyatlarını düzenlemeye yönelik tek destekleme alımı Büyük Buhran döneminde yapılan buğday alımlarıdır ve buğday fiyatları konusunu aşağıda Büyük Buhran ve savaş dö-

[117] Topçuoğlu Nazmi Bey'den aktaran Köymen, agy, s.89.
[118] Tökin, agy, s.150.

nemiyle ilgili kısımlarda ele alacağız.

Buğday dışında bu dönemde öne çıkan üç önemli ürün, şeker pancarı, pamuk ve tütündür. Devlet eliyle şeker üretimi, 1926'da Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikaları'nın açılması ile başlamış, 1933 yılında Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları açılarak fabrika sayısı dörde çıkartılmıştır. Pamuklu dokuma için kurulan büyük devlet tesisi ise Sovyetler Birliği'nden alınan kredi ve teknik destek ile kurulan ve 1935 yılında üretime geçen, Sümerbank bünyesindeki Kayseri Bez Fabrikası'dır.

Tütünde ise farklı bir durum söz konusudur. Osmanlı döneminde Düyun-u Umumiye tarafından tütün gelirlerini kontrol etmek için kurulan Reji şirketi, 1923 yılında bedeli ödenerek kamulaştırılmış, 1925 yılında ise tütün işleme işlerinin devlet tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulan tütün fabrikalarının işletmesi de devlete geçmiştir. Ne var ki, döneme dair kaynaklar, tütün alımında halen yabancı şirketlerin etkin olduğunu göstermektedir.

Bu dönem içerisinde şeker pancarı ve pamuk üretimi büyük işletmeler tarafından yapılmaktadır. Tütün üretimi ise daha parçalı bir yapıdadır. Tütün, Karadeniz bölgesinde küçük mülk sahibi köylüler, Ege bölgesinde ise büyük toprak sahiplerinin mülkünde çalışan ortakçılar tarafından üretilmektedir.[119] Döneme dair şeker pancarı fiyatları konusunda bir veri bulunmuyor, ancak şeker pancarı üretiminin 1926'da 4.700 tondan 1930'da 88 bin tona, 1933'te 500 bin tona, 1939'da ise 630 bin tona ulaşmış olması yeterince açıklayıcıdır.[120] Ayrıca pancar üreten büyük toprak sahipleri, göze batacak derecede zengin olmaktadır.

> "Pancar ziraati yüzünden zenginleşen bazı köylüler satın alma güçleri yükseldiği için, genişleyen ihtiyaçları karşısında İstanbul piyasasından daha çeşitli eşya almak imkânına kavuşmuşlardır. Şimdi olduğu gibi, 1933 senesinde de pancardan kazanan bu yeni zenginlerin, eline geçirdikleri parayı İstanbul piyasasında israf etmeklerinden şikâyet edilmekteydi."[121]

[119] Köymen, agy, s.69.

[120] İlkin ve Tekeli, agy, s.64.

[121] Hüseyin Avni'den aktaran Köymen, agy, s.85.

Pamuk fiyatlarının dönem boyunca sınaî fiyatlar karşısındaki seyri, pamuk üreticilerinin sürekli bir birikim kaynağına sahip olduklarına işaret etmektedir. Nitekim pamuk üretimi, Osmanlı döneminde kapitalistleşme konusunda en hızlı yol almış olan İzmir ve Çukurova havzalarında yapılmaktadır. 1929 yılında 45 bin ton seviyesinde olan pamuk üretimi, 1933 yılında 28 bin tona kadar gerilemiş, ancak bu kısa gerilemenin ardından 1937 yılında yeniden 65 bin ton seviyesine yükselmiştir.[122] Ayrıca dönem boyunca pamuk fiyatının sınaî ürün fiyatlarına göre belirgin biçimde gerilediği tek yıl, Büyük Buhran'ın etkilerinin tüm tarımsal ürünler üzerinde en fazla hissedildiği 1931 yılıdır. Bu yıllarda pamuk üretiminin daralıyor ve fiyatının artıyor olması ise, pamuk üreticilerinin, dokuma sektöründe buhranla birlikte daralan talebe karşı üretimi daraltıp fiyatlarını yüksek tutma, yani kapitalist bir üretici davranışı gösterme konusundaki kabiliyetlerini ortaya koymaktadır.

Dönem boyunca sınaî mallar karşısında en fazla kazandıran ürün tütün gibi görünmektedir. Ne var ki, 1930'larda yaklaşık bir milyon köylü ailesinin geçim kaynağı olan tütünün cazip fiyatının küçük üreticilerin işine yarayıp yaramadığı çok tartışmalıdır. Döneme dair aktarılan tanıklıklar, yüksek tütün fiyatlarının üreticiye yansımadığı ve yabancı şirketlerin tütün üreticisini soymak için çok farklı yöntemler kullanıyor olduklarını göstermektedir.

> "Satışda tütünü alan fiyatını tayin eder... Alıcılar çoğunlukla yabancı tüccarlardır. İhracat firmaları tütünü ucuza alabilmek için çeşitli hilelere başvurmaktadır. Firmaların özel eksperleri bütün sene tütün tarlalarını gezerek ürünün gidişini kontrol ederler... Herhangi bir tarlada mahsul iyi ise firma hasattan evvel mal sahibine avans vererek malı kapatmaya çalışır. Yahut tütün üreten bir köyden eksperler bir iki çiftçiden yüksek fiyatla tütün alırlar. Bunu gören diğer çiftçiler aynı fiyatı bulamayınca malları satmayarak beklerler. Bu bekleme müddetince çiftçi sürekli artan maddi yoksullukla kıvranmaktadır. Nihayet fiyat bulamama yüzünden malını herhangi bir fiyata satmaya razı olur. Bazen kötü yıllarda mahsulün azlığı dolayısıyla büyük tüccarlar arasında reka-

[122] İlkin ve Tekeli, agy, s.60.

bet olursa da derhal uyuştuklarından bu rekabetten köylü faydalanamamaktadır.
Samsun'da uzun zamandan beri yerleşmiş olan Amerikan, İtalyan, Alman tüccar ve temsilcileri kendilerine gerekli olan tütünü doğrudan doğruya köylüden alırlar. Bu usul ile büyük sermayeli tüccarlar, işlenmemiş, ham hevenk halindeki tütünleri ucuz fiyatla alıp büyük ölçekli işletmelerinde ihtiyaçlarına göre işlemektedirler.
(...) Memleketimizde yerleşmiş olan büyük sermayeli Amerikan ve diğer yabancı tütün şirketleri İzmir'in kurtarılmasını takip eden senelerde ihtiyaçlarını İzmir'deki aracı firmalardan yapıyorlardı. Zamanla teşkilatlarını genişleterek üreticilerle doğrudan doğruya temasa geçerek tütün alımına başladılar.
Bir firma, birkaç kaza ve tütün bölgesinde ürünün çok iyi, temiz ve nefis olduğunu görerek o güne kadar verilen fiyattan yüksek fiyatla alıma başlamıştır. Amerikan şirketleri bu hareket karşısında asabileşmişler ve aynı fiyatla alıma katılmak yerine piyasadan çekilerek tehdit yoluna gitmişlerdir."[123]

Burada not edilmesi gereken bir başka önemli nokta ise, açıkça tekel ihlali anlamına gelen bu durumun devletin bilgisi dâhilinde gerçekleşiyor olmasıdır. Dönem içerisinde devlet tarafından düzenlenen tütün kongrelerine yabancı şirket temsilcileri katılmakta, devlet yetkilileri ise "ortak çıkarlar"dan bahsetmektedir.[124]

Buhranın etkisini açıkça gösterdiği 1931 yılında tütün fiyatlarında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Bu yıl 51 bin ton civarında olan tütün üretimi 1932 yılında 18 bin tona düşmüş, tütün eken üretici sayısı da neredeyse üçte birine inmiştir. Ancak kısa sürede toparlanan tütün üretimi 1936'da 74 bin tona ulaşmış ve savaş yıllarında bu yüksek seviyesini korumuştur.[125]

Büyük Buhran'ın etkileri

Büyük Buhran'ın dünya fiyatları açısından karakteristik özelliği, ham-

[123] Çeşitli kaynaklardan aktaran Köymen, agy, s.86-87.
[124] Köymen, agy.
[125] İlkin ve Tekeli, agy, s.62.

madde fiyatlarında sınaî ürün fiyatlarına göre çok daha hızlı bir düşme yaşanmasıdır.[126] Öte yandan, kuruluşundan itibaren, gerek Osmanlı'nın dış borçlarının ödenmesi, gerekse dış ticaret ilişkileri ile dünya ekonomisine entegrasyonu ilerlemiş olan Türkiye, 1926 yılında yurtdışından alınan dış ticaret kredilerinin kesilmesi nedeniyle tarımsal ürünlerini ihraç etmekte zorlanmaya başlamış; Buhran, Türkiye için zaten var olan bir ekonomik krizi daha fazla derinleştirmiştir. Dolayısıyla 1930'ların başında Türkiye ekonomisinde devletin gerek planlama, gerekse üretim açısından daha etkin bir aktöre dönüşmesi, her biri kendi aşırı üretim sorunu ile uğraşmakta olan gelişmiş kapitalist ülkelerin birkaç kalem dışında Türkiye'den ihraç edilen tarımsal ürünleri satın almamalarına karşı verilen bir refleks olarak da yorumlanabilir.

Buhranın tarım üzerindeki etkisi konusundaki bir görüş, geçimlik üretimin tarımsal yapılar içinde önemini koruduğu Türkiye gibi ülkelerde ekonomik krizlerin tarım kesiminde daha az hissedileceği, zira büyük ölçüde geçimlik üretim yapan yoksul köylülüğün kriz dönemlerinde kendi içine dönerek, krizin etkisini hissetmeden varlığını devam ettireceği yönündedir. Bu görüş, Buhran yıllarında Türkiye'de buğday destekleme alımlarının yapılmaya başlanması ile birleştirilerek, ortaya 1930'larda küçük köylülüğün sübvanse edildiği, hatta aynı dönemde bu politikalar nedeniyle küçük köylülüğün pekiştiği ve büyük çiftçiliğin küçük köylülük karşısında gerilediği biçiminde tezler çıkmaktadır.[127]

Ancak bu tezlerin doğrulanabilmesi için, öncelikle küçük köylülüğün kendi ürünü üzerinde tasarrufa sahip olması gerekmektedir. İlgili dönemde Türkiye'de durum bunun tam tersidir. Hemen hepsi tahıl üretmekte olan küçük köylülük, borçlarını kapatmak için çoğu durumda ürününü henüz daha topraktayken büyük toprak sahibi olan tüccara satmak zorundaydı. Diğer yandan, kendi ihtiyaçları için yağ, şeker, gazyağı gibi sınaî malları, piyasa fiyatından satın almak zorunda olan köylünün ürününü hangi fiyattan satacağı, serbest piyasada oluşan tahıl fiyatlarından

[126] Boratav, agy, s.63.

[127] Çağlar Keyder ve Faruk Birtek, "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950", *Birikim*, 1976 Aralık, s.34-35

çok sınaî malların fiyatları tarafından belirlenirdi; zira tüccar, köylünün ürününü satın alırken, karşılığında onun asgari geçimini sağlayacak kadar para vermeye, ancak daha fazlasını vermemeye çalışırdı. Tüccarın kent bağlarının köylüye göre çok daha güçlü olması nedeniyle bu alışveriş eşitsiz taraflar arasında bir pazarlık niteliğindeydi. Üstelik köylü, ürününü tarladayken (ve piyasa fiyatının çok altında bir fiyattan) sattığından dolayı, kendi geçimlik tüketimi için ve ertesi yıl için gerekli tohumluk tahılı yine tüccardan, sattığından daha yüksek bir fiyata satın almak zorunda kalırdı.

Not edilmesi gereken önemli bir nokta, aradaki bu ilişkinin niteliğidir. Emek-sermaye ilişkisinde asgari ücret nasıl geçim araçlarının piyasa fiyatları ile oluşuyorsa, tüccar ile tüccara tabi köylü arasındaki ilişkide de tüccar, köylünün ürününe, geçim araçlarının fiyatlarını göz önüne alarak verebileceği kadar az, yani asgari fiyatı vermeye çalışmaktadır. Aradaki bu benzerliğin vurgulanması önemlidir.

Küçük köylü ile tüccar-tefeci arasındaki ilişkinin bu niteliği, küçük köylülüğün, buhranı içe kapanarak atlatabileceği tezini çürütmektedir. Köylünün her yıl çevirmek zorunda olduğu borçları kaçınılmaz bir parasal ihtiyaç doğurmakta ve ona piyasa ilişkilerinden koparak içe kapanma olanağı vermemektedir. Zaten pratikte yaşanan da, içe kapanma değil daha fazla işçileşmedir. Buhran yıllarında tahıl üretiminin ve küçük köylülüğün yaygın olduğu Orta Anadolu'da erkeklerin topluca kasaba ve şehirlerde çalışmaya gitmelerinden dolayı erkekler nüfusun neredeyse kalmadığı köyler ortaya çıkmıştır.[128]

Buhranın Türkiye'de tarım sektörüne etkisinin büyük olduğuna, hatta gelişmiş ülkelerden daha büyük olduğuna dair bir dizi veri sunmak mümkündür. Örneğin İstanbul Borsası ile New York Borsası arasında buğday fiyatları karşılaştırıldığında 1925-1932 arasında, İstanbul Borsası'nda buğday fiyatları yılda ortalama %20 düzeyinde bir düşme gösterirken, New York Borsası'nda bu düşme %13,5 düzeyinde olmuştur.[129] Buna karşın, sınaî ürün fiyatları ise Türkiye'de gelişmiş ülkelerden daha yavaş

[128] Hatipoğlu, agy, s.87.

[129] İsmail Hüsrev Tökin, "Türkiye'de Hububat Siyaseti", *Türk Ekonomisi*, Sayı 1, 1943, s.11.

düşmektedir. Örneğin 1927-1933 aralığında dünya şeker fiyatları kilo başına 22 kuruştan 8 kuruşa düşerken, Türkiye'de şekerin kilosu 50 kuruştan 40 kuruşa düşmüştür. Sadece geçimlik sınaî ürünler değil, sınaî tarımsal girdilerin de fiyatları bu dönemde tarımsal ürünlere göre daha yavaş düştüğü için, fiyat makasının genel olarak tahıl üreten kesim aleyhine seyrettiğini söylemek mümkündür.

1928 yılından 1931 yılının sonuna kadar buğday fiyatlarının sınaî ürünlere karşı yüzde 55 seviyesinde değer kaybetmesinin ardından 10 Temmuz 1932 tarihinde Ziraat Bankası'nın destekleme alımlarına başlaması yönünde kanun çıkartılmıştır. Bu kanun çerçevesine Ziraat Bankası'nın satın aldığı buğdayları elden çıkartırken uğrayacağı zararın bir milyon liraya kadarının hükümetçe karşılanması, bankanın kâr etmesi haline ise elde edilen kârın silo ve depo yapımında kullanılması öngörülmüştür. Alım ve satım işlemleri, Ziraat Bankası tarafından uygulanacak, ancak kararlar *"buğday fiyatını korumak ve düzenlemek amacıyla"* hükümet tarafından alınacaktır.[130]

Buğday fiyatlarına yapılan müdahalenin bir diğer amacı da küçük köylülüğün, toplamda çok büyük miktarlara varan borcunun topyekûn çözümsüz hale gelmesini engellemektir. Büyük Buhran yıllarında pek çok gelişmiş ülkede de benzer uygulamalar yürütülmüş, böylelikle köylüden yüklü miktarda alacağı olan banka, tüccar ve tefecilerin borçlarını tahsil edebilmeleri sağlanmıştır. Türkiye'de yapılan uygulama da buna paraleldir.

Yapılan buğday alımlarının buğday fiyatına etkisi ise ancak fiyatın korunması düzeyinde kalmış, 1928 yılındaki yüksek fiyat seviyesine 1930'lar boyunca dönülememiştir. Uygulamanın başlatıldığı 1932 yılında, ürün rekoltesinin de düşük olması nedeniyle buğday fiyatında bir iyileşme yaşanmış, ancak düşüş trendi ertesi yıldan itibaren kendini tekrar göstermiştir. Bunun temel sebebi alım miktarının "yersizlik" nedeniyle sınırlı kalmış olmasıdır. Nitekim 1933 yılında çıkartılan bir yasa ile Ziraat Bankası'na 3 milyon liraya kadar yeni silo ve ambar yapma yetkisi verilmesi gerekmiş,[131] bu dahi yeterli olmamış, alım merkezlerinin sayısının,

[130] *Resmi Gazete*, 10 Temmuz 1932

[131] Toprak, agy, s.23.

yerelliklerden gelen yoğun başvuruların da sonucunda, bir yıl içerisinde 20'den 51'e çıkartılmasına rağmen toplam buğday alım miktarında bir değişiklik yapılmadığı için[132] buğday üreticisi destekleme alımlarından zannedildiği ölçüde faydalanamamıştır.

Dahası, uygulama büyük toprak sahipleri tarafından çeşitli biçimlerde suistimal edilmiştir. Bu dönemde ulaştırma maliyetleri buğday fiyatı kadar hızlı düşmediğinden bilhassa küçük köylü için buğdayını sevk etmek imkânsızlaşmıştır. Dolayısıyla alım merkezlerine uzak olan köylü için ürününü elden çıkartmanın tek yolu halen tüccara satmaktır ve tüccar köylüye devletin uyguladığı alım fiyatının çok daha altında fiyat vermektedir. Öyle ki, *"alım merkezleri dışında fiyatların düşük olmasından yararlanan tüccarlar ucuza aldıkları buğdayı Ziraat Bankası'na resmi fiyatla satmaya çalışmışlardır."*[133]

Bulıranın küçük köylü üzerindeki genel etkisi, topraksızlaşma yönündeki eğilimi körüklemesidir.

> "Köylü yaşamak için üretim araçlarını kime satıyor? Elinde sermayesi, parası olanlara. O halde buhran, Türkiye'de servet, mülkiyet kutuplaşmasına, yani iktisaden dayanıklı olmayan köylüye ait üretim araçlarının iktisaden dayanıklı olan kesimin elinde toplanmasına sebep olmaktadır."[134]

Savaş yıllarında karaborsacılık

Savaş dönemini karakterize eden en temel özellik, Büyük Bulıran döneminde özellikle buğdayda gözlenen fiyat azalışlarının hızla tersine dönmesidir. Savaş koşullarında çeşitli nedenler ile oluşan tarımsal üretim daralması sonucunda iç ticaret hadleri hızla tarım lehine dönmüş, makroekonomik düzeyde sanayiden tarıma doğru kaynak aktarımı yaşanırken,[135] kıtlık ve karaborsa koşullarında hububat spekülasyonu yapabilenler büyük kazançlar elde etmiştir.

---

[132] Toprak, agy.

[133] Reşat Aktan'dan aktaran Köymen, agy, s.83.

[134] Tökin, agy, s.145.

[135] Boratav, agy, s.88.

Savaş yıllarında, bilhassa 1942'nin ardından yaşanan üretim daralmasını birkaç sebebe bağlamak mümkündür. Bunlardan birincisi, savaşa girilmese dahi, 1939'da yaklaşık 18 milyon kişi olan ülke nüfusunun bir milyondan fazlasının sürekli olarak silah altında tutulmasıdır. Nüfusun %80'inin kırsal kesimde yaşamakta olduğu ülkede bu durum, tarımda çalışabilecek çok sayıda yetişkin erkeğin emeğinin tarımsal üretimde kullanılamaması sonucunu doğurmuş, ayrıca devletin, ordunun beslenmesi için büyük miktarlarda buğday alımı yapması zorunluluğunu ortaya çıkartmıştır.

Ancak savaş yıllarına Refik Saydam hükümeti ile giren CHP iktidarı, başlangıçta hayli iyimser görünüyordu. Başbakan Refik Saydam savaşı resmi olarak başlatan Polonya işgalinden birkaç gün sonra Meclis'te yaptığı konuşmasında endişe edecek bir durum olmadığını belirtiyordu:

> "Tarımsal üretim durumumuz güvenilir ve sağlamdır. Gıda maddeleri üzerinde herhangi bir sıkıntı olası değildir. Bereketli ve iyi kaliteli bir mahsul yılını tamamlamış bulunuyoruz. Önceden de belirttiğim gibi, stoklarımız yıllık ihtiyacımızın üstündedir. Üretim kapasitemiz eski dönemlerle karşılaştırılamayacak derecede yüksektir. Yalnız son sekiz-on yıl içinde ekim alanları asgari bir hesapla yüzde otuz, alınan ürün ise ortalama yüzde elli artmıştır. Bu artış hızı, bazı ürünlerde yüzde yüzü bulmakta, hatta aşmaktadır.
>
> Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük şehirlerimizin ekmek ve un ihtiyacının yurtdışından sağlandığını hepimiz hatırlarız. Bugün ise buğday ihraç edecek duruma gelmiş bulunuyoruz. Sekiz-on yıl öncesine gelinceye kadar 20-25 milyon kentali[136] ancak bulabilen buğday rekoltesi bugün 35-40 milyon etrafındadır ki, ihtiyacımızın üzerindedir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin silo ve depolarındaki buğday miktarı bir buçuk milyon kentaldir. Köylü ve tüccar elinde de en az iki misli stok kalmış olduğunu tahmin ediyoruz."[137]

Ancak, kısa bir süre sonra çıkartılan Milli Koruma Kanunu bu iyimser-

[136] 1 kental = 0,1 ton

[137] *Resmi Gazete*, 8 Eylül 1939.

liği yansıtmamaktadır. Hükümete ekonominin her alanında olağanüstü yetkiler sağlayan Kanun, savaşın yükünün son tahlilde kimin omuzlarına bindirileceğine dair önemli ipuçları vermektedir:

> "Madde 37: Hükümet, tarımda çalışabilir her vatandaşı kendi ziraat işi yüzüstü kalmamak şartı ile ikametgahının en çok 15 kilometre mesafesi dâhilinde bulunan gerek devlete, gerekse şahıslara ait tarım işletmelerinde ortaya çıkan ihtiyaca göre uygun ücretle çalıştırabilir.
>
> Madde 39: Üzerinde tarım yapılmayan beş yüz hektardan fazla araziyi hükümet, bir bedel karşılığında işletebilir.
>
> Madde 40: Hükümet, tarıma elverişli sekiz hektar ve daha büyük arazi sahibi olan her şahsı bu arazinin yarısına kadar hububat ekmeğe veya ektirmeye zorunlu tutabilir.
>
> Madde 41: Ekilen her dört arazi[138] için bir çift öküz, Milli Savunma yükümlülüğünden muaf tutulur."[139]

Milli Koruma Kanunu'nun yukarıdaki maddeleri, topraksız veya az topraklı köylülere daha önce bulunmayan çalışma yükümlülükleri getirmekte, bu yükümlülükler, büyük toprak sahiplerinin işletmelerinde devlet tarafından çalıştırılmayı da içermektedir. Milli Savunma yükümlülüğü çerçevesinde binek ve çeki hayvanlarına orduda kullanılması için el konurken, arazisi 40 dönümün altında olan ve kırsal kesimin büyük kısmını oluşturan küçük köylülerin hayvanları tamamen ellerinden alınabilmekte; ancak büyük toprak sahipleri sahip oldukları her kırk dönüm arazi başına iki öküzü ellerine tutabilmektedir (1930'lar için yapılan çalışmalarda kırsal nüfusun, topraksızlar hariç %58,7'sinin arazisinin 40 dönümün altında olduğu bulgulanmaktadır[140]).

Madde, TBMM'de de bu eksende tartışılmış, Refik Saydam, 40 dönümden az arazisi olan köylüye de bir istisna tanınmasının geçimlik üretimi desteklemek anlamına geleceğini, buna karşın geçimlik üretim yapma-

[138] 1 arazi = 10 dönüm

[139] *Resmi Gazete*, 26 Ocak 1940.

[140] Barkan ve Kanbolat'ın çalışmalarından derleyen Köymen, agy, s.67.

yan çiftçilerin desteklenmesinin üretimi artıracağını savunmuştur. Bunun karşılığında maddeyi eleştiren Milletvekili Hikmet Bayur "*Başbakanımız dediler ki, kendini besleyecek kadar eken köylüye öküz bırakmıyoruz. Sonra kendi geçimi için buğday eken adamın hali ne olacaktır? Zengine öküz bırakacaksınız, o da kendi arazisinden biraz tasarruf ederek fukarayı sömürecek, öküzlerini onlara kiraya verecektir*" demiştir.[141] Bayur'un öngörüsünün gerçekleşip gerçekleşmediğini bilmiyoruz; ancak öngördüğü davranışın, Türkiye'nin büyük toprak sahibi tipolojisinin pragmatizm ve fırsatçılık üzerine kurulu davranış kalıplarına fazlasıyla uygun olduğu su götürmez bir gerçektir.

Bunun karşılığında, büyük toprak sahiplerinin aleyhine görünen ve zaman zaman bu biçimde yorumlanan 39. ve 40. maddelerden birincisinde, hükümetin işlenmeyen araziyi sahibine bir bedel ödeyerek işleyebileceği belirtilmektedir. Bu madde, yoksul köylülerin devlet tarafından gerekli biçimde çalıştırılmasını öngören 37. madde ile birlikte düşünüldüğünde, sonucun büyük toprak sahibinin aleyhine olmayacağı açıktır. Hükümete 8 hektar ve üzerindeki arazilerin yarısına hububat ekilmesini zorunlu kılma yetkisi veren 40. madde ise; bir kontrol mekanizması oluşturmakla beraber; yükselen buğday fiyatlarıyla birlikte anlamsızlaşmıştır. Buğdayın anormal değerlendiği bir ortamda bütün büyük üreticiler için de birinci öncelik buğday üretimi haline gelmiş, devletin bu yönde bir zorlama yapmasına gerek kalmamıştır.

1940 yılında buğday stoklarının erimeye başlamasının ardından, hükümet 1941 yılının hasadından önce 17 ilde sabit fiyat ile buğdaya el koymaya başlamıştır. Uygulamaya göre; üreticinin kendi tüketimi, tohumluk ve hayvan yemi için bir miktar ayrılmasının ardından kalan ürünün tamamının sabit fiyattan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satılması emrediliyordu.

Başlangıçta piyasa fiyatının biraz altında olan sabit fiyat, buğdayın piyasa fiyatının %100'den fazla yükseldiği 1942 yılında piyasa fiyatının %40'ı seviyesinde kalmaya başlamıştır.[142] Aynı yıl el koyma uygulaması yurt ça-

[141] Avcıoğlu, agy, s.233.

[142] Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s. 102.

pına yayılmıştır. Ancak sabit fiyat ile piyasa fiyatının arası açıldıkça, ürün kaçırma ve karaborsa faaliyetleri de hız kazanmıştır. Bu süreç, bilhassa iktidar ile yakın ilişki içerisinde olan yerel eşrafın zenginleşmesine neden olmuştur.

> "(...)kimin ürününe hangi ölçülerde el konulacağı da hiç şüphesiz yerel güç ilişkilerine bağlıydı. Örneğin, devlet payını toplamak üzere jandarma eşliğinde köye gelen subaşıları ya muhtarın ya köyün zengin çiftçilerinin veya toprak ağalarının ya da yöredeki Halk Partisi ileri gelenlerinin evlerinde kalıyorlardı. Ertesi gün tarlaya, hasat yerine çıkıldığında da bu kişiler kayırılıyor, uygulanan politikaların yükünü küçük ve orta üreticiler çekiyordu. Az miktarda toprak eken köylülerin saklayabildikleri ürün kendi tüketimlerine gidiyordu. Büyük çiftçiler ise kaçırdıkları hububatı gizlice tüccara satarak karaborsa adı verilen ikinci piyasayı beslemekteydiler."[143]

Gerçekten de; ilgili kararname geçimlik tüketim için köylü hanesine nüfus başına ayda 20 kilo, yani kişi başına günlük *600 gram* öğütülmemiş buğday bırakmaktaydı.[144] Bu rakamlar ile, küçük köylü ailesinin, devletin bıraktığı kadar ürünü de kendisi saklasa dahi ancak kendi tüketimini sağlayabileceği açıktır.

El koyma uygulaması, Toprak Mahsulleri Ofisi alımlarının beklenenin çok altında kalması ile başarısızlığa uğradı. Bu başarısızlık, kentlerde ekmeğin karneye bağlanması, sonrasında da karnelerdeki günlük ekmek miktarının azaltılması olarak kendisini gösterdi.

Refik Saydam'ın ölümünün ardından kurulan Şükrü Saraçoğlu hükümeti, 1942 yılının Ağustos ayından itibaren "yüzde 25" uygulamasını başlattı. Bu uygulamaya göre:

> "Madde 4: (...) buğday, çavdar, mahlut, mısır, arpa, yulaf ve akdarı ürünlerinin tahmini toplamlarına göre:

[143] Pamuk, agy, s.103.

[144] *Resmi Gazete*, 15 Mayıs 1942.

a) Elli tona kadar üretim yaptıkları anlaşılan üreticilerin bu cins ürünlerinin, her bir çeşidinin yüzde 25'i

b) Yüz tona kadar üretim yapan üreticilerin bu cins ürünlerinin her bir çeşidinin elli tona kadar olan kısmının yüzde 25'i ve elli tondan yüz tona kadar olan kısmının yüzde 35'i

c) Yüz tondan fazla üretim yapan üreticilerin bu cins ürünlerinin her bir çeşidinin elli tona kadar olan kısmının yüzde 25'i ve elli tondan yüz tona kadar olan kısmının yüzde 35'i ve yüz tondan fazla kısmının yüzde 50'sine hükümet daha önceden saptadığı fiyatlarla el koyacaktır."[145]

Yüzde 25 uygulaması ayrıca daha önceki uygulamada var olan geçimlik, tohumluk ve yemlik paylarını kaldırıyordu. Yeni uygulamanın küçük köylünün yükünde nasıl bir değişiklik yarattığını, Şevket Pamuk şu şekilde hesaplamaktadır:

"O günün koşulları altında buğday yaklaşık bire beş verdiğine göre, toplam ürünün yüzde 20'sinin tohumluk olarak ayrılması gerekliydi. Bu durumda 600 dönümün altında toprak işleyen ve üreticilerin çok büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylüler ürünlerinin yaklaşık yarısını (yüzde 20 + yüzde 25) tohumluk ve devlet payı olarak ayırmak zorunda kalıyorlardı. Örneğin 50 dönüm toprak işleyen ve ortalama 4 ton buğday üreten köylünün ailesinde tohumluk ve devlet payından sonra 2000 kg. kadar hububat kalacaktı. Bu miktar ise 5-6 kişilik bir hanenin yıllık tüketimini ancak karşılayabilirdi. Böylece 'yüzde 25 kararı'nın küçük üreticilerin ürün fazlasına tümüyle el koyduğu, hatta 50 dönümden az toprak işleyen ailelerle başkasından toprak kiralayan ortakçı ailelerini hububat tüketimlerini kısmaya zorladığı ortaya çıkmaktadır. (...) Bu durumda yoksul köylülerin yükselen buğday fiyatlarından yararlanabilmeleri mümkün değildi. Bir yandan gerileyen üretim, öte yandan devletin artan baskısı bu kesimi tefecilerin eline itmekteydi."[146]

[145] *Resmi Gazete*, 1 Ağustos 1942.
[146] Pamuk, agy, s.106.

Devlet, 20 kuruşluk sabit buğday fiyatında ısrar ederken, serbest piyasada buğday fiyatı 100 kuruşu bulmuş ve buğdayı pazarlayabilecek miktarda üreten büyük çiftçiler ölçüsüzce zengin olmaya başlamıştı. Dahası hükümet, yaptığı uygulamalarla büyük üretici ve karaborsacıların zenginleşmesinin daha da fazla önünü açıyordu.

> "(...) binbir çeşit yollarla yapılan alışverişlerde, vurguncular tarafından yaratılan yüksek fiyatların önüne geçemedik. Böylece fiyat kararlarımızın yükünü daha çok çiftçiye yüklemeye devam ettik. (...) Stoklarımızın yaz ortasında erimeye başlaması bizi telaşa düşürdü. Stoklarımızı eritmeyen ve şehirlere ekmek bulan bir çare aradık. Bu çareyi, belediyeleri aracı olarak işe sokmakla bulabileceğimizi ümit ettik. (...) onlara yer yer krediler açtırdık ve belirli tarihlerden itibaren kendilerine tahıl veremeyeceğimizi bildirdik. Bundan sonra yüzlerce belediye buğday ambarı sayılan yerlere hücum etti. Böylece her yerde bir fiyat yarışı başladı ve hiçbir fiyat bunları yarıştan vazgeçiremedi."[147]

Daha açık bir ifadeyle, devletin eriyen stoklara bulduğu çare, büyük şehirlerin belediyelerini karaborsacıların kucağına itmek olmuştur.

Bu dönemde, bilhassa buğday hasadının iyi olduğu yörelerde büyük çiftçiler arazilerini genişletmeye başlamışlardır. Ayrıca, şehirlerde bir yandan savaş nedeniyle kıtlık çekilirken, diğer yandan hızla zenginleşen büyük toprak sahiplerinin göze batacak boyutlarda israf içeren bir yaşam tarzı sürmeye başlaması, gazete ve mizah dergilerinde "hacıağa" diye bir tipleme oluşturulmasına neden olmuştur.[148]

Döneme dair sonuçlar

Anadolu'da burjuva devrimi ve cumhuriyetin kuruluşu ile geçen yılların tarım ve kırsal kesim açısından en önemli sonucu, eski ezen-ezilen ilişkilerinin kısmen yeniden kurgulanarak sürdürülmesi olmuştur. Osmanlı döneminde iltizam toplayarak, tefecilik ve tüccarlık yaparak zenginleşen çoğu büyük toprak sahibi kırsal eşraf; bunun yanı sıra, Ermeni tehciri ve

[147] Şükrü Saraçoğlu'nun yaptığı bir Meclis konuşmasından, *Resmi Gazete*, 16 Haziran 1943.
[148] Avcıoğlu, agy, s.233.

Rum-Türk mübadelesi sırasında da mülklerini genişletmiştir. Bunun ötesinde, dönem boyunca genel geçer bir topraktan kopuş olmasa da, toprak kayıpları nedeniyle bir topraksızlaşma ve toprak mülkünde merkezileşme yaşandığını söylemek mümkündür. Kemalist devrimin sınıfsal dayanağını sağlayan bu kesimin aynı zamanda büyük toprak sahipleri olmasından dolayı, toprak reformunu tartışmaya dahi açamayan devrimin bu soruna çözümü, çeşitli yollarla önceden kullanımda olmayan tarıma elverişli arazileri kullanım içine sokmak ve topraksız köylüler ile mübadele sonucu gelen muhacirleri topraklandırmak olmuştur.

Bu açıdan, devrim toprak mülkiyetindeki eşitsizliği düzeltmemiş, aksine yasal zeminini de oluşturarak kemikleştirmiş ve derinleştirmiştir. Rozaliyev, 1920 ve '30'larda büyük toprak sahiplerinin tüm toprakların yaklaşık yarısını, dönemsel olarak işçi çalıştıran orta boy toprak sahiplerinin toprakların yüzde 40'ını, yoksul köylülerin de kalan yüzde 10'unu kullanıyor olduğunu belirtmektedir.[149]

Bunun yanı sıra, toprak mülkiyeti verileri, daha bu dönemden başlayarak sorunludur. Toprak reformu tartışma dışıdır, ancak büyük mülk sahipleri işi şansa bırakmamakta ve sahip oldukları toprak miktarı hakkında yalan beyanlarda bulunmaktadır. Örneğin *"700 dönümlük bir tapu senedi ile fiilen 21.766 dönüme sahip Kıran Harmanı çiftliği, 2,5 dönümlük tapu senedi ile 40.000 dönüme sahip İsmail Cebioğlu ve benzeri örnekler Komisyonca büyük arazi mülkiyetinin de olduğundan çok daha az olarak gösterildiği kanısını uyandırmaktadır."*[150]

Büyük toprak sahiplerinin topraklarını saklama faaliyetleri, devletin kadastro çalışmalarında da kendisini göstermektedir. Örneğin Çukurova bölgesinde, küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu kenar bölgelerde kadastro çalışmaları tamamlanırken, bu çalışmalar büyük toprak sahiplerinin elinde olan bölgelerde özellikle yapılmamıştır.[151] Büyük toprak sahiplerinin, bilhassa toprak reformu tartışmalarının gündeme girdiği dö-

[149] Rozaliyev, agy, s.23.

[150] Köymen, agy, s.67.

[151] Mübeccel Kıray'dan aktaran Tanju Akad, "Kırsal Kesime Devlet Müdahaleleri ve Kooperatifler", *Türkiye'de Tarım Sorunu* (11. Tez Kitap Dizisi Sayı 7) içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987, s.143.

nemlerde topraklarını parçalı ve olduğundan daha küçük gösterme eğilimleri, Cumhuriyet tarihi boyunca yapılan tüm tarım sayımlarında kendisini gösteren bir durumdur. Dolayısıyla genel bir tutum olarak, toprak mülkiyeti verilerinin, mülkiyet eşitsizliğini hep olduğundan daha düşük gösterdiği varsayımı ile hareket edilmelidir.

Öte yandan büyük toprak sahipleri giderek kentlileşmekte ve burjuvalaşmaktadır. Bilhassa ülkenin batısında toprak sahipleri artık kırsalda ikamet etmemekte, mülklerini kâhyalara bırakıp kentte yaşamaya başlamaktadır. Topraklarını ortakçılık, yarıcılık gibi yöntemlere küçük köylülere işlettiren bu kesim, ayrıca tüccarlık ve tefecilik faaliyetini de sürdürmekte, ancak elde ettiği sermaye birikimini tarımda üretici güçlerin önünü açacak herhangi bir şekilde kullanmamaktadır. Bu kesimin biriktirdikleri serveti, endüstriyel girişimlerde de kullandığını söylemek mümkün değildir. Dönem boyunca yaşanan endüstriyel gelişmelerin tamamına yakını devlet eliyle gerçekleştirilmiş, büyük toprak sahiplerinin bu gelişmelere katkısı, topraklarında yapılan endüstriyel yatırımlara uygun ürünler üreterek servetlerine servet katmak olmuştur. Bu açıdan, buhran döneminin endüstriyel atılımları tetikleyerek, savaş döneminin ise devasa karaborsacılık olanakları yaratarak büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını ilerlettiği söylenebilir.

Ülkenin doğu ve güneydoğusunda ise toprak ağaları ile yoksul köylüler arasında kapitalizm öncesi dönemden kalan patronaj ilişkileri sürmekte, devlet bu bölgelerdeki ağaları kendi otoritesini delege ettiği yerel yöneticiler olarak görmekte ve böyle ilişki kurmaktadır.

4. Bölüm
Emperyalizme Yeniden Eklemlenme ve Hızlı Tarımsal Dönüşüm

2. Dünya Savaşı'nın ardından dünyada emperyalist hiyerarşi yeniden tesis edilmiş ve Türkiye'nin kapitalist dünyanın bir parçası olarak, emperyalist işbölümü içinde aldığı yer ülkede yaşanan dönüşümler açısından belirleyici hale gelmiştir.

Egemen emperyalist ülkenin ABD olacağı yeni emperyalist hiyerarşinin iktisadi yapısı, savaş henüz bitmeden, ancak nasıl sonuçlanacağının büyük ölçüde belli olmasının ardından 1944 Temmuz'unda yapılan Bretton Woods konferansında netleştirilmişti. Bu konferansta Dünya Bankası'nın (DB) çekirdeğini oluşturacak olan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuş, ayrıca Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasıyla sonuçlanacak olan Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması (GATT) imzalanmıştı.

Türkiye 1947 yılında IMF ve IBRD'ye üye oldu, 1953 yılında ise GATT'a imza attı. Türkiye'nin emperyalist sistemin kurumlarına eklemlenme konusunda göze batacak derecedeki hevesi, savaş sonrasında Batı Avrupa'nın yeniden inşası için oluşturulan Marshall Planı'na katılma konusunda da kendisini göstermiş ve Türkiye, uzun diplomatik ikna çabalarından sonra, 1948 yılının ortalarında Marshall Planı'na dâhil olmuştu. Marshall Planı'nın Türkiye üzerindeki temel etkisi, tarımda makineleşmenin öne çıktığı, dışa bağımlı bir iktisadi kalkınma sürecinin yaşanması olmuştur. Bunun tarımsal dönüşüme etkilerini detaylı olarak ele alacağız.

Çok partili sisteme geçişle başlayan bu dönemde iç dinamikler konusunda en önemli mesele ise toprak reformu tartışmaları olmuştur. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkartılması sürecinde keskinleşen bu tartışmalar, aynı zamanda Demokrat Parti'nin kurulmasına da vesile olmuş ve önceki bölümlerde ele aldığımız kentli burjuvazi ile büyük toprak sahipleri arasındaki ittifak konusunun yeniden tartışmaya açılmasını gündeme getirmiştir. Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tarihi konusunda önemli bir tartışma başlığı olan bu konuyu da süreç ve sonuçları itibariyle bu bölümde inceleyeceğiz.

Toprak reformu tartışmaları

Kapitalist Türkiye'de yapılan toprak reformu tartışmalarını, yürütülen yasama faaliyeti ve sonuçlarını, hak ettiği derinlikte incelemek, bu çalışmanın kapsam ve iddiasını aşmaktadır. Öte yandan bu konu, bugün gelinen noktadan geriye doğru bir kez daha ele alınması gereken, Türkiye kapitalizminin oluşma ve gelişmesindeki en önemli dinamiklerden birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla konuyu el almadan önce, bu çalışmada yetersiz kalması kaçınılmaz olan analizin, gelecekte başka bir çalışmada hak ettiği derinlikte yapılmasını hedeflediğimize dair bir not düşelim.

Toprak reformunun, cumhuriyetin ilk yıllarında meclisteki büyük toprak sahiplerinin şiddetli muhalefeti karşısında gündeme dahi getirilmeden rafa kaldırıldığına daha önce değinmiştik. Sorun, bu tarihten sonra meclis gündemine 1929 yılında, İsmet İnönü tarafından getirilmiştir. İnönü, topraksız köylü sorunu konusunda endişelerini dile getirmekte, ancak büyük toprak sahiplerini karşısına almamaya da özen göstermektedir.

> "Bizim bu işte meselemiz, topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışma olanağını hazırlamaktır. Bunun dışında büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz."[152]

[152] Aktaran Köymen, agy, s.74.

Meclis gündemine ara ara tekrar gelen konu, 1936'da İnönü tarafından yeniden dile getirildiğinde, özel mülkiyetin dokunulmazlığı konusu yerli yerinde durmaktadır, ancak ifadelere artık telaş hâkimdir.

> "Yurdumuzda topraksız çiftçi sayısı, her varsayımın üzerindedir. Toprağın en fazla bölündüğü yerlerimizde bile, köylünün yarısına yakın miktarı topraksızdır. Başkalarına ait topraklar üstünde, çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir.
> Hiçbir zaman, hiçbir adamın malına zorla el koyma fikrinde değiliz. Fakat hiçbir şekilde köylüyü sonsuza dek topraksız kalmaya mahkum eden dar bir çerçeve içinde bırakmaya razı olamayız."[153]

Konu, 1937'de ise en yetkili ağızdan bir kez daha dile getirilmiş ve devletin bu yönde bir müdahalede bulunacağı artık kesinleşmişti. Mustafa Kemal, 1937 yılının Kasım ayında yaptığı Meclis açılış konuşmasında şöyle diyordu:

> "Bir defa, memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve biçimde bölünemez bir yapı kazanmasıdır (alkışlar). Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus yoğunluğuna ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır."[154]

Böylelikle, 2. Dünya Savaşı öncesinde, kamulaştırmanın da bir yöntem olarak benimsendiği bir toprak reformuna dair tartışmanın Ankara'nın gündemine girdiği açık hale gelmektedir. Bu, nedenleriyle birlikte tartışılması gereken bir konudur.

Öncelikle, bu dönemde Mustafa Kemal ve diğer kemalist kadrolar tarafından yapılan vurgular, bu kadroların ülkede bir topraksızlık sorunu ol-

---

[153] Aktaran Avcıoğlu, agy, s.234.

[154] Aktaran Ömer Lütfi Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri," *Toplu Eserler 1* içinde, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s.457, 10 No'lu dipnot. Birinci cümleden sonraki alkışların ikinci cümleden sonra tekrarlanmamasının dikkat çekici olduğunu not etmek gerekiyor.

duğunu, düşündüğünü göstermektedir. Bu çalışmanın yazarı da bu görüşü paylaşmaktadır. Öte yandan kemalistlerin toprak reformunu hangi saiklerle gündeme getirdikleri konusunda yorumlar farklılaşmaktadır. Günümüzdeki ulusalcı sol düşünceye denk düşen Doğan Avcıoğlu, toprak reformunun ilerici kemalist kadrolar tarafından gerçekleştirilen ve gerici toprak sahipleri karşısında başarısızlığa uğrayan devrimci bir deneme olduğunu savunurken;[155] günümüzde liberal sol düşünceye denk düşen Çağlar Keyder ise toprak reformunun CHP içindeki büyük toprak sahiplerinden oluşan muhalefeti baskılamak için kullanılan siyasi bir manivela olduğunu savunmaktadır. Keyder'in Şevket Pamuk tarafından da paylaşılan görüşüne göre Türkiye'de o dönemde topraksızlık bir sorun değildir, hatta karasabana koşacak öküz bulunmaması daha büyük bir sorundur.[156] Bu görüş, aynı zamanda dönemin toprak reformu muhaliflerinin de görüşüdür. Örneğin Adnan Menderes, Türkiye'de ekilebilir toprakların istenirse üç katına çıkartılabileceğini savunmaktadır ve esas sorunun iç ticaret hadlerinin köylünün aleyhine olması ve bunun sonucunda köylünün ihtiyaç duyduğu tarım araçlarına sahip olamaması olduğunu söylemektedir.[157]

Ne var ki, her iki açıklama da yetersiz kalmaktadır. Kemalist düşünceyi taşıyanların Türkiye burjuva devriminin eksikli yanlarını, koşulların elverişsizliğine bağlamaları mantıktan yoksundur; zira her devrim, koşulları zorlayabildiği ölçüde ilerleme sağlar. Ayrıca toprak reformunun tartışıldığı dönemde CHP içindeki gerici muhalefetin gücü engelleyici faktör olduysa; 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra toprak reformunun neden yine yalnızca tartışmadan ibaret kaldığının açıklamasının bulunması gerekir; zira toprak reformunu kadük edecek olan kadrolar, arada Demokrat Parti'yi kurup iktidara gelmiş ve ihtilal ile tamamen tasfiye edilmişlerdir.

Toprak reformunun yalnızca Demokrat Parti hareketine karşı bir siyasi araç olarak kullanılması tezi de sorunludur. Toprak reformu kuşkusuz CHP içinde kemalistler ile Menderes ve yandaşları arasındaki temel ay-

[155] Avcıoğlu, agy, s. 238.

[156] Çağlar Keyder ve Şevket Pamuk, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler" *Yapıt* 8. Aralık, Ocak 1984-1985, s. 62.

[157] Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986, s.329.

rım başlığıydı. Ancak toprak reformu, birazdan da ele alacağımız üzere, sonuna kadar gidilmesi halinde ülkenin sınıfsal yapısı üzerinde büyük değişiklikler yaratacak, büyük toprak mülkiyetini ortadan kaldıracak ve küçük köylü mülkiyetini gerçekten tesis edecek bir müdahaleydi. Bu şiddette bir müdahalenin, yalnızca CHP-içi siyasi çatışmalarda kullanılacak bir araç olarak tasarlanması akıl dışıdır. Devrimin ilk yıllarından itibaren devletin muhafazasını temel öncelik sayan ve bunun için en uygun statükoyu arayan bir kadro yapısının, kendi iktidarını korumak için statükoyu böylesine alt üst edecek bir müdahaleye kalkışması olası değildir.

Meselenin bunların dışında bir boyutu vardır, o da topraksız veya yetersiz miktarda toprağı olan köylü kitlelerinin, kemalist kadrolar tarafından sosyalizm tehlikesiyle özdeşleştirilmesidir. Öte yandan, Menderes ve yandaşları ise, toprak reformuna sosyalizme yol açacak bir müdahale olarak karşı çıkmaktadır. İnceleyelim:

Savaşın son yıllarında, Sovyetler Birliği'nin zaferi kesinleştikten sonra, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Meclis'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tartışılırken şöyle diyordu:

> "Çiftçi yeter toprağa sahip edilmezse, savaş sonunda azgın seller gibi her yana akacak olan ideolojilerin nereden geldiği belli olmayan zehirli etkileri, toplumu, ulusal yapıyı içinden kaynatır ve toplum hayatını kökünden rahatsız eder. Eğer çiftçi ve toprak işi düzenlenirse toplumu hiçbir rüzgâr sarsamaz."[158]

Benzer bir düşünce, aynı kadroya mensup bir başkası olan Reşat Aktan tarafından ileriki yıllarda dile getirilmişti:

> "İktisadî hürriyetine sahip çiftçilerden oluşan topluluklar zararlı ve tehlikeli ideolojilere dayanıklı, köklü ve istikrarlı bir toplum yaratacaktır. Bu bakımdan toprak reformu komünizm tehlikesine karşı en etkili önleyici tedbir olma özelliğine sahiptir."[159]

---

[158] Recep Peker'den aktaran M. Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi", *Birikim*, No. 107, Mart 1998, s.38.

[159] Reşat Aktan, "Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 20, No.2, Haziran 1965, s.7.

Mecliste yapılan tartışmalarda, muhalifler tarafından yapılan vurgular da aynı derecede ilginçtir. Örneğin bir tartışmada Eskişehir milletvekili ve toprak ağası Emin Sazak ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısını hazırlayan Şevket Raşit Hatipoğlu arasında şöyle bir diyalog geçer:

> "– Tasarıyı geri al. Sen bunu İnönü'nün emriyle yapıyorsun. Tasarı geri alınırsa Beylikköprü'deki 30 bin dönümü hibe ediyorum.
> – Kanunla alsak n'olur?
> – Kanunla olmaz. Devlet araziyi zorla alırsa, Eskişehir havalisinde Emin Sazak ölür. (...) Ben köyde karısı ölene tekrar yardım eder, evlendiririm. Öküzü ölene öküz alıveririm. Biz yüze gelmiş insanlarız, bu düzeni bozarsanız, vallahi arkadaşlar, kıyamete kadar size memleket beddua eder."[160]

Aylar süren tartışmalar ve başını Adnan Menderes ve Emin Sazak'ın çektiği engelleme çalışmaları ile komisyon kimi üyeler arasında dahi alay konusu haline gelir. Yasama sürecindeki bu tıkanıklığa doğrudan müdahale etmek isteyen İsmet İnönü, uygulandığı taktirde hayli devrimci sonuçlar doğurabilecek 17. maddeyi tasarıya ekletir. Madde, tartışılmaya başladığı haliyle şöyledir:

> "Bu kanunun neşri tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti sınırları dâhilinde, herhangi bir tarım toprağını fiilen işleyen ortakçı, yarıcı ve tarım işçisi otomatik olarak işlediği toprağa sahip olur. Mahalli tapu idareleri, bunlara derhal tapu vermekte yükümlüdürler. Mülk sahipleri, bu kanunla kamulaştırılmış mallarının bedelini devletten alır."[161]

Maddenin kanunlaşan hali ise şöyle olmuştur:

> "Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgedeki 39. madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın, kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve iş-

[160] Aktaran Avcıoğlu, agy, s.235.
[161] Avcıoğlu, agy, s.236.

çilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz."[162]

Tasarı, uygulanması halinde gerçekten de büyük toprak mülkiyetini kökten sarsacak bir biçimde meclisten geçerek kanunlaşmıştır. Öte yandan, son oylama sırasında Emin Sazak tarafından yapılan uyarı, tartışmaların kayıtlara geçmiş en önemli kısımlarından birini oluşturmaktadır:

"İnsanların çamurunu değiştiremeyiz ki. Birisi kumandan olur, mareşal olur, öbürü de er olur. Hepsini mareşal yapamayız. Arkadaşlar, bu işçi işi bütün köyleri altüst eder. Çiftçiler kendisini nisbeten kurtarır. Ama bu prensip kabul edilince, yarın işçinin şu apartmanın bir odasını da istemek hakkı olacaktır. Böyle bir prensip kabul ediyoruz birader."[163]

Tepkinin içerdiği sınıfsal vurgu çarpıcıdır. Bir yanda yoksul köylüler üzerinden gelecek bir sosyalist devrim korkusuyla toprak reformu yapmaya çalışan kemalistler, diğer yanda ise "toprak reformu kamulaştırmanın her türlüsünün yolunu açıyor, sınıf mücadelesinin önünü bu biçimde açarsanız kabak sonunda kentlerin başına patlar" diyen toprak sahipleri vardır.

Öte yandan, kanunun yasalaştığı halde uygulanması durumunda Türkiye kapitalizminin kaldıramayacağı bir takım sonuçlar doğuracağı açıktır. Kırda büyük mülkiyetin tasfiye edilmesi, aynı zamanda merkezi iktidarın nüfusun büyük çoğunluğu üzerindeki temsiliyetinin de ortadan kaldırılması anlamına gelecektir; zira Emin Sazak'ın işaret ettiği, büyük toprak sahibinin aynı zamanda köylülüğün gözünde sahip olduğu "koruyan, kollayan, sorunlarını çözen" mertebe, fazlasıyla gerçektir.

Sonuçta kanun yasalaşmış, ancak uygulanmamıştır. Kanunun yasalaşmasından birkaç ay sonra Hatipoğlu, Tarım Bakanlığı'ndan ayrılmış; yerine toprak reformunun en şiddetli aleyhtarlarından toprak ağası Cavit Oral gelmiştir. Sonrasında, 1950 seçimlerinden önce kanunun 17. mad-

[162] Avcıoğlu, agy.
[163] Aktaran Avcıoğlu, agy.

desi kaldırılmış, geri kalan maddelerde de gerekli değişiklikler yapılarak kanun işlemez hale getirilmiştir. Bu değişikliklerden en önemlisi, Kanun çerçevesinde kamulaştırmaya tabi tutulacak arazilerin alt sınırının 5000 dönüme yükseltilmesidir. İlgili maddeyle ilgili mecliste geçen tartışmalarda eski Tarım Bakanı Hatipoğlu şu eleştirileri getirmiştir:

> "(...)bu tasarıyı kabul ederseniz, büyük araziden dağıtılacak arazi elde etmek zor olur. Çünkü arkadaşlar, 5 bin dönümden yukarı olan arazi, aslen tek elde bulunmakla beraber, tapuda şu veya bu biçimde hisselere ayrılmış olacaktır. Zâten beş yıl evvel de kanun tartışılmaya başlandığı zaman, büyük arazi bu suretle parçalanmaya tabi tutulmuştur.(...) Dolayısıyla, gelecek zamanlarda, her hisse ayrı bir mülk kabul edildiği takdirde, artık 5 bin dönümden yukarı arazi bulup da onu çiftçiye dağıtmak mümkün olmayacaktır. Eğer toprak dağıtmada yalnız Hazine arazisi kullanılacaksa, ben size rahatlıkla söyleyebilirim ki, toprak davası diye bir dava ele alıp da Toprak Kanunu çıkartmaya lüzum yoktur. Vatandaşları bu kadar rahatsız etmek için böyle bir davayı ele alıp da kanun çıkarmak faydasız olur. Bu memlekette Hazine arazisi yetmeyeceği ve özel mülklerden arazi kamulaştırması zorunlu olduğu için Toprak Kanunu çıkarılmıştır."[164]

Toprak reformu girişimi, büyük toprak sahipleri ile kentli burjuvazi arasındaki ittifakta kısa süreli bir sarsıntı olarak okunmalıdır. Kentli burjuva sınıfı, nüfusun büyük çoğunluğunu barındıran kırsal kesimin yapısı nedeniyle bir iç pazar darlığı yaşamaktaydı.[165] Bu iç pazar darlığı, köylülüğün alım gücünün yetersizliği kadar, kırsal yapıların içe kapalı niteliğinden de doğuyordu. Örneğin Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yasalaşmasının ardından Barkan, "*köylüyü mutlaka pazar için üretim yapan ve bu yolla da fabrikalarımızın sınaî ürünlerine müşteri olan bir duruma getirmek gereklidir*" demekteydi.[166]

Ancak büyük toprak sahiplerinin toprak reformunu engellemeye yöne-

[164] Aktaran Avcıoğlu, agy, s.237.
[165] Moiseev'den aktaran Küçük, agy, s.432.
[166] Barkan, agy, s.450.

lik "toprak reformu sosyalizme kapı açar" tezi, toprak reformunu yapmaya çalışan kemalist kadroların "toprak reformu yapılmazsa sosyalizm tehlikesi baş gösterir" tezinden çok daha güçlüydü. Her şeyden önce, kitlesel kamulaştırma yoluyla toprak reformunun, bu tartışmaların geçtiği dönemdeki en canlı örneği Sovyetler Birliği'nde yapılan kollektivizasyon hamlesiydi. Bunun sonucunda, çıkartılan kanunun 17. maddesi reform yanlıları arasında dahi ciddi bir endişe yaratmıştı:

> "Gerçekten, kanunun diğer maddeleriyle uzlaştırılması pek kolay olmayan bu meşhur maddenin hükümlerinden ve gazetelerde okuduğumuz beyanat ve tartışmalardan anlayabildiğimize göre (...) 15 ve 16'ncı maddelerin belirlediği beş bin ve iki bin dönüm sınırlarının aşağısına inerek kamulaştırma yapmaya hükümet yetkili olmaktadır.
> Halbuki bu suretle kanunun çeşitli maddeleri arasında yalnız gerekli olan tutarlı ve açık bütünlük tehlikeye girmiyor, aynı zamanda esaslı bir prensip uyuşmazlığına da düşülmüş oluyor. Gerçekten, 15 ve 16'ncı maddelerle kanunun diğer bazı hükümleri kamulaştırmayı ancak her türlü olanak kontrol edildikten sonra ve adeta zorunluluk halinde, istemeyerek yaptığı ve bu konuda da çeşitli kayıt ve şartlara uymayı gerekli gördüğü halde, 17'nci maddede, en kestirme yoldan herkesi işlediği toprağın sahibi yapmak ve herkese ancak bizzat işleyebileceği kadar bir toprağın sahibi olabilme hakkını tanımak şeklinde, toprağı bir sermaye olarak kullanmak ve başkaları yoluyla işletmek usullerini esasında reddedilmiş buluyoruz."[167]

Barkan, buradan devamla, "*sırf küçük çiftçilerden oluşan bir Türkiye'nin, arzu edilen refah ve zenginliği üretemeyeceğini, küçük çiftçi işletmelerinin, ne kadar teşkilatlandırılırsa teşkilatlandırılsın, büyük sermaye, uzmanlaşmış kadro ve makinelerle, rasyonel bir şekilde çalışan, piyasa ve üretim şartlarına hâkim bulunan büyük işletmelerin verimini sağlayamayacağını*" söylemektedir.[168] Kanunun uygulanamamış olmasının ardında yatan da bu endişedir. CHP, kendi kadrolarını da kanuna ikna edememiştir.

[167] Barkan, agy, s.463.
[168] Barkan, agy, s.519.

1945 yılında Türkiye'de topraksızlık sorunu ortadan kaldırılmak isteniyorduysa, bunun özel mülkün önemli bir kısmı kamulaştırılmadan yapılması mümkün değildi. Dolayısıyla, kanunu başta niyet edilenden çok daha keskin hale getiren 17. maddenin kanuna girişinin arkasında, İsmet Paşa'nın devrimciliğinden çok, şartların dayatması bulunuyordu. Ancak bu madde, özel mülkiyetin kutsallığına o denli keskin bir müdahaleydi ki, artık kuruluş dönemini geride bırakmış bir burjuva iktidarı tarafından, önemli bir altüst oluşun yaşanmadığı bir dönemde uygulanması mümkün değildi.

Toprak reformu girişiminden çıkartılan bu dersler, CHP ve DP'ye toprak düzeni ve toprak çıkarlarına dokunmamaları gerektiğini öğretmişti.[169] Böylelikle pre-kapitalist yapılar ve o yapılara içkin olan insanlık dışı sömürü ilişkilerinin devamlılığını sağlayan kentli burjuvazi-büyük toprak sahibi ittifakı, DP dönemi boyunca da varlığını sürdürdü.

Tarımda makineleşme

2. Dünya Savaşı'nın ardından Batı Avrupa'nın hızlı biçimde yeniden inşası için oluşturulan Marshall Planı'na Türkiye'nin dâhil olması, ciddi miktarda diplomatik girişim ile olmuştu; zira ABD, savaşı fiilen topraklarında yaşamamış olan Türkiye'nin plana dâhil edilmesi konusunda isteksizdi. Türkiye, uzun ikna çabalarının ardından plana dâhil edildi ve plan çerçevesinde yardım alması oldukça katı şartlara bağlandı. Türkiye'ye düşen görev, aldığı yardımlarla tarım sektörünü geliştirmek ve Batı Avrupa'nın yaşamakta olduğu gıda kıtlığına yardımcı olmaktı.[170]

Demokrat Parti iktidarından iki yıl önce atılan ve 8 Temmuz 1948'de Meclis tarafından tasdik edilen ABD-Türkiye İktisadi İşbirliği Anlaşması ile resmiyet kazanan bu adım, Türkiye'nin kalkınma yolunda birinci önceliğin tarıma verilmesi anlamına gelmiştir. Böylelikle Türkiye, savaşın ardından yeniden kurgulanmakta olan emperyalist işbölümüne tanımlı bir görev ile eklemlenmiş ve ülke ekonomisinin bu görevden sapmaması ABD tarafından titizlikle izlenmiştir. Öyle ki, Türkiye bir lokomotif fab-

[169] Küçük, agy, s.432.
[170] Avcıoğlu, agy, s.270.

rikası kurmak istediğinde, bu girişim ABD uzmanı ve Standart Oil şirketinin yöneticisi Max Veston Thornburg tarafından *"esas itibariyle tarımla uğraşan, tarım için gerekli çelik sapan ve benzeri malzemeyi henüz yapamayan bir memleketin lokomotif üretme arzusu zamansızdır"* gerekçesiyle veto edilmektedir. Thornburg'a göre Türkiye için yalnızca tarım aletleri gereklidir. Bunlardan hangilerinin Türkiye'de üretileceği, hangilerinin ise ithal edileceği kararı ise, ABD'li üreticilere bırakılmalıdır:

> "Tarımsal ürün üretiminde çoğu saban, el aletleri ve araba gibi basit aletlere gereksinim vardır. Bunların bir kısmı Türkiye'de üretilebileceği gibi, diğerlerinin montajı da Türkiye'de yapılabilir. Amerika'da tarım araçlarının üretimiyle uğraşan kişiler, hangi tarım araçlarının Türkiye'de üretilmesi, hangilerinin montajının Türkiye'de yapılması ve hangilerinin de üretilmiş olarak ithal edilmesi gerektiğini daha iyi belirleyebilirler."[171]

Çok partili döneme geçişin hemen ardından CHP hükümeti tarafından yürürlüğe konulan bu doğrultu, 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti'nin iktisadi programının da içeriğini belirleyecektir. DP'nin on yıl boyunca elinde tutacağı iktidarı aldığı 1950 seçimleri, iktisat politikası açısından özel bir kopuş anlamına gelmemiştir.[172] Toprak reformu tartışmalarının sonuçlanmasından kısa bire süre sonra DP'nin iktidarı aldığı 1950 seçimleri yapılmış, seçimlerin hemen ardından da Celal Bayar cumhurbaşkanı olmuştur. Bayar, TBMM'yi açtığı konuşmada: *"Elimizdeki güç ve olanakları birinci derecede bütün alt dallarıyla tarıma, tarıma yardımcı olan işlere ve tarımsal endüstrinin gelişimine ayırmalıyız"* demiştir.[173]

Uluslararası konjonktürden ve Türkiye'nin bu konjonktürde kendisini konumlandırmak için yaptığı tercihlerden en kârlı çıkanlar, yine büyük toprak sahipleri ve tarımsal ürün tüccarları olmuştur. 1948-1952 döneminde Türkiye, İzlanda, İrlanda ve Portekiz'in ardından Marshall Planı'ndan

[171] Thornburg'dan aktaran Avcıoğlu, agy, s.270-271.
[172] Boratav, agy, s.97.
[173] Aktaran Avcıoğlu, agy, s.284.

en ufak payı alan dördüncü (kişi başına hesaplandığında birinci) ülkedir. Bu süre zarfında 137 milyon dolar yardım alan Türkiye, bu parayı tarımın mekanizasyonuna yatırmıştır. 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı 1958'de ise 42.527'ye; 1948'de 994 olan biçerdöver sayısı 1958 yılında 6592'ye ulaşmıştır.[174] Traktör mevcudu ülke genelinde artmaktadır, ancak oransal olarak bakıldığında, ülkenin tahıl üretilen iç bölgelerinde var olan traktörlerin oranının genele göre yükseldiği görülmektedir.[175]

Ayrıca tarıma sağlanan kredi olanakları da genişletilmiş; 1945'te 112,7 milyon; 1948'de ise 235 milyon lira olan tarımsal kredi hacmi, 1950'de 412 milyon, 1960'da ise 2 milyar 313 milyon liraya ulaşmıştır.[176]

Bir yanda savaş nedeniyle silah altında tutulmakta olan nüfusun serbest bırakılması, diğer yanda mekanizasyon, toplam ekilen alanda da dramatik bir artışa neden olmuştur. 1948-1960 döneminde yaşanan ekili alan artışı, mekanizasyon hamlesiyle birlikte, bu dönemde tarım açısından yaşanan en önemli değişikliği ifade eder. 1950 yılında 14,5 milyon hektar olan ekili arazi, 1954'te 19,6; 1956'da 22,4; 1960'ta ise 23,2 milyon hektara ulaşmıştır.[177]

Öte yandan, tarımda yaşanmakta olan makineleşme, eşitsizlikleri hızla derinleştirmektedir:

> "1953'te Türkiye'nin tarımı makinalaştırma programından doğrudan doğruya sadece 25.000–27.500 kadar çiftçi ailesi faydalanmıştır ki, bu, yüzde 1'den biraz daha yüksek bir oranı ifade eder. Sözü geçen ailelerin yıllık ortalama geliri muhtemelen 15.000 dolardan fazla olup, 1952 sonunda bütün çiftçilere dağıtılan resmi kredilerin en az yüzde 25'ini bu aileler almıştır... Gene de, traktörün gelişinden büyük bir kısmı karasaban kullanan, sayıları 2,5 milyonu bulan küçük çiftçiler doğrudan doğruya yararlanamamıştır... Türkiye –önce endüstride, sonra tarımda– 'vitrin' gösteriş tipi diyebileceğim bir ekonomik kalkınma politikası takip etmiş, yani

[174] Yahya Kanbolat, *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1963, s.19-20.

[175] Köymen, *Türkiye Tarımı ve Tarım Politikaları 1923-1980*, s.211

[176] Kanbolat, agy, s.22-22.

[177] Kanbolat, agy, s.24.

> geniş halk kitleleri aleyhinde, ufak bir üretici grubunu son derece korumuş, yardım vermiş, şu veya bu şekilde ayrıcalıklı davranmış ve bu şekilde bunları vatandaşlardan pek azının katıldığı bir ilerlemenin sembolü haline getirmiştir. Oysa ki bir yoksulluk denizi içinde birkaç ayrıcalık adası, ekonomik kalkınmanın varlığını pek gösteremez."[178]

Makinelcşmeyle birlikte ortakçılık ilişkilerinde de bir dönüşüm yaşanmaktadır. Daha önce mülklerini yoksul köylüye ortakçılık, yarıcılık vs. gibi yöntemlerle parçalı olarak işlettiren büyük toprak sahipleri, tam tersi bir yöntemle yoksul köylüden toprak kiralayarak kendi ekeneklerini optimum büyüklüğe getirmektedir. Ortakçılık yer yer ortadan kalkmakta, çok büyük mülklerde ise mülklerin traktör tarımına elverişsiz, taşlı kısımları ortakçılara verilmektedir.[179] Öte yandan, küçük toprak sahipleri kendi topraklarını işlemek yerine kiralamayı tercih etmeye başlamıştır:

> "Bugün makine ile ziraatin yerleşmesiyle bölgede, özellikle orta ve küçük arazi sahipleri arasında bir cins rantiyelik yaygın hale gelmiştir. Eskiden büyük arazi sahipleri, arazilerini kiraya verirler, ortakçı, yarıcı, maraba vs. kullanırlardı. Şimdi bunlar makine ile ziraat yapıyorlar ve küçük arazileri kiralayarak işledikleri araziyi optimum büyüklüğe getiriyorlar. Böylece orta ve küçük arazi sahibi bir grup, arazilerini kiralayarak geçimlerini sağlıyorlar."[180]

Bir kısım orta büyüklükte arazi sahibi bu biçimde rantiye bir geçimlik sağlıyor olsa da, küçük köylülerin topraklarını kiralayarak elde ettikleri gelirin geçimlerine yetmeyeceği açıktır. Daha önce kendi toprağı dışında büyük toprak sahibinin toprağında ortakçılık, yarıcılık vs. yapan yoksul köylü ailesi, kendi toprağını işlemekten tamamen vazgeçmekte ve emeğini ya bizzat tarımsal üretim yapmaya başlamış olan büyük çiftçiye, ya da tarımsal üretim dışında bir alanda satmaktadır. Bu yeni ilişki, kapitalist üretim biçimi açısından daha ileri bir yapıya sahip olmanın yanı sıra, top-

[178] William H. Nicholls'tan aktaran Avcıoğlu, agy, s.285.
[179] Kanbolat, agy, s.23.
[180] Mübeccel Kıray'dan aktaran Avcıoğlu, agy, s.288.

raktan kopuşun da hızlanıyor olduğunu göstermektedir.

Mülklerin bir diğer büyütülme yolu da cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi mera arazilerinin tarlaya dönüştürülmesidir. Toplam 93 milyon dönüm meranın ekim alanına dönüştürüldüğü 1948-1959 döneminde, bu 93 milyon dönümün 18 milyonunu devlet tarafından muhtaç çiftçilere ve göçmenlere dağıtılan mera arazisi oluştururken, geri kalan 75 milyon dönümlük mera arazisi büyük toprak sahiplerinin el koyması sonucunda ekim alanına dönüşmüştür.[181] Yaşananlar, Kanpolat tarafından şöyle betimlenmektedir:

> "Kuşkusuz mera arazisinin tahrip edilmesinde birinci derecede rol oynayan orta ve büyük mülk sahipleridir. Bunlar modern tarım araçlarıyla, daha evvel üzerine ekim yapamadıkları ve mera halinde kalan özel mülklerini tarla tarımına katabilmişlerdir. Ancak orta ve büyük mülkler bununla da yetinmeyerek devlete ait meraları da tahrip etmekten kaçınmamışlardır. Uygulamada orta ve büyük mülkler tarafından el konulmuş devlet arazisine ait örnekler çok zengindir. Esasen Türkiye tarımının yapısı sonucunda oluşan güçler dengesi orta ve büyük mülkler lehindedir. Onun için topraksız köylünün normal şartlarda devlet merasından arazi açması durumu bir istisna oluşturur."[182]

Mera tahribatı yüzünden küçükbaş hayvanlarını otlatacak yer bulamayan yoksul köylüler ile toprak merkezileşmesi sonucunda topraklarını kaybeden yoksul köylüler, geçimlerini sağlamak için orman arazilerine sığınıp hayvanlarını ormanlık alanda otlatmaya ve ormanı tahrip ederek kendilerine geçimlik tarla açmaya başlamışlardır.

> "Türkiye'de ziraatin ani makinalaşması, bir kısım işsiz kalan köylünün geçimlerini ormanda aramalarına sebep olmuştur. Makinalaşma hareketi, orman içinde ve kenarında kıraç topraklar üzerinde yaşayan fakir köylü nüfusunu arttırmıştır. Köylü ilkel araçları ve hayvanları ile ormana sığınmakta, ovadan atılan geri iş-

[181] Avcıoğlu, agy, s.286.
[182] Kanbolat, agy, s.43.

letme sistemini de beraber götürmüş olmaktadır. Orta ve büyük mülklerin rekabeti sonucunda ovadaki devlet arazisi üzerinde yapamadığı tahribatı, kontrol eksikliğinden faydalanarak ve ihtiyacının gerektirdiği şekilde ormanları eşit bir rekabet dâhilinde tahrip etmek ve geçimini devam ettirmek yoluna gitmiştir.
Bu zaman içerisinde köylü, devletin muhalefetine rağmen, kendi girişimi ile ormanlardan 3.337.210 dönüm mera ve tarla arazisi kazanmıştır. Makinalaşma dolayısıyle ovadan kaybettiği mera ve tarla arazisini ormandan serbestçe elde etmiştir."[183]

Kanbolat tarafından dile getirilen "devletin muhalefetine rağmen" vurgusuna biraz mesafeli yaklaşılması gerektiği açıktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinin herhangi bir döneminde 3,5 milyon dönüme yakın arazinin, "devletin muhalefetine rağmen" ormandan tarlaya dönüştürülmesi, mümkün değildir. Büyük ihtimalle yaşanan tahribata, 1920'deki Baltalık Kanunu örneğinde olduğu gibi, göz yumulmuş, böylelikle şehirlerin mas edemeyeceği bir kırsal çözülmenin önüne geçilmiştir. Nitekim aynı dönem içerisinde devlet tarafından yapılan toprak dağıtımları da Kanbolat tarafından aynı sebebe bağlanmaktadır.[184] Yoksul köylü, elinde bulunan nitelikli tarım arazisi büyük çiftçinin eline geçerken, gecekondu inşaatlarını andıran bir biçimde ormandan açtığı niteliksiz arazilere yerleşmek durumunda kalmaktadır. Öte yandan, büyük çiftçilerin kamuya ait meralara el konması sonucunda otlaklarından olan yoksul köylüler de böylelikle kente göçmek zorunda kalmamış, sefalet içinde ancak kırsal alanda varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Yaşanan makineleşmenin toprak mülkiyetinde yarattığı pek çok sonuç, ABD Karşılıklı Güvelik Teşkilatı tarafından Ankara Üniversitesi SBF profesörler kuruluna yaptırılan bir araştırmada bulgulanmıştır. Bu araştırmaya göre; 1948-1952 döneminde ortalama işletme büyüklüğü, kira ile tutulan araziler dâhil edildiğinde yüzde 31 düzeyinde bir artış göstererek 848 dönümden 1113 dönüme, kiralanan araziler hariç tutulduğunda ise yüzde 5 düzeyinde bir artış göstererek 833 dönümden 880 dönüme

[183] Kanbolat, agy, s.52-53.
[184] Kanbolat, agy, s.45.

yükselmiştir.[185] Mülkiyet yapısında, satın almalar yoluyla yaşanan gelişmenin yüzde 64'ü daha önce işlenmekte olan arazilerin satın alınması, yüzde 13'ü kısmen işlenmekte olan arazilerin satın alınması, yüzde 23'ü ise daha önce işlenmemiş arazilerin mülk edinilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Mülkiyet yapısındaki değişimin yüzde 77'sinin arazilerin el değiştirmesi yoluyla yaşandığı bu dönemde, rapora göre *"tamamen ve kısmen işlenmekte olan arazinin makine sahibinin mülkiyetine geçmesi, küçük işletmelerin büyük işletmelere yer terk etmesi demektir."*[186]

Dönemin kapanışı ve döneme dair sonuçlar

DP iktidarının ilk yıllarında, Marshall Planı ve Kore Savaşı konjonktürü sayesinde elde edilen önemli miktarda dış yardımın 1950'lerin ikinci yarısında kesilmesi, bu yardıma dayalı olan ekonomi politikasının iflasına neden olmuştur. Bu iflas, kendisini tarımsal gelişmede de göstermiş; 1946-1953 döneminde her yıl ortalama %13,2 artan tarımsal hâsılanın büyüme hızı 1954'ten itibaren yılda ortalama %1,8'e düşmüştür.[187] Devlet köylülere toprak dağıtmaya devam etmiştir (1957-1960 döneminde, yılda ortalama 1 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır[188]) ancak traktör sayısındaki artışın devam etmesine rağmen traktörle sürülen toprak alanında önemli bir artış görülmemiştir (1955-1960 arasında 3 milyon 21 bin hektardan 3 milyon 160 bin hektara[189]).

1955 yılına gelindiğinde, kesilen dış kaynağın yerine ikame edilecek bir iç kaynak arayan DP, Arazi Vergisi'nin oranlarını artıran bir yasa çıkarmayı denemiş, ancak deneme tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştır.

> "İktidardaki Demokrat Parti ve muhalefet partisi temsilcileri dâhil, meclisin çoğunluğu bu tasarı karşısında hoşnutsuzluklarını gösterdiler. (...) Hükümet arazi vergisini yükselten yasa tasarısı-

[185] Ankara Üniversitesi SBF, *Türkiye'de Zirai Makinalaşma: Ziraatte Makina Kullanılmasının Doğurduğu Teknik, Ekonomik ve Sosyal Meseleler Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara, 1954, s.96.
[186] Ankara Üniversitesi SBF, agy, s.99.
[187] Boratav, agy, s.101,113.
[188] Y.N.Rozaliyev, *Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri*, Belge Yayınları, İstanbul, 1979, s.13.
[189] Rozaliyev, agy, s.17.

nı komisyona sevketti. Bu istek kabul edildi. Aynı gün komisyon tasarıyı yeniden 'incelemeye' aldı ve sonuçta reddetti. Türkiye basını, parti ayrılığına bakmaksızın milletvekillerinin oybirliği içinde hareket ettiklerini yazdı ve hükümetin ilk kez böyle bir muhalefetle karşılaştığını vurguladı."[190]

DP, temsilcisi olarak iktidara geldiği toprak çıkarları, ekonominin bütünü önünde bir engel haline geldiğinde çaresiz kalmıştır. Kuruluşundan bu yana kapsamlı bir sanayileşme hamlesinden uzak duran Türkiye, bu hamlenin kendisini dayatmaya başladığı dönemde DP iktidarının sınıfsal yapısı ve seçmen tabanı nedeniyle patinaj yapmaya başlamıştır. Bu durumda DP, bir yandan sahip olduğu büyük kırsal oy tabanıyla seçimle iktidardan düşmesi mümkün olmayan; diğer yandan da kırsal nüfusun alım gücünün artması suretiyle pazar haline gelmesini isteyen kentli Türkiye burjuvazisi ve emperyalistlerin taleplerine cevap veremeyen bir özneye dönüşmüştür. DP'nin darbe yoluyla tasfiye edilmesinin ve emperyalizmin 27 Mayıs'a olumlu yaklaşmasının başat sebebi budur.

Diğer yandan 1946-1960 dönemi, tarımda makineleşmenin hızla arttığı, önemli miktarda yeni toprağın ekime açıldığı ve toprak mülkiyetindeki eşitsizliğin daha da derinleştiği bir dönem olmuştur. Ekonominin dış yardıma dayalı olduğu bir dönemde, gelen dış yardımın çok önemli bir kısmı kıra aktarılmış, bunun sonucunda kırsal alanda sermayenin organik bileşiminde önemli bir artış olmuş ve büyük toprak sahiplerinin, bilhassa Doğu ve Güneydoğu Anadolu dışında, gerek üretimde kullandıkları yöntemler, gerekse yaşam tarzı açısından kentli burjuvaziden önemli bir farkları kalmamıştır. Genel bir sonuç olarak, 1960 Darbesi'yle birlikte, Türkiye'de kır ve kent burjuvazisi arasındaki ayrımın artık ihmal edilebilecek bir hal aldığı söylenebilir. DP'yi tasfiye eden 27 Mayıs Darbesi, burjuvazi içindeki bu çatlağı da kapatmıştır.

"Çok sözü edilen ve birçok huzursuzlukların nedeni olan büyük toprak sahiplerini ele alalım. Tarımda feodal kalıntıların hâlâ devam etmesine rağmen şurası açıktır ki, bugünkü büyük top-

[190] Urazova'dan aktaran Küçük, agy, s.433.

rak sahiplerinin niteliği, feodal ağadan çok farklıdır ve söz konusu büyük toprak sahipleri önemli bir ölçüde burjuvalaşmıştır. Güneydeki büyük toprak sahipleri, dış pazarlar için üretim yaparlar, tarımda makine kullanırlar, Cadillac sahibidirler ve büyük burjuvazinin temsilcisidirler."[191]

[191] Behice Boran'dan aktaran Rozaliyev, agy, s.15.

5. Bölüm
Şiddetlenen Sınıf Mücadelesi ve Planlı Kalkınma Çabaları

27 Mayıs Darbesi ile başlayan ve 12 Eylül Darbesi ile biten dönem, Türkiye'nin siyasi tarihinde sınıf mücadelelerinin en şiddetli biçimde yaşandığı yılları içerir. Bu dönem boyunca devletin tarım, kırsal kalkınma ve köylülük gibi başlıklara yaklaşımında başat belirleyici etken de Türkiye'nin sınıf mücadelesi dinamikleri olmuştur.

1960'lı yılların sonundan itibaren, en genel anlamda "kırsal üreticiye ekonomik tavizler vererek yükselmekte olan sol politizasyonun kırda önünün kesilmesi" olarak tanımlanabilecek devlet politikası, uluslararası konjonktürle de örtüşmektedir, zira yoksul köylülerin Vietnam devrimine verdiği ve devrimin kaderini belirleyen destek, emperyalizmi yoksul köylülük üzerinde yeniden düşünmeye itmiş ve dönem boyunca pek çok ülkede Dünya Bankası marifetiyle köylülüğe yönelik destek programları uygulanmıştır. Bu programların Türkiye ayağına aşağıda değineceğim.

Ayrıca 1960-80 döneminde toprak reformu konusu, devlet katında son kez ele alınmış; dönem boyunca yürütülen tartışma ve ayak oyunlarının ardından 12 Eylül Darbesi'yle "toprak reformu" bir daha geri gelmemek üzere devlet literatüründen çıkartılmıştır.

Yeniden ve son kez toprak reformu

27 Mayıs Darbesi'nin ardından iktidara gelen Milli Birlik Hükümeti'nin hedefinde toprak ağaları da bulunuyordu. Öyle ki, albaylar cuntası ta-

rafından bu konuda yürütülen ilk yasama faaliyetleri; gerçekten de 27 Mayıs iktidarının ülkenin kırsalında var olmaya devam eden kapitalizm öncesine özgü patronaj ilişkilerini tamamen ortadan kaldırmak istediğini düşündürecek nitelikteydi. Örneğin 19 Ekim 1960 tarihli ve 105 sayılı Mecburi İskân Kanunu'na göre, toprak ağalarının tamamının topraklarının kamulaştırılması ve kendilerinin de sürgüne gönderilmesi öngörülüyordu. Kanunun gerekçe kısmında şöyle ifadeler yer alıyordu:

> "Sosyal birtakım reformları yapabilmek, Ortaçağ'ın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık, şeyhlik, gibi müesseseleri yok etmek, 20. yüzyılda devlet üstünde kuvvet olmadığını anlatmak, vatandaşın sömürülmesine, istismar edilmesine, insanlık haysiyetinden uzaklaşmasına engel olmak gayesiyle bu kanun çıkarılmıştır."[192]

Kanun, ülke çapında uygulanabilir nitelikte değildi zira toprak ağaları, albaylar cuntası beğense de beğenmese de devletin kırsaldaki iktidar aracıydı ve bu iktidar aracını ortadan kaldırabilmek için, yerine başka bir araç koymak gerekiyordu. Böyle bir aracın yaratılması için çaba dahi gösterilmediğine göre, kanunun yalnızca gerektiğinde uygulanacak bir "Demokles kılıcı" niteliğinde olduğu ve 27 Mayıs iktidarına belirgin biçimde muhalefet gösterenleri tasfiye etmek için çıkartıldığı açıktır. Nitekim kanun sadece ırk ve parti ayrımına dayalı olarak seçilen 55 toprak ağasına uygulandı ve çıkartıldıktan iki yıl sonra yürürlükten kaldırıldı. Kanun yürürlükten kaldırılırken, kanun uyarınca kamulaştırılan menkul malların tamamı ve gayrimenkullerin de beş bin dönüme kadar olan kısmı sahiplerine iade edildi.

Milli Birlik Hükümeti'nin son günlerinde Cemal Gürsel'in emriyle Tarım Bakanlığı tarafından bir toprak reformu tasarısı hazırlanmıştı. Bu tasarı, 27 Mayıs'ın toprak sorununa yaklaşımı konusundaki yönsüzlüğünü göstermesi açısından hayli önemliydi, zira tasarıda kamulaştırma durumunda toprak sahibine bırakılacak olan kısım asgari 20 bin dönüm olarak belirlemekteydi. Dolayısıyla böylesine anlamsız bir "toprak reformu"

[192] Avcıoğlu, agy, s. 316.

tasarısının gerekçeler kısmında *"Toprak reformu hiçbir grup ve zümrenin aleyhinde olmayacak, kimsenin çıkarlarına zarar vermeyecektir"*[193] ifadelerinin yer alması şaşırtıcı değildi.

1961 seçimlerinin ardından bu tasarı rafa kaldırıldı ve yeni toprak reformu tasarısını hazırlama görevi; 1945 Toprak Kanunu'na karşı çıkan ve kanunun çıkartılmasının ardından da işlememesini sağlamak için Hatipoğlu'nun yerine Tarım Bakanlığı'na getirilen Cavit Oral'a verildi. Aradan geçen 15 yılda Marshall yardımı sayesinde edindiği traktör ve biçerdöverlerle Adana'daki topraklarını kapitalist bir tarım işletmesine dönüştürmüş olan Oral, Milli Birlik Hükümeti'nin tasarısını daha da geri götürmenin yolunu buldu: Kamulaştırma alt sınırı 20 bin dönümden beş bin dönüme indiriliyor, ancak kamulaştırılacak miktarın "aile" değil "kişi" esas alınarak yapılmasını öngörülüyordu. Dolayısıyla büyük toprak sahibi, ailesinin her ferdi için 5000 dönümü elinde tutacağı için, toprak kanunu daha da anlamsız bir içerik kazanmaktaydı.[194]

Tasarı, bu haliyle bile yasalaşmadı ve mevcut hükümetin yıkılmasıyla rafa kalktı; toprak reformu tartışmaları da bir süreliğine sönümlendi.

Öte yandan, toprak reformuna yönelik yasama faaliyetleri çeşitli yollarla sabote edilirken, 1964 yılında cumhurbaşkanlığı vetosuna rağmen çıkartılan Tapulama Kanunu ile devlet arazilerinin özel mülke dönüştürülmesi kolaylaştırıldı, ayrıca devletin özel mülke dönüşen arazilerini bedel ödeyerek geri alması hükmü getirildi.[195]

Konu, 1965'te tekrar Meclis gündemine geldi ve uzun komisyon manevraları ile engellendi. Bu sırada, toprak reformu aleyhinde kampanyalar sadece Meclis çatısı altında değil, büyük toprak sahipleri tarafından da yoğun biçimde yürütüldü. Ege Çiftçileri Birliği, tasarının kanunlaşması halinde üretimin düşüp açlığın baş göstereceği ve arazi anlaşmazlıkları nedeniyle yaşanacak çatışmaları önlemeye devletin silahlı gücünün yetmeyeceği yönünde tehditvari açıklamalar yapıyordu. Büyük toprak sahipleri tarafından kurulan, kısa süre sonra Türkiye Ziraat Odaları Birliği'ni

[193] Avcıoğlu, agy, s. 317.
[194] Avcıoğlu, agy.
[195] Köymen, agy, s.206-207.

de ele geçirecek olan Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu'nun başında bulunan ve topraklarının (beyan ettiği kısmı) 23 bin dönüm olan Fahri Tanman ise toprak reformunu komünistlik olarak nitelemiş ve karşıt propagandaya başlamıştı. Federasyon'a göre toprak reformu komünizme giden yoldu ve yayınladıkları *"Hür İnsanlar Uyanınız"* başlıklı bildiride şöyle satırlar yer almaktaydı:

> "Hepimize birden, yani Moskova'ya uşak olmayan her şerefli insana kızıl ihtilal geliyor! Canınızı, ailenizi, namınızı, namusunuzu katliamdan korumak için bizzat çaba göstermek zorundasınız! (...) Komünizmin şerrinden kurtulmak için formül tektir. Ona kendi usulleri ile, yani kuvvetle saldırmak, suratına tükürmek, yumruğu tepesinden eksiltmemek..."[196]

Büyük toprak sahiplerinin yürüttüğü siyasi savunma stratejisinin merkezi unsuru, 1960'lı yıllarda güçlenmekte olan sol hareketi düşman gösterip, kentli burjuvaziye de bu ortak düşmanı hatırlatmaktı. Bu pozisyonun sağlanmasının ardından ise talepler gelmekteydi: Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu'na göre devlet toprak değil tarım reformu yapmalı; arazi ıslahı, sulama, gübreleme, makineleşme, hastalıklarla mücadele, ıslah edilmiş tohum ve damızlıklar sağlama, fiyat destekleme ve pazarı örgütleme gibi hizmetler sağlamalıydı. Federasyonun talepleri, asla açıkça ifade edilmese de devlet nezdinde kabul gördü ve merkezi planlamanın tarımsal sektöre yönelik hamleleri, tam da bu biçimde gerçekleşti.

Toprak reformu, 12 Mart Darbesi'nin ardından 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Yasası ile yeniden gündeme geldi. Kentli burjuvazi iç pazarın genişlemesini ve görece kapalı pre-kapitalist yapıların kabuklarının kırılarak bu alanların da pazara dâhil edilmesini istiyordu. Bu sefer reformun hedefinin ülke çapında var olan topraksızlık ve az topraklılık fenomenini ortadan kaldırmak değil, yeterince kapitalistleşmemiş doğu illerini kapitalistleştirmek olduğu çok daha açıktı, zira reform Şanlıurfa ilinde başlatılmış ve yalnızca 18 doğu ilini kapsayacak biçimde genişletilmişti.

Yasanın yalnızca Şanlıurfa'da uygulanış biçimi dahi, genel sonuçları-

[196] Avcıoğlu, agy, s.318.

na dair önemli ipuçları vermektedir. Yasanın uygulanmaya başladığı 1 Kasım 1973 tarihinden 1 Kasım 1976 tarihine kadar Şanlıurfa'da 1,7 milyon dekar toprak kamulaştırılmış, ancak yasanın iptal edildiği 10 Mayıs 1977 tarihine kadar bu toprakların ancak 177 bin dekarı dağıtılmıştır. Hazine'nin elinde kalan topraklar ya eski sahipleri olan toprak ağalarına, ya da aracı-tefeci tüccarlara kiraya verilmiştir. Toprağı devletten ucuza kiralayan tüccarlar, kendileri üretim yapmamış ve daha yüksek kiralar ile toprağı yeniden kiralama yoluna gitmişlerdir.[197]

Toprak reformu, 12 Eylül Darbesi'nin ardından Türkiye'nin gündeminden çıkmıştır. Çıkarken arkasında bıraktığı son iz ise, 12 Eylül cuntasının danışma meclisi üyesi Mehmet Pamak tarafından yazılan bir kitapta dile getirilmektedir. Pamak, toprak mülkiyetindeki eşitsizliklerin *"Kötü niyetli, yabancı ideoloji uşağı marksist komünistlerin istismar edeceği bol miktarda malzeme sağlayacağı"* uyarısını yapmış,[198] ancak bu uyarı rağbet görmemişti. Görünen o ki 12 Eylül Darbesi'ni yapan cunta, böyle bir tehlike olduğunu düşünmemekteydi.

Toprak reformu tartışmalarının bir diğer ilginç sonucu, Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak mülkiyeti verileri üzerinde olmuştur. DİE tarafından derlenen bu verilere göre, 1952 sayımında toplam 195 milyon dekar olan tarım toprakları, 1963 sayımında 167 milyon dekara düşmüş, 1973 sayımında ise ancak 171 milyon dekara yükselmiştir. Toprak reformu tartışmalarının küllenmesinin ardından saklanan topraklar "yastık altından" çıkmakta ve toplam mülkiyet 1980 sayımında 226 milyon dekara sıçramaktadır. Görünüşe bakılırsa, toprak reformu tartışmaları ile beyan edilen toprak miktarı arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Boratav tarafından yapılan bir karşılaştırmaya göre, 1963 sayımında yaklaşık 93 milyon, 1973 sayımında ise yaklaşık 134 milyon dekar toprak eksik beyan edilmiştir.[199]

---

[197] Necdet Oral, *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar: IMF ve Dünya Bankası Programlarının Türkiye Tarımına Etkileri*, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2006, s.52-53

[198] Mehmet Pamak, *Türkiye'de Toprak Tarım Reformu ve Köy Kalkınması*, Emel Yayınları, Ankara, 1982, s. 31.

[199] Korkut Boratav, "1963 ve 1970 Tarım Sayımlarına Göre Toprak Dağılımı", *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde (der. Oya Baydar), Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.87.

Benzer bir durum, tarımsal gelirin vergilendirmesinde de söz konusu olmuştur. Tarımsal faaliyet gelirleri, Milli Birlik Hükümeti sırasında 31.12.1960 tarihli, 193 sayılı yasa ile vergi kapsamına alınmıştır. Ancak sivil yönetime geçiş sürecinde yasanın uygulaması ertelenmiş, sonrasında yasa iptal edilmiş ve yerine benzer hükümler içeren, ancak küçük toprak sahiplerinin muafiyetini genişleten 19.02.1963 tarihli, 202 sayılı yasa çıkartılmıştır. Bu yasama faaliyeti, aşarın kaldırılmasının ardından vergi sisteminin dışına çıkan ve 1943-1946 arasında uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi dışında dokunulmayan tarımsal gelirin yeniden vergi sisteminin içine alınması anlamına gelmektedir.[200]

Ancak, her zaman olduğu gibi, kâğıtta yazana değil, uygulamada olana bakmakta fayda vardır; zira iş uygulamaya geldiğinde, büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına yine dokunulamamıştır. Tarımsal gelir üzerinden vergi ödenecek ilk yıl olan 1963 yılında DPT'nin toprak dağılımın esas tutarak yaptığı hesaba göre vergi kapsamına girecek olan 6 milyar 172 milyon liralık tarımsal gelir üzerinden 1 milyar 144 milyon lira vergi verilmesi gerekiyordu. Oysa beyan edilen tarımsal gelir 125 milyon lira olmuş, toplam 24,5 milyon lira vergi ödenmiştir.[201] Tarımsal gelirin vergilendirilmesi uygulamasının kâğıt üzerinde kalması, dönem boyunca sürmüştür.[202]

Dünya konjonktürü ve Türkiye'ye etkisi

Dönem boyunca dünya konjoktürünü belirleyen başat dinamik, emperyalizm ile sosyalizm arasındaki soğuk savaş olmuştur. 1960-1980 diliminin neredeyse tamamına yayılan Vietnam Savaşı, bu açıdan en fazla öne çıkan başlıktır.

Vietnam devrimi, bir yandan içerdiği köylü dinamiği, diğer yandan da bu dinamiği Çin deneyiminin aksine marksist-leninist bir doğrultuda harekete geçirmesi açısından büyük önem taşıyordu. Sovyetler Birliği'nin kuruluş sürecinden bu yana en ileri köylü politizasyonunu sağlayan devrim, emperyalizm cephesinde de bu niteliğinden dolayı fazlasıyla ciddiye alınmıştı.

---

[200] Önder, agy, 121.
[201] Avcıoğlu, agy, s.307.
[202] Oral, agy, s.55

Diğer yandan Vietnam, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ayrımın da ortasında duruyordu. Öyle ki, Çin Halk Cumhuriyeti, savaşın en şiddetli dönemi olan 1968 yılında Vietnam'ın Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişkisini kesmesini istemiş, reddedilince de Vietnam'a verdiği desteği geri çekmiş ve Kızıl Kmer hareketini desteklemeye başlamıştı. 1972'de ABD Başkanı Nixon ile Mao arasındaki önemli görüşmenin ardından süreç daha da hızlanmış, 1975'te Kamboçya'da iktidarı alan ve Vietnam ile savaşa tutuşan sapkın Kızıl Kmer hareketi 1979'da Vietnam tarafından devrildikten sonra Çin Halk Cumhuriyeti, Vietnam'a yönelik kısa süreli bir işgal dahi gerçekleştirmişti.

Emperyalizmin Vietnam devrimine verdiği şiddetli tepki ile Çin Halk Cumhuriyeti'ne yönelik uzlaşmacı tavrı, Soğuk Savaş stratejisinin en önemli özelliklerinden birini oluşturuyordu. Sonuçta başat düşman Sovyetler Birliği'ydi ve Çin-Sovyet ayrımında Sovyetler Birliği'nden yana duran Vietnam emperyalizm için pek çok azgelişmiş ülkeye "kötü" örnek olabilecek, yok edilmesi gereken bir hedef olmuştu.

Emperyalizm Vietnam'da yenildi, ancak süreçten küçük köylülüğe ve tarımsal dönüşüme dair önemli dersler çıkarttı. Köylülüğün önemli ve tehlikeli bir devrimci dinamik olabileceğini kavrayan emperyalizm, bu tehlikeyi bertaraf etmek için silahlı müdahale dışında araçlar geliştirme çabasına girişti. Bu doğrultuda, Vietnam Savaşı'nın önemli bir kısmında ABD Savunma Bakanı olan Robert McNamara 1968 yılında Dünya Bankası'nın başına geçirildi ve kurum, kapitalist ülkelerdeki tarımsal dönüşüm projelerine kaynak aktarmaya başladı. Bu dönemde bir yandan Dünya Bankası'nın toplam kredi hacminde büyük bir artış yaşanmış, diğer yandan da Banka borçlarının bileşiminde tarım, kırsal kalkınma ve kentsel kalkınma projelerinin ağırlığı gözle görünür biçimde artmıştır.[203] Aktarılan bu kaynaklardaki amaç, geç kapitalistleşmiş ülkelerde giderek hızlanmakta olan küçük köylülüğün sıkışması-çözülmesi sürecinin daha kontrollü işlemesini sağlamaktı.

Bu dönüşüm yalnızca yeni bir kredilendirme politikasından ibaret de-

[203] Ayşe Tatar Peker, "Dünya Bankası: 'Büyüme' Söyleminden 'İyi Yönetme' Söylemine", *Toplum ve Bilim*, Sayı 69, Bahar 1996, s.20.

gildi ve üretim süreçlerinin kendisine fiili müdahaleler ile köylülüğe yönelik yeni ideolojik salgıları da içinde barındırıyordu.

İdeolojik açıdan ihtiyaç duyulan "köylücü" iktisat kuramı, Rus iktisatçı Çayanov'un küçük köylülüğün toplumdaki hâkim üretim biçiminden bağımsız olarak sürdürdüğünü iddia ettiği "köylü üretim tarzı" tezinin yeniden gündeme getirilmesiyle oluşturuldu. Çayanov tarafından tanımlanan köylü üretim tarzı;[204] toplumdaki üretim ilişkileriyle hiçbir alakası olmayan ve bu üretim ilişkilerindeki değişikliklerden hiç etkilenmeyen, sınıfsal bir yapı arz etmeyen, yalnızca kendi faydasını gençoklamaya çalışan çok sayıda "aile" biriminden oluşan bir köylülük tanımlıyor,[205] ardından da neoklasik iktisadın fayda analizini kullanarak bu ailelerin nasıl davranacağını postüla ediyordu. Bir yandan devrimci toplumsal dönüşümlerle hiçbir alakası olamayan, diğer yandan da burjuva iktisadının faydacı tavrından başka bir iktisadi tutum bilmeyen bir köylü tanımlayan bu tez, köylülüğün sosyalist devrimci dalgalardan uzak tutulması amacını güden emperyalist politikalara fazlasıyla uygundu. Diğer yandan, Çayanov'un tezlerinin Sovyetler Birliği'nde şiddetli bir reddiyeyle karşılanmış ve tasfiye edilmiş olması, anti-sovyetik amaçlar için ayrı bir değer taşıyordu.[206]

Sürecin teknik tarafında ise tarımsal üretimin verimliliğinde büyük artış yaratacağı iddia edilen ve "yeşil devrim" gibi ideolojik bir isimle sunulan bir tarımsal teknoloji paketi bulunuyordu:

> "1968'de, ABD Uluslararası Kalkınma Örgütü'nden William Gaud'un isim babalığını yaptığı siyasi bir slogan olan 'Yeşil

---

[204] Alexander Vasilevich Chayanov, *The Theory of Peasant Economy*, Richard D. Irwin, Homewood, Illinois, ABD, 1966, s.1.

[205] Utsa Patnaik, *Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and its Fundamental Fallacy*, The Journal of Peasant Studies, Cilt 6, Sayı 4, Temmuz 1979, s.375.

[206] Çayanov'un köylülüğe yönelik tezlerinin eleştirisi için birkaç paragrafın yeterli olmadığı kuşkusuz söylenebilir, ancak kapsamlı bir kuramsal eleştiri bu çalışmanın amacının dışında kalıyor. Burada Çayanov'un tezlerine verdiğim referans, bu tezlerin içeriğinden çok, kim tarafından ve ne amaçla araçsallaştırıldıklarıyla ilgilidir. Aksi takdirde konunun kitabın baş kısmındaki teorik tartışma çerçevesinde ele alınması gerekirdi. Bunun ötesinde, Utsa Patnaik'in yukarıda alıntı yapılan makalesi Çayanov'un tezlerine yönelik hayli tutarlı ve kapsamlı bir eleştiri çerçevesi sunmaktadır.

> Devrim' teknolojisi terimi ilk kez ortaya atıldı. 'Mucize tohumlar'ın sulak arazilerde belli bir 'teknolojik paket' (bu terimi de Hindistan'daki Ford Vakfı grubu icat etmiştir) ile uygulandığında, üretim hacminde ve özellikle küçük üreticilerin gelirlerinde çok büyük artışlar (devrim) olacağı ve üretim ilişkileri değişmeden üretim güçlerinin değişeceği öne sürüldü. Tabii 'Yeşil Devrim' teknolojisinin sonuçlarının ne olup olmadığı ortaya çıkmadan, hatta çıktıktan sonra da, bu teknoloji küçük köylü ekonomisi kuramcılarınca savlarını desteklemek amacıyla kullanıldı."[207]

Dünya Bankası'nın politikalarındaki bu değişiklik, Türkiye'ye verilen tarımsal kredilerin miktarında da kendisini göstermektedir. Banka'nın Türkiye'ye tarım sektöründe verdiği kredilerin sayısı 1950'de 1 adet, 1960'larda 2 adet, 1970'lerde 13 adet olmuş, 1960'larda 44 milyon dolar düzeyinde olan toplam kredi miktarı 1970'lerde 556 milyon dolara yükselmiştir.[208] Dünya Bankası ayrıca 1969'da kurulan Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) tarafından hazırlanan projelerin de finansmanına yardımcı olmuş, Antep-Çukurova ve Çorum-Çankırı eksenleri üzerinde küçük köylüleri pazara bağlayacak arıcılık, tavukçuluk gibi projeler hayata geçirilmiştir.[209] Bu projeler bilhassa yoksul köylülerin mülksüzlüğe en yakın kesimi olan orman köylüleri ve geçimlik olarak hayvancılıkla uğraşan köylüleri hedef alıyordu:

> "TKV'nin amaçları proleterleşmenin toplumsal bir patlamaya dönüşmesini engellemek için arıcılık, tavukçuluk, sütçülük gibi küçük mülkiyete dayalı üretim birimleri kurmak, tekelci burjuvaziye yeni pazar olanakları yaratmak ve bir şeyler yapılıyormuş havasını yaratarak halkın uyanmasını geciktirmektir."[210]

---

[207] Oya Köymen, "Bahattin Akşit, Çelik Aruoba ve Nükhet Sirman-Eralp'in Tebliğlerine İlişkin Yorum", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Şevket Pamuk ve Zafer Toprak), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.235.

[208] www.worldbank.org.tr sitesinden, projeler sekmesinden kapanmışlar da dahil tüm projeler listesinden derlenmiştir (Erişim tarihi 28.08.2010).

[209] Akad, agy, s.144.

[210] Oral, agy, s.50.

Dünya Bankası projelerinin Türkiye'deki iktisadi ve siyasi sonuçlarını aşağıda tartışmaya çalışacağız. Ancak bu alt başlığı Dünya Bankası tarafından 1977'de yayınlanan Türkiye Tarım Raporu'ndan bazı notlarla kapatmakta fayda var. Banka'nın kendi faaliyetlerinin sonuçlarına dair bulguları şu şekilde:

1. Kırsal kesim kamu yatırımları, kırsal gelir dağılımı adaletsizliğini artıracak yönde olmuştur.
2. Destekleme politikaları zengin çiftçinin yararına, yoksul köylülerin aleyhine olmuştur.
3. Kredi politikaları en çok büyük çaplı ticari tarım işletmelerine yaramış, gelir dağılımı adaletsizliğini düzeltici yönde olumlu bir etkisi olmamıştır.
4. Toprak politikası sosyal ve gelir dağılımı adaletini ve verimliliği artırıcı yönde olmamıştır.
5. Türkiye, Meksika ve Brezilya ile birlikte dünyada en adaletsiz kırsal gelir dağılımına sahip ülkelerden biridir. En üst gelir grubundaki üreticilerin %10'u, gelirin %43'ünü, en alt %20, gelirin %2,7'sini almaktadır.[211]

Türkiye'de tarımsal destek sisteminin oluşması ve planlamanın tarıma etkisi

Beş yıllık kalkınma planlarının uygulanmaya başlamasıyla birlikte tarıma yönelik en büyük müdahale, destekleme alımlarının yoğunlaştırılması olmuştur.

Başlangıçta hedef, tarımın girdi sübvansiyonları ile desteklenmesiydi. Nitekim 1963'de yürürlüğe konulan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda *"Tarım ürünlerinin fiyatları, esas itibariyle bu ürünlerin maliyetlerine giren unsurlara sübvansiyon verilmesi yoluyla korunmalı, ancak Tarım Satış Kooperatifleri gelişinceye kadar, olağanüstü hal ve şartlarda bazı ürünlerin (...) sübvansiyon yoluyla korunması yoluna gidilmelidir"* denmekteydi.[212] Böylelikle, hem ekim alanlarının doğal sınırına varılmış olmasından dolayı kendini dayatmakta olan yoğun tarıma geçiş hedefle-

[211] Aktaran Köymen, agy, s.236.

[212] Devlet Planlama Teşkilatı, *1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara, 1963, s.498.

niyor, hem de tarım kesiminin sınaî girdi talebinin artırılması için bir formül üretilmiş oluyordu.

Bu model, son tahlilde kentli burjuvazinin çıkarlarını gözetiyordu, ancak büyük toprak sahiplerinin çıkarları, girdi sübvansiyonlarına bağlı kalmamalarını gerektiriyordu. Beş yıllık planlar birbiri ardına uygulandıkça, ibre sürekli olarak girdi sübvansiyonundan fiyat desteklerine doğru kaydı. 1960 yılında 6 ürün[213] destekleme kapsamındayken, 1970'li yılların sonuna doğru destekleme kapsamı 24 ürüne[214] kadar genişletildi.[215]

Dönem boyunca her plan bir önceki planın bir eleştirisi olarak yazıldı, ancak aralarında hiçbir net farklılık ortaya çıkmadı. Seçim yıllarında yüksek alım fiyatları yoluyla köylü kitleleri mutlu edilirken, uzun erimde büyük toprak sahiplerinin kazançlı çıktığı ve kırsal eşitsizliğin derinleştiği bir politika yürütüldü. Dönemin sonuna doğru, 4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na gelindiğinde modelin sonuçları şöyle eleştiriliyordu:

> "Devletin tarımı düzenleme araçlarından biri olan fiyat destekleme politikaları, ürün yapısını ve toplam üretimi ekonominin iç ve dış talepleri doğrultusunda yönlendirmek, işletmelerin çıkarları doğrultusunda işleyen bir pazarlamayı gerçekleştirmek gibi ekonomik; çiftçi gelirlerinin belirli bir düzeyin altına düşmesini engellemek, özellikle küçük ve orta işletmeleri desteklemek, tüketiciyi korumak gibi sosyal amaçlara yöneliktir. Ancak üçüncü plan döneminde uygulama bu amaçları tüm olarak sağlayamamış, üretim bileşimini ve gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. (...) işletmeler büyüdükçe pazarlanan miktarların artmasıyla, Devlet tarafından fiyat desteğinden yararlanma tutarı artmakta, ayrıca iç tüketime de konu olan buğday gibi ürünlerde destek fiyatından, bu ürünleri kısmen de pazardan almak durumunda bulunan kendine yetersiz işletmeler olumsuz etkilenebilmektedirler."[216]

---

[213] Buğday, arpa, çavdar, tütün, çay ve şeker pancarı.

[214] Buğday, arpa, çavdar, yulaf, pamuk, tütün, yaş çay yaprağı, şeker pancarı, soya, ayçiçeği, fındık, Antep fıstığı, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, çekirdekli kuru üzüm, zeytin, haşhaş, gül çiçeği, yer fıstığı, kolza, zeytinyağı, tiftik, yapağı ve yaş ipek kozası.

[215] Gökhan Günaydın, *Küreselleşme ve Türkiye Tarımı*, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 2002, s.13.

[216] Devlet Planlama Teşkilatı, *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara, 1979, s.122.

Destekleme alımlarının köylülüğün en yoksul kesimini olumsuz etkiliyor olduğu yönündeki saptama, üzerinde durulmayı hak ediyor.

Dönem boyunca tarımsal ürün fiyatları genel olarak sınaî ürün fiyatlarına göre daha avantajlı seyretmiştir.[217] Dolayısıyla tarım kesiminin bölüşüm açısından kazançta olduğu söylenebilir. Ancak kırsal alandaki eşitsizlikler ve yoksul köylülüğün içinde bulunduğu durum dikkate alındığında ortaya çok farklı bir tablo çıkmaktadır. Dönemin tarımsal üretim yöntemleri ve kullanılan teknoloji ile hububatta, yaklaşık 100 dönümlük bir ekim alanına ulaşılmadan pazarlanabilir bir üretim miktarına ulaşamamaktadır. 1970 sayımına göre, buğday üretenlerin %18,6'sının arazisi 100 dönümü aşmaktadır ve bu grup toplam buğday üretiminin %54'ünü üretmektedir.[218] Nitekim bu dönemde, buğdaydaki pazarlanma oranı da yüzde 51 civarında gerçekleşmektedir.[219]

1969 yılında yapılan bir araştırmada, Türkiye'deki buğday üreticilerinin işletme farklılıklarına göre destekleme politikalarından yararlanma oranları ayrıştırılmış ve çarpıcı sonuçlar elde edilmişti. Bu sonuçlara göre yoksul köylülüğün büyük çoğunluğunu içinde barındıran 1-25 dönümlük arazi sahipleri, kendilerine yetecek kadar buğday üretemiyor oldukları için fiyatların yükselmesine neden olan destekleme alımlarından zarar görmekteydi. 100 dönümün üzerinde toprağa sahip olan kesim ise buğdaya verilen desteğin yüzde 67,5'ini almaktaydı.[220] Böylelikle, devletin tarım kesimine aktardığı kaynak, en fazla en zengin çiftçiler tarafından kullanılıyordu. Bunun sonucunda dönem boyunca kırdaki eşitsizlikler derinleşti ve topraksız aile sayısı sürekli olarak artış gösterdi.[221]

Benzer bir durum kredi kullanımında da söz konusuydu. Kalkınma planlarında yeterli olanaklara sahip olmayan orta ve küçük tarım işlet-

---

[217] Korkut Boratav, "Birikim Biçimleri ve Tarım", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.253.

[218] Köymen, *Türkiye Tarımı ve Tarım Politikaları*, s.204.

[219] Ergun Kıp, "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.153.

[220] Aktaran Köymen, agy, s.205.

[221] Oral, agy, s.48.

melerinin destekleneceği belirtilse de, uygulanan kredi politikası bu yönde değildi. Ziraat Bankası tarafından tarım sektörüne verilen kredilerde mülkiyet esas alınıyordu. Bunun sonucunda, 1960 yılında, kredi alabilen çiftçilerin %88'i toplam kredilerin % 42'sini alırken, %12'si toplam kredilerin %58'ini almıştı. Bu eşitsizlik, dönemin sonraki yıllarında daha da derinleşmiş, 1975 yılında çiftçilerin %89'u kredilerin %3'ünü alabilirken, geri kalan %11'i kredilerin %97'sini almıştı.[222] Bir başka örgütlü kredi olanağı olan Tarım Kredi Kooperatifleri'nde de durum farklı değildi. Ziraat Bankası tarafından 1973 yılında yaptırılan bir araştırmaya göre en düşük kredi diliminden borç alan ve toplam kooperatif ortaklarının %45'ini oluşturan kesim, kredilerin %12'sini kullanabilirken, en yüksek borçlanma diliminde bulunan %15'lik kesim kredilerin %50'sini kullanmaktaydı.[223]

Örgütlü krediler bu şekilde eşitsiz dağılırken, kredi alamayan küçük köylüler yine tefeciden borçlanmak zorunda kalmaktaydı. 1973 yılında yapılan bir araştırmaya göre, tarım kredilerinin %44'ü örgütlenmiş, %56'sı ise örgütlenmemiş piyasalardan sağlanmakta; küçük işletmeler ele alındığında (1-100 dekar) örgütlü kredi oranı %30'a düşmekte ve örgütsüz kredi oranı %70'e yükselmekteydi.[224]

Kooperatifler ve kooperatifçilik

İçinden geçilen dönemde devlet bir yandan küçük köylülüğün şiddetlenmekte olan sınıf mücadelesinde işçi sınıfının yanından yer almamasını sağlamak, diğer yandan da bunu yaparken zengin çiftçilerin çıkarlarına zarar vermemek gibi çelişkili bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Tarımsal sektöre yönelik devlet kredilerinden, destekleme alımlarından ve sulama gibi altyapı faaliyetlerinden neredeyse tamamen büyük toprak sahipleri yararlanıyordu. Bu durum, halen toprağı sulanmayan, borç almak için devletten düşük faizle kredi alıp kendisine yüksek faizle borç veren büyük toprak sahibi tefeciye muhtaç olan, pazarlanabilir miktarda ürün üre-

[222] Oral, agy, s.56.

[223] Çelik Aruoba, "Tarımda Teknolojinin Değişmesinin Gelir Dağılımına Etkisi", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), Yurt Yayınları, Ankara, 1988, s.205.

[224] Oral, agy, s.55.

temediği için destekleme alımlarından faydalanamayan küçük köylülük içinde huzursuzluk yaratmaya başlamıştı. Bu çelişkiden bir çıkış yolu olarak güdümlü bir kooperatifçilik modeli oluşturuldu ve amaç bakımından kooperatifçilik ile alakası olmayan Köy Kalkınma Kooperatifleri kuruldu.

> "1960'tan itibaren ağırlıkla bu kayırma politikasına karşı tepkiler, çok kısmen de toprak talebiyle birleşince küçük üretici ve yoksul köylülerin belli bir muhalefeti hissedilmeye başlandı. Ancak bu örgütsüz muhalefet henüz kendine akacak bir mecra bulamadan iğdiş edilmiş bir kooperatifçilik modeli içine hapsedildi. Olay dağınık başladı, daha da dağınık ve umutsuz şekilde bitti. Resmi kooperatiflerde bir araya getirilen köylüler, bu kurumların bir araç olarak kullanılmasıyla Almanya'ya işgücü ihracının konusu haline geldiler."[225]

Böylelikle mülksüzleşerek topraktan kopan köylülerin metropollere yığılıp buralardaki işçi sınıfı hareketine eklemlenmesi engelleniyor ve bu insanlar doğrudan doğruya yurtdışına yollanıyordu. Sürecin işleyişini, Köy Kalkınma Kooperatifleri'nin seyrini izleyerek de gözlemek mümkündü. 1965 yılına kadar toplam sayıları yurt çapında 58 adet olan Köy Kalkınma Kooperatifleri, Almanya'ya işçi olarak gitmek isteyenlerin başvurdukları yerler haline geldiğinde, sayıları hızla artmaya başlamış ve 1971'de 2270 adete ulaşmıştı.

Emperyalist Almanya'nın iş ve işçi bulma kurumu şubeleri gibi çalışan ve topraktan umudunu kesen insanları Almanya'ya göndermekten başka elle tutulur hiçbir proje üretmeyen bu kooperatifler, 1973 yılında yaşanan kriz ile Almanya'nın işçi alımlarının durdurmasının ardından asli fonksiyonunu yitirmişti. Ne var ki topraktan kopmakta olan yoksul köylülüğü siyasetten uzak tutmak halen devlet için önemli bir ihtiyaçtı. Sayıları 1974'te 6000, 1977'de 7070'e yükselen Köy Kalkınma Kooperatifleri'nin üye sayısı da bir milyona yaklaşmıştı, ama bu kooperatifler artık fonksiyonlarını tamamen uydurma projeler ile yerine getiriyorlardı.

---

[225] Akad, agy, s.144.

"Yapılan projelerin ise çoğu temel inşaat yapıldıktan sonra yarıda kalıyor, bitip işlemeye geçen çok az sayıdaki proje ise birkaç yıl içinde iflas ediyordu. Çünkü bunlara bakış açısı köylülerin demokratik bir örgütlenmesi değil, çok ortaklı bir ticaret şirketinin oluşturulması tarzındaydı. Üstelik kimse bu projelere sahip çıkmıyordu. Ayrıca, ticaret şirketi anlayışı demokratik mekanizmalar oluşturulmasını büyük ölçüde engelliyor, bu kooperatif modeliyle köylü demokratik kooperatifçilik fikrinden de uzaklaşmış oluyordu ki, hedef de esasen buydu."[226]

1980 Darbesi'yle birlikte içinden geçilen devrimci dönemin kapanmasının ardından Köy Kalkınma Kooperatifleri devlet için asli fonksiyonlarını yitirdi. Yürürlükte olan projelerin hemen hepsinden devlet desteğinin çekilmesiyle birlikte kooperatiflerin çoğu iflas etti. Birkaç yıl içerisinde üyelerinin yarıdan fazlasını kaybeden kooperatiflerin taşınmazlarından biraz değer ifade edenler satıldı, gerisi de metruk biçimde kaderine terk edildi.

Türkiye solunun dönem boyunca tarıma bakışı

Dönem boyunca Türkiye solunu en fazla meşgul eden Milli Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim tartışmasının karşılıklı tezleri, tarım sorunu konusunda çok önemli bir vurgu farkı içeriyordu. Bu tartışmada MDD düşüncesini savunanlar, Türkiye'de kapitalizmin yeterince gelişmediğini ve kırda feodal unsurların halen hâkim olduğunu iddia etmekteydi. Öyle ki, bu düşüncenin önde gelen savunucularından Mihri Belli'ye göre *"Türkiye hiçbir zaman gerçek bir kapitalist gelişme tanımamış ve Türkiye'nin bugünkü düzeni (...) toplumdaki feodal unsurlarla bağdaşmaya çalışan bağımlı, kısır bir kapitalist düzendi."*[227] Kırsal alandaki "feodal" unsurlara yapılan bu aşırı vurgu, aşamalı devrime dayalı MDD tezini besliyordu. Sosyalist devrimci düşünce ise, önceki bölümün sonunda Behice Boran'dan yapılan alıntıda görüldüğü üzere, büyük toprak sahipleri ile kentli burjuvazi arasındaki ayrımın önemsizleştiğini vurguluyordu.

---

[226] Akad, agy, s.152.

[227] Aktaran Metin Çulhaoğlu, "Solda Kimlik Aranışı '61-71", *Sosyalist Devrim Teorisi* içinde, NK Yayınları, İstanbul, 2005, s.102.

Öte yandan, bilhassa 1960-1970 döneminde sanayi proletaryasının henüz siyaset sahnesine etkin biçimde çıkmamış olması tüm sol hareketlerin gözünü kıra ve köylü dinamiğine kaydırıyordu. 1965 seçimlerinde parlamentoya 15 milletvekili sokan TİP'in oylarının önemli bir bölümü kırsal kesimden çıkmıştı.[228] Hatta parti, çark-başak olan amblemini 1967'deki doğu mitinglerinin ardından değiştirmiş ve kasketli bir adam siluetini amblem olarak benimsemişti. 1969 seçimleri yaklaşırken Genel Başkan Mehmet Ali Aybar *"Türkiye'nin kurtuluş yolu köyden geçiyor. Bugün için devrimci ağırlığı gene köylü teşkil ediyor"* demekteydi.[229] Köylülüğün politizasyonu TİP'e oy vermekle sınırlı da değildi. 1960-70 döneminde yaşanan azımsanmayacak miktardaki toprak işgali, topraksız köylülerin gerçek bir toplumsal dinamik olarak harekete geçtiğine işaret ediyordu.

Yine de, kaba bir tabirle MDD'cilerin TİP'ten, MDD'cilerden kopacak olan maoistlerin ise herkesten daha köycü olduğunu söylemek mümkün görünüyor. Sanayi proletaryasının 15-16 Haziran 1970 kalkışmasıyla herkesi şaşırtan bir güç göstermesinin ardından sosyalist devrimci düşünce yüzünü tamamen kentlere döndü, yoksul köylü dinamiği ise 1968-70 döneminde sayıları hızla artan MDD'ci gençlik örgütlenmelerinin ilgi alanında kaldı. Bu yapıların tamamı maoist düşünceden etkilenmişti, ancak temel MDD tezlerine bağlı olan ve *Aydınlık Sosyalist Dergi*'yi çıkaran Mahir Çayan ve arkadaşları devrimde proletaryanın nicel olmasa da nitel öncülüğünü savunurken, onlardan kopan ve maoist düşünceye tamamen angaje olan, başını Doğu Perinçek'in çektiği *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisini çıkartan grup için *"devrimin temel gücü köylülük, devrim programının özü ise toprak devrimi"*ydi.[230] Bu çerçevede Çayan'a göre *"Milli Demokratik Devrim mücadelesinde şehirlerin ikincil bir öneme sahip olması dolayısıyla, devrimin temel gücünün işçiler değil köylüler olması gerçeğinin doğal sonucu, Milli Demokratik Devrimde işçi sınıfının önder-*

---

[228] Adana 1, Ankara 1, Denizli 1, Diyarbakır 1, Hatay 1, İstanbul 3, İzmir 1, Kars 1, Konya 1, Malatya 1, Tekirdağ 1, Şanlıurfa 1, Yozgat 1.

[229] Aktaran Haluk Yurtsever, *Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu*, 2. Baskı, El Yayınevi, İstanbul, 2002, s.181.

[230] *Proleter Devrimci Aydınlık*'tan aktaran Yurtsever, agy, s.204.

liğinin, bir ideolojik öncülük olması"ydı[231]. Daha sonra *Proleter Devrimci Aydınlık*'tan da kopacak olan İbrahim Kaypakkaya ve arkadaşlarına göre ise işçi sınıfının içinde çalışmak revizyonizmdi, köylere gidilmeli ve silahlı mücadele başlatılmalıydı.[232]

Solcu gençlik içinde köylere yönelik bu heyecan, 1971 muhtırasının ardından acı biçimde son buldu. Yoksul köylülüğün devrimci bir kitle olarak harekete geçirilme çabası tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Heyecan, samimiyet ve eylemliliğin teorik/ideolojik netlikten çok önde gittiği birkaç yılın ardından 1972-1973 yıllarında dönemin gençlik önderlerinin hemen hepsi devlet tarafından katledildi. Bu yenilgi, dönemin sol öznelerinin bir toplumsal dinamik olarak köylülüğe olan inanç ve güvenini de ciddi biçimde sarstı. Sanayi proletaryası içinde örgütlenen DİSK'in gücünün 1970'lerin ortasından itibaren diğer tüm toplumsal dinamiklere baskın gelen bir hal kazanmasıyla da köylü dinamiği Türkiye solunun gündeminden büyük ölçüde çıktı.

Döneme dair sonuçlar

Önceki bölümün sonunda, Marshall Planı desteğiyle tarımda yaşanan makineleşme ile büyük toprak sahiplerinin burjuvalaşmasının büyük ölçüde tamamlandığını belirtmiştik. 1960-1980 döneminin tarım açısından en önemli sonucu, bu burjuvalaşma sürecinin daha da ilerlemesi ve büyük toprak sahiplerinin kendi mülklerine yabancılaşarak burjuva sınıfının kentli yapısına dâhil olmasıdır.

27 Mayıs Darbesi'nin bu kesimin siyasi etkinliğine yönelik gerileticı bir tesiri olduğu tartışma götürmezdir. Nitekim darbe sonrası, planlı ekonomiye geçişin ilk yıllarında yapılan tarım sayımında, büyük toprak sahiplerinin mülklerini saklama endişesiyle hareket ettikleri görülmektedir. Diğer yandan, aynı dönem içerisinde büyük toprak sahiplerinin de bir parçası olduğu mülk sahibi sınıfın, kâr oranlarının daha yüksek olduğu sektörlere yöneldiğini söylemek de mümkün görünmektedir.

Dönem boyunca tarım sektörü GSMH içinde pay kaybederken, tarım ta-

[231] Mahir Çayan, "Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine", *Bütün Yazıları* içinde, 3. Baskı, Boran Yayınevi, İstanbul, s.192.

[232] Turan Feyizoğlu, *İbo / İbrahim Kaypakkaya*, Ozan Yayınları, İstanbul, 2000, s.169.

rafından kaybedilen pay, sanayi ve hizmetler tarafından paylaşılmıştır.[233] Birinci önceliğin sanayileşme ve kentleşme olduğu; devlet kaynaklarının öncelikle bu kesime yönlendirildiği dönemde, sermaye sınıfının önceliği de bu alanlara yönelmek olmuştur. Bu eğilimin, pre-kapitalist toplumsal ilişkilere dayalı emek sömürüsünün halen yaygın olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde daha az etkili olduğu açıktır ancak 1980'e gelinirken Türkiye burjuvazisi tarımsal faaliyetten giderek uzaklaşmakta, daha yüksek kâr oranlarının bulunduğu kentli sektörlere yönelmektedir.

Bu yönelimin bir ayna resmi de Türkiye sosyalist hareketinde yaşanmıştır. 1971 Muhtırası ardından sola yönelik yürütülen kanlı tasfiye operasyonu, Türkiye solunun yüzünü köye dönmüş kesiminde yer alan gençlik önderlerinin tamamını ortadan kaldırmış, 1970'lerin başından itibaren nicel anlamda büyük bir hızla büyüyen, ayrıca siyasi bilinci de gelişkin bir nitelik kazanan sanayi proletaryasından beslenen işçi hareketinin kentlerdeki ağırlığını giderek artırması da Türkiye soluna bir bütün olarak daha kentli bir nitelik kazandırmıştır. MDD-SD ayrımı halen sol içinde en önemli ayrım olmayı sürdürmüş, ancak bu ayrım çizgisinin aşamalı devrimci MDD tarafında artık kırsal alana yönelik feodalizm karşıtı mücadele değil Karaoğlan CHP'ciliği baskın hale gelmiştir.

Tarıma yönelik bu genel yabancılaşma eğilimi, 1980 sonrasında tarım sorununun Türkiye'nin gündeminden çıkacağına yönelik güçlü bir ön sinyal niteliğindedir.

[233] Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.130.

6. Bölüm
Darbe Sonrası Neoliberal Saldırı

12 Eylül Darbesi, yalnızca Türkiye'nin emekçi hareketine yönelik kanlı bir cebir uygulaması değil, sermaye iktidarının emekçi sınıflara yönelteceği çok şiddetli bir iktisadi saldırının yolunu açan operasyondu. Bu saldırının çerçevesi darbeden aylar önce Turgut Özal tarafından 24 Ocak Kararları ile çizilmiş, Bülent Ecevit de kararlar konusunda "demokraside uygulanamaz" tespitini yapmıştı.

24 Ocak Kararları, 1970'lerin ortasından itibaren emperyalizmin hâkim iktisadi yönelimi haline gelmiş olan neoliberal ekonomi politikalarının Türkiye'ye tercüme edilmesinden ibaretti. Bu kararlar paketi, Türkiye'de hayli büyük olan kamusal iktisadi faaliyetlerin ve devlet planlamasının tasfiye edilmesine özel bir önem atfediyordu; ancak bununla sınırlı değildi. Bunların yanı sıra dış ticaret serbestleştiriliyor, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ise yolu açılıyor, ithal ikameci model terk ediliyor ve "ihracata dayalı büyüme" modeline geçiliyordu. Bu büyüme modelinin finansmanı da emekçi sınıfların toplumsal gelirden aldıkları payda radikal bir düşüşle sağlanacaktı. Nitekim gelir kalemleri "tarım", "maaş ve ücretler", "faiz, rant ve kâr" olarak üçe ayrıldığında, bu kalemlerin milli gelirden 1979'da aldıkları paylar sırasıyla yüzde 24, 33 ve 43 iken, 1990 yılına gelindiğinde paylar aynı sırayla yüzde 15, 14 ve 71 şeklinde değişmişti.[234]

Darbenin yarattığı istibdat ortamının hafiflemesi ve çok partili haya-

[234] Süleyman Özmucur, *Türkiye'de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1996

ta yeniden geçilmesinin ardından sınıf mücadelesi de, düzen siyasetinin kendi iç çekişmeleri de yeniden şiddetlendi ve 90'lı yılların tamamı ülkede büyük siyasi gerilimlerin yaşandığı, iktidarın her zaman sallantıda olduğu bir siyasi atmosferde geçti. Bu atmosferde bir yandan ciddi bir basınç yaratan Kürt ulusal hareketi, diğer yandan burjuva siyasetinin eskisinden çok daha önemli bir aktörü haline gelen dinci gericilik yeni birer kriz dinamiği olarak öne çıkmış; her an iktisadi krize evrilme eğilimi içerisinde olan ekonomik istikrarsızlık da siyasi krizleri derinleştiren bir faktör olarak süreklilik kazanmıştı. Ne var ki, bu dönemdeki sol siyasallaşma, büyük ölçüde '80'lerdeki saldırının doğalında üreyen bir karşıtlık olarak tanımlanabilirdi ve '70'lerdekine benzer bir iktidar perspektifinin oluştuğunu söylemek zordu. Nitekim emekçi sınıflar burjuvazinin ülkeyi "yönetemediği" bu dönemde 12 Eylül sonrasında yaşadıkları iktisadi ve siyasi kayıpları kalıcı biçimde geri kazanamadı ve 2001 krizinin ardından ülke siyasetinin çok daha emekçi düşmanı bir karakterle yeniden istikrar kazanmasına engel olamadılar.

Bu ortamda tarım kesimi de ciddi bir gelir kaybına uğramıştı; ancak esas önemli olan, tarımın gelirden aldığı payın düşmesinden çok, tarımın kalıcı biçimde piyasalaşmasının yolunu açan uygulamalardı. Bu uygulamalar, bir sonraki bölümde ele alınacak olan 1999 sonrası dönemde yaşanacak kapsamlı tasfiyenin hazırlık aşaması niteliğindeydi.

Dönemin tarımsal dönüşüm açısından etkilerini incelerken, 80'li ve 90'lı yılları ayrı birer bölüm olarak ele almamayı tercih ettim; zira her ne kadar ülke siyasetinde bu iki periyot arasında önemli kimi farklılıklar olsa da, 1990 dönemecinin tarım kesimi açısından önemli bir kırılma teşkil ettiğini düşünmüyorum. Diğer yandan, ele alınan bu dönemin 2001 krizinden önce, 1998 yılında sona erdiğini ve tarım kesimine yönelik tasfiyenin 2001 krizinden iki yıl önce, IMF istikrar paketiyle başladığını düşünüyorum. İkinci 24 Ocak Kararları olarak nitelenebilecek 1999 tarihli istikrar programının tam anlamıyla uygulamaya konabilmesi için de, aynı 24 Ocak Kararları'nda olduğu gibi, ülkenin sınıfsal dinamiklerinde ağır bir kırılma yaşanması gerekmişti. Yalnız bu sefer kırılma askeri darbe ile olmamış, dönüşümün ilk adımları Türkiye tarihinin en şiddetli ekonomik krizi ve onun ardından gelen tuhaf ara rejim döneminde atılmıştı.

Ne var ki, 1999 programının tarım kesimini ilgilendiren hükümleri krizden önce uygulanmaya başlamıştı. Dolayısıyla, istikrar programının tarıma etkilerinin tek bir bölüm altında incelenebilmesi için, "darbe sonrası neoliberal saldırı" başlığında ele alacağım bu bölüm 12 Eylül Darbesi ile başlayıp, 1999 tarihli IMF istikrar programının uygulamaya konmasıyla sona eriyor.

Piyasalaşmada ilk adımlar

12 Eylül Darbesi'nin ardından tarıma yönelik alınan ilk iktisadi kararlardan biri destekleme alımlarının kapsamının sınırlanması olmuştu. 1980 yılının başında 24 üründen oluşan destekleme alımları yelpazesi tedrici biçimde daraltılmaya başlandı ve 1990 yılına gelindiğinde 10 ürüne kadar düşürüldü.[235] Bu dönemde yalnızca fiyat destekleri değil, gübre ve mazot gibi girdi maliyetlerine yönelik destekler de geri çekildi, ayrıca tarıma verilen sübvansiyonlu kredi miktarında ciddi bir daralmaya gidildi.

Bu müdahaleler, Türkiye tarihinin en büyük iç göç dalgasını yarattı. 1980 yılında kır-kent nüfusları sırasıyla 25 ve 19,6 milyondu. Bu tarihten itibaren kır nüfusu, Türkiye tarihinde ilk kez net olarak azalmaya başladı ve 1985 nüfus sayımında 23,8; 1990 nüfus sayımında ise 23,1 milyona düştü. Kent nüfusu ise aynı sayımlarda sırasıyla 26,8 ve 33,3 milyona ulaştı.

İstanbul'un devleştiği, göç alan tüm kentlerin hızla büyüdüğü ve köylülüğün ciddi biçimde kan kaybettiği bu dönem, aynı zamanda Kürt ulusal hareketinin topraksız köylü tabanına yaslanarak yükselişine sahne oldu. Bu yükseliş, siyasi olarak 12 Eylül'ün sosyalist harekete yönelik kanlı tasfiyesinin yarattığı boşluğun yanı sıra, tarımsal desteklerin çekilmesiyle artık topraktan geçinemez hale gelen Kürt köylülerine dayanıyordu.

Ne var ki, var olan tarımsal destek sisteminin yapısına dokunmayan ve sadece kemer sıkma hedefi güden bu politika uzun vadede kalıcı olmadı. Üç yıllık cunta iktidarının ardından 1983'te yapılan seçimlerde tek başına gelen ANAP iktidarı, siyasi yasakların kalktığı ve burjuva demokrasisini, "normalleştiği" 1986 yılından bir yıl sonra yapılan seçimlerde de iktidarını korumuş, ancak 1991 yılında yapılan genel seçimlerde iktidarı kay-

[235] Günaydın, agy, s.53.

betmişti. Bu süreçte, 1986 yılı itibariyle şiddetlenen siyasi çekişmeler tarım kesiminin içerdiği oy potansiyelini tüm burjuva aktörler için değerli hale getirmiş ve bu kesime yönelik destek vaatleri tüm siyasi partilerin seçim programlarının olağan birer parçası haline gelmişti. Diğer yandan, 12 Eylül Darbesi ve ardından gelen istibdat döneminde siyaset sahnesinden çekilmeye zorlanan emekçi sınıflar, 1989 itibariyle başlayan eylemlilik sürecinde yeniden siyaset sahnesine dönmüştü ve siyasi iktidarlar için 1980'ler boyunca ANAP eliyle sürdürülen, emekçi sınıfları yoksullaştırmaya ve mülk sahibi sınıflara hayli pervasız biçimde kaynak transfer etmeye dayalı politikaları sürdürmek zorlaşmıştı.

Bu ortamda, 1991 seçimlerine giden süreçte önce iktidardaki ANAP hükümeti, ardından da seçimlerde iktidara gelen DYP-SHP hükümeti tarımsal destekleri yeniden genişletmeye başladılar. Böylelikle desteklemeye konu olan ürün sayısı 1991 yılında yeniden 24 ürüne, 1992 yılında ise 26 ürüne çıkartıldı.[236] Bu eğilim, alımlar dışındaki destekleme kalemlerinde de görülüyordu. 1990 yılından itibaren gerek kredi sübvansiyonlarında, gerekse gübre desteklerinde gözle görülür bir artış yaşandı.[237]

Genel olarak yüksek tarımsal destek uygulamaları, bir kriz yılı olan 1994 hariç tutulursa, 1999 yılında uygulamaya konan IMF istikrar programına kadar sürdü ve 90'lı yıllar tarım kesimi açısından '80'lere göre daha rahat geçti. Öte yandan, daha önce ele aldığımız, yoksul köylülüğün desteklerden faydalanamaması, hatta zarar görmesi durumu sürüyordu. Örneğin 1999 yılında yapılan bir çalışmaya göre; tarımsal işletmelerin yüzde 24'ünü oluşturan en yoksul toprak sahipleri (0-20 dekarlık toprağa sahip olanlar), toprakların yalnızca yüzde 4'üne sahipti ve bu kesimin buğdaydaki destekleme alımlarından yararlanma oranı yüzde 1,8 gelir *kaybı* şeklindeydi. Sahip olduğu toprak 50 dekarın üzerinde olan kesim ise işletmelerin yüzde 42'sini oluşturuyordu, toprağın yüzde 80'ine sahipti ve buğdaya yönelik destekleme faaliyetinden yüzde 93 oranında

[236] Günaydın, agy.

[237] OECD, *Producer and Consumer Support Estimates*, OECD Database 1986-2008, www.oecd.org/document/59/0,3343,en_2649_33797_39551355_1_1_1_37401,00.html (Erişim tarihi 28.08.2010)

yararlanıyordu.[238]

Ancak, tarım kesimine yönelik esas müdahale, destekleme sisteminde yapılan oynamalar değildi. ANAP döneminde temelleri atılan neoliberal ekonomi politikası, var olan tarımsal destek sisteminin tamamen ortadan kaldırılmasını öngörüyor ve bunun hazırlıkları yapılıyordu. Bu hazırlıkların en önemli başlığı ise tarımsal KİT'lerin (diğer tüm KİT'lerle birlikte) varlık koşullarını ortadan kaldıracak adımların atılmasıydı.

ANAP döneminde KİT'lere Hazine tarafından sağlanan bütçe desteği çekilmişti. 1990'ların başından itibaren kamuda yaşanan yüksek ücret artışları, KİT'lerin bütçelerinin sürekli olarak açık vermesine neden olmaya başladı.[239] Tarım kesimine destek sağlayan KİT'ler için bu durum çok daha ağırdı zira bu kurumlar yalnızca kamudaki yüksek ücret politikası değil, aynı zamanda aynı dönemde yükselen tarımsal destek sorumlulukları (yüksek fiyattan destekleme alımları ya da düşük fiyattan girdi destekleri) yüzünden de sıkışma yaşıyorlardı. Böylelikle, zaten normal koşullarda dahi varoluşlarının temel mantığı, diğer sektörlere göre dezavantajlı tarım sektörünü desteklemek olan, dolayısıyla kârlılık beklentisine sahip olmamaları gereken tarımsal KİT'ler bütçeleri en fazla açık veren kamu kuruluşları haline geldiler. Bu gidişat daha sonra kamu varlıklarının tasfiyesini hedefleyen özelleştirme politikalarına bol miktarda ideolojik malzeme sağladı.

Bir başka önemli adım ise, tarımı ilgilendiren kimi başlıklarda devlet tekellerinin kaldırılması ve bu alanların özel sektöre açılmasıydı. Tarımın piyasalaştırılması hedefiyle atılan bu adımla 1984 yılında tohumluk ithalatı serbest bırakılmış, ayrıca ithalat bedelinin %40'ına varan oranlarda sübvansiyon verilmeye başlanmıştı.[240] 1988 yılında ise gübre ticareti serbest bırakılmış, çiftçiye verilecek gübre desteğinin kapsamı da özel sektörden

---

[238] Osman Aydoğuş, *Buğdayda Destekleme Politikalarının Refah ve Dağılım Etkileri: Destekleme Alım ve Fark Ödeme Sistemlerinin Karşılaştırmalı Analizi*, Dünya'da ve Türkiye'de Tarımsal Desteklemelere Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu'nda sunulmuş tebliğ, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 1999, s.202.

[239] Boratav, agy, s.176-177.

[240] Oral, agy, s. 68.

yapılacak gübre alımlarını içerecek biçimde genişletilmişti.[241]

Benzer bir süreç devletin kritik ürünlerde sahip olduğu tekel yetkilerine yönelik olarak da yürütülüyordu. Süreç 1980 yılında hububat ihracatı konusunda TMO'nun sahip olduğu tekelin kaldırılmasıyla başlamıştı. Ardından 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda konuyla ilgili olarak *"sigara-tütün ve çay tekeli kaldırılacak, iyi kaliteli tütüncülüğümüzün ekonomik ölçüler içinde korunması yanında yeni tip tütünlerin üretimi, hazırlanacak bir program çerçevesinde ele alınacaktır"*[242] ifadesine yer verilmiş ve ÇAYKUR ile TEKEL öncelikli olarak hedefe konmuştu.

Zaten 1984 yılında yabancı sigara ithalatına başlatılmış olan TEKEL'e yönelik müdahale 1986 yılında 3291 sayılı yasa ile sürdürüldü. Bu yasa ile 30 Mayıs 1969 tarihinde yürürlüğe girmiş olan ve tütündeki devlet tekelinin son halini içeren 1177 sayılı yasanın *"ülke içinde tüketim amacıyla tütün ve tütün mamulleri üretimi devlet tekeli altındadır"* hükmünü içeren 38. maddesini yürürlükten kaldırıyor, yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin TEKEL ile ortaklık kurarak tütün işlemeleri olanaklı kılınıyordu.

1988 yılında Anadolu toprağında yetiştirilmeyen Virginia ve Burley tipi tütünlerin ithalatına izin verildi. Hiç tesadüfi görünmeyen bir biçimde aynı yılın Aralık ayında TEKEL bu tütünlerin %85 oranında kullanıldığı TEKEL 2000 sigarasını üretmeye başladı. 1991 yılının Mart ayında çıkartılan bir kararname ile yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin TEKEL'in katılımı olmaksızın tütün işlemelerine izin verildi. Son olarak, 1994 yılında sigara üretim, ithalat, dağıtım ve satışındaki devlet tekeli tümüyle kaldırılarak bu sektör tamamen sermayeye açıldı.

Ayrıca, 1984 yılında ÇAYKUR'un çay alım tekeli kaldırıldı ve özel sektöre yaş çay satın alma ve işleme hakkı verildi.[243]

Benzer bir durum gübre desteklerinde de yaşandı. TZDK'nın gübre dağıtım tekeline 1 Temmuz 1986'dan itibaren son verildi. Bu yıldan itibaren TSKB ve TKKMB tarafından da gübre dağıtımı yapılmaya başlandı. 1988 yılında ise gübre ticareti tamamen serbest bırakıldı; ayrıca bu ser-

[241] Oral, agy, s.70.

[242] DPT, *5. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, s.67. ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf (Erişim tarihi 28.08.2010)

[243] Oral, agy, s.72.

bestleşme çerçevesinde, çiftçiye verilen gübre desteği özel sektörden alınan gübreleri de kapsayacak biçimde genişletilerek gübre tüccarlarına benzersiz bir kâr fırsatı sağlandı. Bu fırsat değerlendirilmeye başlandığında ise TZDK'nın gübre pazarındaki payı derhal düşüşe geçti: 1983 yılında gübre piyasasının %95'ine hakim olan TZDK'nın payı bu seviyeden 1985'te %89'a, 1987'de %25'e, 1990'da %17'ye, 1993 yılında ise %9,7'ye düştü. Bu tarihler boyunca gübre desteği sürmekteydi, ancak desteklenen gübre alımları giderek yükselen bir oranla özel sektör dağıtıcılarından yapılmaktaydı. 1997 sonu itibariyle gübre destekleri nominal olarak 1 kg di-amonyum fosfat eşdeğeri gübre için 30.000 TL düzeyinde sabitlendi ve enflasyon karşısında aşınmaya bırakıldı. Zamanla anlamsız hale gelen destek, 2001 krizinden sonra tamamen kaldırılacaktı.

Devletin tarım sektörüne yönelik örgütlenmesindeki değişme yalnızca KİT'lerle sınırlı değildi. İsmi "Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı" olan ilgili bakanlığın adı 1981 yılında Orman Bakanlığı'nın bünyesine katılmasıyla "Tarım ve Orman Bakanlığı", 1983 yılında Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı'nın da eklenmesiyle "Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı" olmuş, 1985 yılında ise kapsamlı bir yeniden organizasyon sürecine sokulmuştu. Bu süreçte bakanlığın Ziraat İşleri, Zirai Mücadele, Hayvancılığı Geliştirme, Gıda İşleri, Veteriner İşleri ve Su Ürünleri Genel Müdürlükleri kaldırıldı, tarımsal altyapı alanında önemli işlevleri olan Toprak-Su Genel Müdürlüğü de kaldırılarak Yol-Su-Elektrik Genel Müdürlüğü ile birleştirildi. Hayli bilinçli bir etkisizleştirme operasyonu görüntüsü veren bu düzenlemeler ile bakanlığın tarım sektöründeki yetkileri büyük ölçüde başka bakanlıklar ve kurumlara dağıtılmış, yetki paylaşımının netlikten çok uzak olmasının da sonucunda ortaya ciddi bir eşgüdüm eksikliği çıkmıştı.[244] Bu süreç bugün halen işlemektedir ve tarımla ilgili bakanlığın içeriği ve kurumsal yapısı, başka hiçbir bakanlığın olmadığı kadar süreklilikten uzak, dönemsel ihtiyaçlara göre şekillendirilen bir görüntü çizmektedir. Son olarak 2009 yılının ortalarında bakanlı-

[244] Gökhan Günaydın, "Neoliberal Dünya Piyasası ve Alakart Avrupa'da Türkiye Tarımının ve Köylüsünün Kaderi: 'Klasik bir Periferi Öyküsü'", *Özgür Üniversite Forumu*, Sayı 28, Ekim-Aralık 2004, s.55-56.

ğın isminin "Tarım ve Gıda Bakanlığı" olarak değiştirileceği açıklanmış, ancak bu değişiklik sonrasında yapılmamış, gündeme alınıp alınmayacağı konusunda ise hiçbir açıklamada bulunulmamıştır.

Emperyalizm ile ilişkiler

20. yüzyılın son 20 yılında Türkiye tarımının dönüşümünde emperyalizm ile ilişkiler iki başlıkta etkili olmuştur. Bunlardan birincisi, tarımı piyasalaştırıcı müdahaleleri olanaklı kılan finansmanın Dünya Bankası tarafından sağlanması, ikincisi ise emperyalist ülkelerin genel olarak tarım sektörünü dünya çapında piyasalaştırma eğilimidir.

Dünya Bankası tarafından 1980 ve '90'larda Türkiye tarımının dönüşümü için sağlanan kredilerin temel amacı 1970'lerdekinden farklı olarak, neoliberal dönüşümün gerektirdiği piyasacı müdahalelerin finansmanıydı. Bu doğrultuda, 1970'lerde toplam 556 milyon dolar tutarında 13 adet projeye fon sağlayan Dünya Bankası, 1980'lerde kısmen tarım sektörünü de ilgilendiren Yapısal Uyum Kredileri hariç, toplamda 1,5 milyar doları aşan 12 projeye finansman sağlamıştı.[245] 1980-1984 arasında toplamda 1,5 milyar doların üzerinde hacme sahip beş Yapısal Uyum Kredisi kullanılmış, bu kredilerin ardından 1985 yılında 300 milyon dolarlık Tarım Sektörü Uyum Kredisi anlaşması yapılmıştır. Bu kredinin koşulları arasında gübre üretim ve ticaretinin serbestleştirilmesi, TİGEM ve TZDK'nın kapsamlı bir denetim ve yeniden yapılanmaya tabi tutulması, tarım sektörüne verilen kredilerde pozitif reel faiz uygulanması ve Tarım Kredi Kooperatifleri'nin etkinliğinin artırılması gibi piyasa etkisini artırıcı önlemler alınmasına yönelik maddeler bulunmaktaydı.[246] 1985 tarihli Tarım Sektörü Uyum Kredisi ayrıca, 14.06.1983 tarihli Tarım Kredisi Projesi (II)'nin devamı niteliğindedir. Tarım Sektörü Uyum Kredisi'nin ardından 1989 yılında Tarım Kredisi Projesi (III) açılmış, bu kredi çerçevesinde Ziraat Bankası'na Tarım Kredi Kooperatifleri'nin yönetim yapısı-

[245] www.worldbank.org.tr sitesinden, projeler sekmesinden kapanmışlar da dahil tüm projeler listesinden derlenmiştir. (Erişim tarihi 28.08.2010)

[246] Birgül Ayman Güler, *Dünya Bankası Proje Anlaşmaları*, 2002 Tarım Haftası: Küreselleşme ve Türkiye Tarımı sempozyumunda sunulan bildiri, 7-8 Ocak 2002, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s.67-68.

nı yeniden düzenleme görevi verilmiştir.

1985 yılında verilen sektörel uyum kredisi, bünyesinde ayrıca bir "sulama ve drenaj çekirdek programı" bulundurmaktadır. Bu program, Devlet Su İşleri ve Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne yeni yükümlülükler getirmiş ve bu yükümlülüklerin kurumsallaşması 1986 yılında açılan ve kendi başına 255 milyon dolar tutarında olan Drenaj ve Çiftlik Geliştirme Projesi ile sağlanmıştır. Süreç 1997 yılında Sulamanın Özelleştirilmesi Projesi ile tamamlanmış, bu proje ile sulama yönetimi "sulama birlikleri"ne devredilmiştir. 1986'dan itibaren su sübvansiyonları sürekli olarak azalarak 1999 itibariyle ihmal edilebilecek rakamlara kadar düşmüş, sulama için elektrik sübvansiyonları ise 1993'te sıfırlanmıştır.

Tüm bu müdahaleler, 2001 krizinin ardından yürürlüğe konacak olan Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project - ARIP) için bir ön hazırlık niteliğindeydi ve Türkiye tarımının geri dönüşsüz biçimde piyasanın seyrine teslim edilmesi 2001 sonrasında gerçekleşti. Yine de, 1980 sonrasında Dünya Bankası kanalıyla kullanılan kaynakların tamamında, piyasalaştırıcı etki açısından ciddi bir süreklilik bulunduğunu vurgulamak gerekiyor. Banka, verdiği kredilerle kamu kurumlarının piyasa koşulları çerçevesinde etkin, yani birer özel şirket gibi çalışan kurumlara dönüşmesi amacını gütmekteydi. Bu konuya önümüzdeki bölümde tekrar temas edeceğim.

1980 sonrası dönemde, uluslararası konjonktürde yaşanan bir başka değişim, 1980'li yılların başından itibaren emperyalist ülkelerin önemli miktarda tarımsal ürün fazlası üretmeye başlamış olmalarıydı. 1970'lerde uygulamaya konan ve önceki bölümde ele aldığımız "yeşil devrim" teknolojileri iddia edilenin tam tersi sonuçlar vermişti. Bu teknolojiler sayesinde geç kapitalistleşen ülkelerde ölçek avantajına ve tarım teknolojilerini kullanma olanağına sahip olan büyük toprak sahipleri daha fazla zenginleşmiş ve kırsal eşitsizlikler derinleşmiş; emperyalist ülkelerde ise tarımın endüstrileşmesi sayesinde çok büyük ürün fazlaları ortaya çıkmıştı.

Bu durum, uluslararası piyasalarda bu ülkelerin kendi tarımsal ürünlerine ihracat pazarları aramaya başlamasıyla sonuçlanmış; bu pazarlar kendiliğinden oluşmadığı ve her ülke sübvansiyonlarla kendi çiftçisini korumaya başladığında da tarım sübvansiyonları genel olarak "ticaret bo-

zucu" olarak nitelenip emperyalist ekonomi politik tarafından dışlanmıştı. Dünya Ticaret Örgütü, 1995 yılındaki kuruluşundan itibaren, hatta henüz kurulmadan dahi bu dışlama ve dayatmanın temel aygıtı olarak kullanılıyordu. 1986 yılında başlatılan ve GATT'ın son görüşme turu olacak olan Uruguay Turu'nda, daha önce kapsam dışında olan tarım, tekstil ve hizmet sektörleri de sürece dâhil edildi. 1990 yılında tamamlanması öngörülen tur, ABD ve AB'nin tarımsal ürünlerin ticareti başlığında anlaşamamasından dolayı defalarca uzatıldı ve 1994 yılının baharında ancak tamamlanabildi. 15 Nisan 1994'te imzalanan anlaşma ile Uruguay Turu kararara bağlandı, kararların uygulamaya geçirildiği 1 Ocak 1995'te ise DTÖ oluşturuldu; ancak tarımsal ürünlerin ticareti konusu sonraki yıllarda da DTÖ'nün en büyük tartışma başlığı olmaya devam etti.

Benzer bir sıkıntı, AB özelinde de yaşanıyordu. 1980'lerin başından itibaren ismi henüz Avrupa Ekonomik Topluluğu olan birliğe bağlı ülkelerin tarımı aşırı üretim sorunu yaşamaya başlamış; 1980'lerin sonuna gelindiğinde birliğin müdahale stokları hayvansal gıdalarda milyonlarca, tahıllarda ise on milyonlarca tona varmıştı.[247]

Bu başlıkta emperyalist ülkeler tarafından şiddetle savunulan temel argüman, tarım sektörüne verilen desteklerin ticarete zarar vermemesi, yani serbest piyasadaki rekabet koşullarını etkilememesi gerektiğiydi. Bu doğrultuda fiyat destekleri, girdi destekleri ve pazarlama sübvansiyonları ticarete zarar veren destekleme biçimleri olarak tanımlanıyor, bunların karşısına üretimi teşvik edici nitelikte olmayan, üretim miktarından bağımsız[248] destekler öne sürülüyordu. Bunun en bilinen biçimi tarımsal arazi sahiplerine yüzölçümü çerçevesinde, üretim yapılıp yapılmamasından bağımsız olarak ödenen doğrudan gelir desteğiydi. Örneğin AB Ortak Tarım Politikası 1990'ların başından itibaren bu yönde dönüştürülerek aşırı üretim sorununun önüne geçilmiş, ancak bu müdahale yapılırken tahıl ve sığır eti gibi kritik başlıklarda özyeterliliğin korunması

[247] AB Komisyonu, *CAP Explained*, 2004, s.8, ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_en.pdf (Erişim tarihi 28.08.2010)

[248] İlgili terminolojide bu desteklere "üretimle bağı kesilmiş" şeklinde çevrilen "decoupled" sıfatı verilmektedir.

konusunda büyük bir özen gösterilmişti.[249]

Tarım politikalarında neoliberal dönüşümün genel çerçevesi bu şekilde oluştu. Devletin iktisadi faaliyetleri tasfiye edilir ve piyasa bir kez daha devlet müdahalesinden "özgürleşirken", tarım politikaları da bu doğrultuda yeniden yapılandırıldı ve devlet destekleri hem daraltıldı, hem de piyasayı etkilemeyecek bir biçime sokuldu. Üretimden bağımsız destekleme, tarımsal verimliliğin ve sıradan vatandaşların payına düşen refah düzeyinin yüksek, hükümet bütçelerinin de yoksul ülkelerle karşılaştırılamayacak derecede büyük olduğu emperyalist ülkelerde kolaylıkla uygulanabilecek bir modeldi, zira zaten aşırı üretim sorunu vardı ve tarım arazilerinin bir kısmı üretim dışı kaldığında kendi kendine yeterlilik problemleri baş göstermiyordu. Ancak aynı modelin tüm dünyaya dayatılması zorunluydu, aksi takdirde emperyalist ülkelerde piyasaya yönelik üretim yapan çiftçiler yalnızca tarımsal ürün ihraç edebilen yoksul ülkelerin köylüleriyle rekabet etmek zorunda kalırlardı. Sonuçta neoliberalizm, her alanda olduğu gibi tarımda da tüm dünyaya dayatıldı ve devlet destekleri daraltılırken, en yüksek destekleme oranları yine emperyalist ülkelerde sürdürüldü.

Türkiye, 12 Eylül Darbesi'nin ardından ihracata dayalı büyüme modeline geçiş çerçevesinde hızla dış ticaretini serbestleştirmişti, ancak yaşanan dönüşümün kurumsallık kazandığı dönemeç 1995 yılı oldu. Dünya Ticaret Örgütü'nün kurucu ülkeleri arasında Türkiye de vardı. 1993 yılında AB ile başlanan Gümrük Birliği müzakereleri ise 6 Mart 1995'te 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı[250] ile sonuçlandırıldı ve Türkiye 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren AB ile Gümrük Birliği'ne girdi.

Dünya Ticaret Örgütü'nün tarım ürünlerinin ticareti konusundaki yönelimine daha önce değinmiştik. AB ile girilen Gümrük Birliği ise, dış ticaret serbestliğinden çok, gelecekte yürütülecek üyelik müzakereleri açısından önemli bir adım teşkil ediyordu. Her ne kadar Gümrük Birliği anlaş-

[249] AB Komisyonu, agy.

[250] AT-Türkiye Ortaklık Konseyi, *1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı*, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/1-95.pdf (Erişim tarihi 28.08.2010)

masında tarımsal ürünler konusunda Türkiye açısından kimi dezavantajlar vardıysa da[251] AB'nin Türkiye tarımına yönelik başat etkisi, üyelik müzakereleri sırasında baş gösterdi. 1999'dan itibaren Türkiye'nin tarım politikasında yapılan ve pek çok yıkıcı sonucu olan değişikliklerin büyük bölümü AB ile yürütülen üyelik müzakerelerinin gereği olarak meşrulaştırıldı.

Diğer yandan, Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinin tarımsal ürünlerin ticareti konusunda yarattığı etki de hayli çarpıcı oldu. Türkiye'nin 1981-1994 periyodunda tarım ve ormancılık ürünleri başlığında her yıl yaptığı ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama yüzde 560 seviyesindeydi, yani ithal edilen her 1 dolar değerinde ürün karşılığında 5 dolar 60 sentlik ürün ihraç ediliyordu. Bu oran AB ülkeleri için yüzde 1200 dolaylarına çıkıyor, ABD için ise yüzde 236 seviyesinde gerçekleşiyordu. Türkiye'nin, Dünya Ticaret Örgütü üyesi olduğu 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren geçen 4 yılda bu oran tüm dünya ile yapılan dış ticarette yüzde 100, AB ile yüzde 300, ABD ile ise yüzde 43 seviyesine geriledi.[252]

Bir prelüd: '94 Krizi

1990'ların süreklileşmiş siyasi krizi, 1994 yılında ağır sayılabilecek bir ekonomik krizle birleştiğinde, DYP-SHP koalisyonu tarafından 5 Nisan Kararları olarak anılan istikrar paketi gündeme getirildi. Kararlar, dönemin ana muhalefet lideri ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz tarafından isabetli biçimde "24 Ocak Kararları'nın kötü bir kopyası" olarak betimlenmişti. 5 Nisan Paketi, devasa boyutlara varmış kamu borçları karşısında bir kemer sıkma-borç ödeme mantığına dayanıyordu ve sıradan bir neoliberal istikrar reçetesiydi.

---

[251] 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı tarımsal ürünleri kapsam dışı bırakmakta (24. maddenin 2. Fıkrası), ancak işlenmiş tarım ürünlerini kapsama almaktaydı (Bölüm 5, maddeler 17-23). Karar'ın Ek-1 bölümünde tam listesi verilen işlenmiş tarım ürünleri başlığına hammaddesi nişasta, şeker ve süt olan ürünler girmekte, ancak sebze ve meyve ürünleri (örneğin domates salçası, reçel vb.) girmemekteydi. Böylelikle AB'nin en yoğun biçimde sübvanse ettiği, Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu'nun (FEOGA) %40'ından fazlasını ayırdığı ve dolayısıyla en belirgin biçimde göreli üstünlüğe sahip olduğu tarımsal hammaddelerin işlenmesi suretiyle üretilen ürünler kapsama alınmakta; buna karşın Türkiye'nin göreli üstünlüğe sahip olduğu işlenmiş meyve ve sebze ürünleri kapsam dışı tutulmaktaydı.

[252] Veriler TÜİK'ten derlenmiş, AB'nin üyelik yapısındaki değişiklikler dikkate alınmıştır.

5 Nisan Kararları konumuz açısından biri dolaylı, biri doğrudan olmak üzere iki öneme sahipti. Birincisi, 12 Eylül Darbesi itibariyle Türkiye'de yürürlüğe konulan neoliberal dönüşüme 1990'ların başındaki emekçi kalkışmalarıyla konulan fren, kriz ortamında boşalmış ve burjuva devlet bir kez daha emekçilerin kazanımlarına yönelik kapsamlı bir saldırı paketi oluşturmuştu. Bu, neoliberal saldırının bir mücadele konusu ve emekçilerin müdahalesiyle durdurulan, hatta geriletilebilen bir sermaye operasyonu olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Sermaye sınıfı, tipik bir sınıfsal refleksle kriz koşullarını daha fazla saldırmak için fırsat olarak görmektedir. 1994 krizi bu açıdan bir ön girişimdir ve neoliberal dönüşüm Türkiye'de 2001 krizi ile tamamına ermiştir.

1994 krizinin, neoliberalizmin tarıma müdahalesi açısından da bir prelüd olarak görülmesi gerektiğini düşünüyorum. 24 Ocak Kararları'nda bir ilke olarak benimsenen tarımsal destek sisteminin tasfiyesi, 5 Nisan Kararları'yla kısmen denendi, ancak başarılamadı. Kararların tarımı ilgilendiren kısmı şöyleydi:

> 1. Destekleme alımlarının kapsamı daraltılacak, hububat, şekerpancarı ve tütün kapsamda tutulacak, diğer tüm ürünler kapsamdan çıkartılacaktır.
> 2. Tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlara sınırlama getirilecek, dağıtımı devletçe yapılan girdilerin fiyatları piyasa koşullarına göre belirlenecektir.
> 3. Tarımla ilgili kamu kuruluşlarının ve Tarım Satış Kooperatif Birlikleri' nin doğrudan ya da dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanına izin verilmeyecektir.
> 4. Arz fazlası olan ürünlerde (öncelikle tütünde) ekim alanları sınırlandırılacak ve üretimi azaltıcı önlemler alınacaktır.
> 5. EBK ve YEMSAN'ın özelleştirme işlemleri en kısa sürede sonuçlandırılacak, EBK'nın kimi kombina ve işletmelerinin etkiliğine son verilecektir. TZDAŞ 1994 yılısonuna dek özelleştirilememesi durumunda kapatılacaktır. TEKEL'e ait Ankara ve Bomonti bira fabrikaları ile Cibali sigara fabrikası 1994 yılı sonuna kadar kapatılacaktır. [253]

[253] Oral, agy, s.86.

Bu kararlar derhal uygulamaya kondu ve devletin tarımsal destek harcamalarında önemli miktarda düşüş yaşandı. Bu düşüş, destekleme alımlarında yüzde 60 seviyelerine kadar vardı. Ancak 5 Nisan Kararları'nda sergilenen "kararlılık" uzun sürmedi ve 1995 yılının seçim yılı olmasının da etkisiyle destekleme harcamaları hızla eski seviyesine yükseltildi. Öngörülen özelleştirmelerden de yalnızca YEMSAN 1995 yılında özelleştirilebildi, geri kalan özelleştirme hedeflerinin tamamı 1999 tarihli istikrar programı sonrasına kaldı. Böylece 1994 krizi ardından alınan 5 Nisan Kararları, tarımsal destek sistemine yönelik tasfiye niyetinin bir kez daha beyan edilmesinden çok da öteye geçmedi.

Döneme dair sonuçlar

Bölümün başında da işaret ettiğimiz üzere 1980-1999 döneminde neoliberal dönüşüm, darbenin ardından gelen istibdat yılları hariç olmak üzere aksamalarla, ayrıca burjuva siyasetinin iç çekişmelerinin yarattığı gerilim ve 1989 yılından itibaren yükselen sınıf mücadelesinin geriletici etkisi altında yürütülmüştür. Yaklaşık yirmi yıllık dönemin sermaye sınıfı açısından hiçbir kazanım ile kapanmadığını söylemek mümkün değilse de; bu dönemin burjuvazi açısından asıl önemi, neoliberal dönüşümün yapısal sonuçlarının elde edilmiş olmasından ziyade, toplumun bu dönüşüme hazırlanmış olmasında yatmaktadır.[254]

Benzer bir durum, tarım sorunu açısından da geçerlidir. 1980 Darbesi'nin ardından uygulanan iktisat politikaları, 1980'ler boyunca ticari sermayeyi ve kentlere göçten beslenen konut sektörünü, 1990'lar boyunca da finansal sermayeyi beslemiştir. Bu yönelim, 1960-1980 döneminde sermayenin tarıma yabancılaşma ve bu sektörden çekilme eğiliminin devam etmesine neden olmuştur. Diğer yandan tarım kesiminde 1990'ların sonuna gelindiğinde halen önemli miktarda yoksul köylü, bir miktar da kendi geçim ve refahını tarımdan sağlayabilen hali vakti yerinde çiftçi varlığını sürdürmektedir. Bunlardan birincisinin emekçi karakterli, ikincisinin ise küçük burjuva karakterli olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

---

[254] 1990'ların kriz ortamı ve bu ortamın Türkiye'nin sermaye düzeni açısından nasıl bir sonuca erdirildiğinin incelenmesi bu çalışmanın kapsamı dışında kalıyor. Ancak bu konuda tutarlı bir analiz için bkz. Aydemir Güler, *Son Kriz*, 2. Baskı, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2008.

Dönemin bir diğer önemli sonucu, Türkiye tarihinde öteden beri geniş çaplı olmasa da var olagelmiş topraksızlık fenomeninin ilk ve son kez düzen dışı bir siyasi yükselişe angaje olmuş olmasıdır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki topraksızlık sorunu Kürt hareketinin yükselişinde onu gerilla kadroları açısından besleyen önemli bir zemin teşkil etmiştir. Ardından 1990'lar boyunca devlet tarafından yürütülen kirli savaş boyunca, gerek boşaltılan ve yakılan köyler ve gerekse yayla yasağı nedeniyle çöken hayvancılık nedeniyle ülkenin bu bölgesinde de kentleşme hız kazanmış; başta Diyarbakır olmak üzere tüm bölge illerinde çok şiddetli bir yoksulluk ve sefaletin hâkim olduğu varoşlar oluşmuştur. 2000 sonrasında da devam eden kırsal nüfusun çözülmesi eğilimi, topraksızlık fenomenini de büyük ölçüde ortadan kaldırmış, topraksız kır emekçileri, kentlerin varoşlarında yaşayan mevsimlik tarım işçilerine dönüşmüştür.

7. Bölüm
Emperyalizmin Gözetiminde Tarımın ve Köylülüğün Tasfiyesi

1999 yılında IMF gözetiminde yürürlüğe konan istikrar programı ile başlayan süreç, Türkiye'de neoliberalizmin tüm veçhelerinin şiddetli biçimde hayata geçirilmesine sahne oldu. Bu dönüşümün tarım ve köylülük açısından sonuçlarının detaylı biçimde incelenmeye çalışacağız; ancak bu incelemeyi sağlıklı biçimde yapabilmemiz için, 1999 yılı itibariyle Türkiye'nin yaşadığı genel dönüşüme dair, özet biçiminde de olsa, bir çerçeve sunmamız gerekiyor.

1989 yılında sermaye hareketlerinin tam anlamıyla serbestleştirilmesinin ardından[255] Türkiye'de uluslararası mali sermayenin kontrolü adım adım artmış, mali sermayenin çıkar ve beklentileri ile ulusal ekonomi ve siyasetin dinamikleri arasında uyuşmazlıklar yaşandığı noktalarda da finansal krizler yaşanmıştır. Türkiye'nin 1994 ve 2001'de ağır, 1998-1999'da ise hafif olmak üzere üç ekonomik kriz[256] geçirdiği bu dönemde, bilhassa 1999'dan itibaren neoliberal dönüşüm hız kazanmış, emekçilerin kazanılmış hakları ve köylülere sağlanan devlet destekleri parça parça tasfiye edilmeye başlanmıştır.

---

[255] Bu tarih, uluslararası iktisat literatüründe de Türkiye'nin "liberal" kabul edilmeye başlandığı tarihtir: Jeffrey D. Sachs ve Andrew Warner, "Economic Reform and the Process of Global Integration", *Brooking Papers on Economic Activity 25th Aniversary Issue* içinde, 1995, ABI/INFORM Global, s.93.

[256] Boratav, agy, s.182.

Bu açıdan 2001 krizi, 1980'de başlatılmış olan neoliberal saldırının freninin boşalma noktasıdır. IMF gözetiminde yürütülmekte olan istikrar programı, tamamen kendi iç çelişkilerinin mantıksal sonuçlarına ulaşması sonucunda çökmüş; ancak Türkiye yaşanan yıkımın henüz dumanı dağılmadan felaketin müsebbibi olan mali sermaye kurumlarına bir kez daha, uşakça bir bağlılıkla sarılmıştır. Bu utanç tablosu, IMF'nin batan Türkiye ekonomisine can simidi atmak için ekonominin yönetiminin ABD'den gönderilecek bir kişiye, özel yetkilerle birlikte devredilmesi şartı koşması ve bu şartın Ecevit-Bahçeli-Yılmaz koalisyonu tarafından kabul edilmesiyle beraber tamamına ermiştir. Böylelikle Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş Türkiye'ye gelip, 1999 istikrar programının daha da liberal, daha da piyasacı ve emekçi düşmanı bir içerikle yeniden yazılmış hali olan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nı uygulamaya koymuştur.

Kemal Derviş dönemi, bir "ara dönem"den ibaret kalmadı. Emekçi sınıfların ekonomik krize ve burjuvazinin kriz koşullarında şiddetlenen saldırısına güçlü bir yanıt üretememesi sonucunda, IMF istikrar programı ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın özünü oluşturan neoliberalizm ve emperyalist tahakküm, 2002 Genel Seçimleri ile geçici değil, kalıcı biçimde iktidara geldi. Sekiz yıllık tecrübemiz ışığında artık açıkça Türkiye tarihinin en gerici iktidarı olarak tanımlayabileceğimiz AKP iktidarının kurulduğu günden bu yana ekonomi alanında yaptığı tüm hamleler katıksız bir liberalizm, piyasacılık ve emekçi düşmanlığı örneğidir. AKP'nin gerek genel anlamda, gerekse tarım kesimi özelinde uyguladığı ekonomi politikaları 1999'dan bu yana yürütülmekte olan şiddetli neoliberal dönüşümün devamı olarak tahlil edilmelidir. Ancak, bu kitabın yazıldığı tarihte halen Türkiye'yi yönetmekte olan AKP'nin, burjuvazinin ve emperyalizmin çıkarları söz konusu olduğunda pasif ve gönülsüz bir uygulayıcı değil, aksine uyguladığı politikaları tamamen içselleştirerek savunan, hevesli bir dönüştürücü özne olduğu akılda tutulmalıdır.

Bu genel çerçevenin ardından, 1999'dan günümüze Türkiye tarımının nasıl dönüştüğünü incelemeye başlayabiliriz.

Tasfiyenin başlangıcı: 1999 IMF programı

Türkiye'de neoliberalizmin tarıma yönelik dönüştürücü müdahaleleri 1980'den itibaren Dünya Bankası tarafından desteklenmiş ve yönlendirilmiş; dönüşümün finansmanının önemli bir bölümü, başta sektörel uyarlama kredileri olmak üzere pek çok proje çerçevesinde Banka tarafından sağlanmıştı.

IMF ile 1999 yılında başlatılan istikrar programı çok kapsamlı bir dönüşüm öngörüyor; bu dönüşümün önemli ayaklarından birini de Türkiye'nin kullanmakta olduğu tarımsal destek sisteminin tasfiyesi oluşturuyordu. Programın başlangıcında; üçlü koalisyon hükümeti tarafından IMF'ye verilen niyet mektubundan itibaren, tarımsal destekleme harcamaları ve başta tarımsal KİT'ler olmak üzere tarımsal kurumların dönüştürülme, özelleştirilme ve/veya tasfiyeleri, programın başarısını ölçmekte kullanılacak olan yapısal kriterler arasında yer alıyordu. 09.12.1999 tarihli, 17. Stand-by Anlaşması için verilen niyet mektubunda tarım sektörüne dair şu saptama ve taahhütlere yer verilmişti:

> "Madde 40: Halihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi değildir. Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilemekte, fakir çiftçilerden çok zengin çiftçilere fayda sağlamakta ve tarım alanındaki karar verme mekanizmasının birçok Bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılmasından ötürü husule gelen parçalı yapı nedeniyle tutarlı olamamaktadır. Bütün bunların ötesinde, bu politikalar, son yıllarda ortalama olarak GSMH'nın %3'ü gibi bir maliyet ile vergi mükellefleri üzerine ağır yük getirmektedir. *Reform programımızın orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektir.* Bu, ilk öncelikle 2000 hasat yılı için bir pilot program uygulamaya konarak yapılacaktır. Bu pilot çalışmanın sonuçlarına göre, doğrudan gelir desteği sistemini 2001 yılında ülke çapına yaygınlaştıracağız ve bu sistemi 2002 yılı sonuna kadar tamamlamayı bekliyoruz. Bu sistem, 2001 yılı Mart ayına kadar tamamlanacak olan çiftçi kayıt sistemi üzerine kurulu olacaktır.

Madde 41: Geçiş döneminde tarım politikaları rasyonalize edilecektir. Bu amaca yönelik olarak Hükümet halihazırdaki destekleme politikalarının 2000 yılındaki uygulamasında belirleyici olacak ve doğrudan destek sistemi tam uygulamaya konamadığı takdirde 2001 yılı için de geçerli olacak olan aşağıdaki prensipleri ilan edecektir:

– 2000 yılı hububat destekleme fiyatları, destekleme fiyatları ve tahmin edilen dünya piyasa fiyatı arasındaki fark, tahmin edilen dünya c.i.f. piyasa fiyatının %35'inden fazla olmayacak şekilde belirlenecek ve 2001 yılında bu fark daha da azaltılacaktır. Destekleme fiyatları ton başına 150 USD'den aşağı olmayacaktır. İthal tarifeleri, tarife dahil ithal fiyatı, yukarıda açıklanan destekleme fiyatından daha yüksek olacak şekilde ayarlanacaktır. Tahmin edilen dünya fiyatı Şikago Borsası'nda (Chicago Board of Trade) kote edilen USA2HRW'nin[257] fiyatına bağlı olarak belirlenecektir. TMO tarafından yapılan hububat alım miktarını düşürmek ve TMO'nun yüksek miktarlı stok tutmasından kaynaklanan zararlarını ortadan kaldırmak için Hükümet, TMO iç satış fiyatlarının (i) TMO'nun alış fiyatı artı satış zamanına kadar olan maliyetinden (stoklara zımni olarak uygulanacak faiz oranı dahil olmak üzere) veya (ii) aynı kalitedeki hububatın ithal tarifesi dahil parite fiyatından, hangisi daha az ise o fiyattan daha düşük olmayacağını açıklayacaktır.

– Halen şeker pancarı kotaları 2000 yılı için tahsis edilmiş durumdadır. Şeker pancarı destekleme fiyatı hedeflenen enflasyon oranına göre artırılacak ancak artış, destekleme fiyatının açıklanacağı 2000 yılı Ağustos ayına kadar gerçekleşen 12 aylık TÜFE enflasyon oranının %75'inden az olmayacaktır. 2001-02 yıllarında TŞFAŞ, şeker pancarı üretimi desteğini şirketin zararı Hükümet tarafından bütçe dengeleri gözetilerek belirlenen sabit bir miktarı geçmeyecek şekilde yürütecektir. Bu durum TŞFAŞ fabrikalarına fiyatları ve üreticiler ile yapılan anlaşmalardaki miktarı belirlemekte daha büyük serbesti sağlayarak fabrikaların daha ticari bazlı çalışmasına imkan verecektir. Eğer kotalar kullanılırsa, bunlar hedeflenen zararla tutarlı olarak belirlenecektir.

– Hükümet adına Tarım Satış Kooperatifleri ve bunların kur-

[257] Kansas tipi ekmeklik kırmızı buğday.

duğu birlikler tarafından yürütülen sınai tarımsal ürünlere ilişkin destekleme alımlarına ilişkin olarak ise birliklere tam muhtariyet sağlayan taslak kanun 2000 yılı Mart ayına kadar Parlamento'dan geçirilecek (ilk gözden geçirmenin tamamlanması için yapısal kriter (structural benchmark) ve geçen seneden çiftçilere ödenmesi gereken gecikmiş ürün bedellerinin ödenmesi dahil yeniden yapılanmalarına ilişkin bir kısım maliyetlerini karşılamalarına yardım etmek için birliklere 410 trilyon TL verilecektir.

– Hükümet çiftçilere verilen kredi sübvansiyonunu safhalar halinde tedricen oradan kaldıracaktır. Ziraat Bankası ve Halk Bankası tarafından verilen kredi sübvansiyonlarının toplam maliyeti 1999 yılı için tahmin edilen GSMH'nın %1,2'lik seviyesinden 2000 yılında GSMH'nın %0.6'sına düşecektir. Bu amaçla Ziraat Bankası ve Halk Bankası sübvansiyon oranının belirlenmesinde aşağıdaki mekanizmayı ortaya koyacaktır (bir ön koşul olarak) : i) sübvansiyonlu faiz oranı referans oranına eşit hale gelinceye kadar düşürülmeyecektir (referans oranı son üç aydaki 12 aylık ¥ çarpılması ile hesaplanmaktadır); ve ii) daha sonra sübvansiyonlu oran referans oranı ile aynı kalacak; ve iii) referans oranı artmaya başlarsa referans oranının sübvansiyonlu oran üzerinde kalan yüzdelik farkı artmayacaktır. Kredi kullanıcılarına sabit faiz oranı (kredi alındığındaki sübvansiyonlu kredi faiz oranı) veya piyasada geçerli olan sübvansiyonlu orana eşit değişken faiz oranı arasında seçim hakkı verilecektir. Ziraat Bankası ve Halk Bankası tarafından verilen sübvansiyonlu kredi miktarındaki artış 2000 yılında %55'i geçmeyecektir.

– Gübre ve diğer girdi sübvansiyonları 2000 ve 2001'de nominal olarak sabit tutulacaktır."[258]

Ayrıca mektubun eklerinden Ek-II'de[259] verilen özelleştirme programı TÜGSAŞ, İGSAŞ ve TZDK'yı içermekte, Ek-C'nin[260] 7. maddesinde ise (başka pek çok KİT'in yanı sıra) TŞFAŞ, TMO ve TEKEL'in faiz dışı den-

[258] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *09.12.1999 Tarihli Niyet Mektubu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/imf/mektup.html (Erişim tarihi 28.08.2010) (Vurgu bana ait - NEÖ)

[259] www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/imf/ek2.html (Erişim tarihi 28.08.2010)

[260] www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/imf/ekler.html (Erişim tarihi 28.08.2010)

geleri programın performans kriterleri arasında belirtilmektedir.

Madde 40'ta italik olarak vurguladığımız cümle, tarım sektörü konusunda, istikrar programına girişen hükümetin niyetini ve IMF'nin beklentilerini açıkça ifade etmektedir. İstikrar programının tarım kesimine yönelik hedefi, varolan destek sisteminin tasfiye edilmesi ve yerine hem toplam miktar olarak daha küçük, hem de piyasa düzenine uygun bir destekleme sisteminin konmasıydı. Böylelikle tarımsal destek sisteminin kamu harcamaları içerisindeki payı azalacak, dış borçların ödenebileceğinin garantilenmesi için konan faiz dışı bütçe fazlası hedefi daha kolay tutturulacaktı.

Madde 41'de ise bunun nasıl yapılacağı detaylandırılıyordu. Hububat konusunda TMO, şeker konusunda Şeker Fabrikaları, sınai ürünler konusunda hükümet adına hareket eden Tarım Satış Kooperatifleri, tarımsal krediler konusunda ise Ziraat ve Halk Bankaları artık birer piyasa aktörü gibi davranacak; 1997'den beri nominal olarak sabitlenmiş ve enflasyon karşısında aşınmaya terk edilmiş olan gübre desteği de aşınarak kaybolmaya terk edilecekti.

Bu kadar keskin bir piyasacılık virajının bu kadar kısa bir metinle, en ufak bir makyaj yapmadan dahi alınabileceğinin düşünülmüş olması, cesaretten çok çaresizlikten kaynaklanıyordu. Türkiye'nin neoliberal dönüşümü 1980'den itibaren 19 yıl boyunca ağır aksak ilerlemiş, bu dönüşümün yarattığı dumanlı havadan da iktidar yancısı yeni yetme burjuvazi boyunu aşacak miktarda rant sağlamıştı. Bilhassa 1994 krizinden itibaren bu kesim, kurdukları derme çatma bankalarla devletin ana borçlanma kaynağı haline gelmiş ve iktidara olan yakınlıkları sayesine emperyalist mali sermayenin gelirine ortak olmuşlardı. 1999 yılının üçüncü çeyreğinde art arda yaşanan iki büyük deprem, sürdürülmesi imkansız hale gelmiş bir biçimde borçlanmakta olan Hazine'nin tam anlamda iflas etmesini gündeme getirdiğinde, emperyalizm için Türkiye, tam istenen tava gelmişti. İstikrar programının tamamına sinen çekincesiz liberalizm, bu çaresizliğin sonucuydu.

22 Haziran 2000 tarihinde, gözden geçirme için hazırlanan ikinci niyet

mektubunda[261], aradan geçen altı ayda sübvansiyonlu tarım kredilerinin kaldırılmış, destekleme alımlarında da fiyatların yalnızca enflasyon kadar yükseltilmiş olması ile övünülmekteydi (Madde 22 ve 23). Bundan daha önemlisi, tarım satış kooperatiflerine özerklik sağlayan kanun ile kamu ve kooperatifler arasındaki köprünün atılmış olmasıydı.

İkinci mektupta tarım kesimine yönelik bir başka önemli yenilik mevcuttu. Birinci mektupta bulunmayan ve unutulduğu izlenimini veren TEKEL, ikinci mektupta kendisine ayrılmış bir madde ile ele alınıyor, böylelikle Ankara'daki 78 günlük TEKEL direnişine varacak olan süreç başlatılmış oluyordu:

> "Madde 24: 2000 yılı içinde TEKEL'i reforma tabi tutmak ve tütün destekleme fiyat mekanizmasını kaldırmak için gerekli üç yeni kanun çıkarılacaktır. İlk kanun, TEKEL'in destek alımı yapan birimini diğer ticari faaliyet gösteren birimlerinden ayıracak ve tütünün satışı için müzayede mekanizmasını hayata geçirecektir. TEKEL'in destekleme alımı yapan birimi, satılmayan tütünü aynı kalitedeki ürüne müzayededе verilen en düşük fiyattan en az %15 daha düşük bir fiyata satın alacaktır. İkinci kanun, alkollü içki üretimindeki tekeli kaldıracak ve böylece özel sektörün piyasaya girmesini sağlayacaktır. Üçüncü kanun ile TEKEL'in içki, tuz ve tütün ürünleri üreten tesislerinin özelleştirilmesi sağlanacaktır. TEKEL'in ticari varlıklarının satışı 2001 yılında başlayacak ve 2002 sonuna kadar tamamlanacaktır."

2001 krizinin öncesinde verilen son anlamlı niyet mektubu, 2000 yılının Kasım ayında yaşanan bankacılık krizinin ardından, 18 Aralık 2000 tarihinde kaleme alınmıştı. Hükümetteki panik havasının satır aralarında açıkça sezildiği mektupta tarım politikalarında yapılmakta olan dönüşüme bir kez daha geniş yer ayrılmıştı. Mektubun "maliye politikası" alt başlığında KİT'lerle ilgili yapılan düzenlemelerde şeker pancarı kotalarının düşürüleceği ve TMO'nun hububat destekleme alımlarının daraltılacağı belirtilmekteydi (Madde 16). Tarım politikaları başlığında ise ya-

[261] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *22.06.2000 Tarihli Niyet Mektubu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/niyet/Niyetmektubu.html (Erişim tarihi 28.08.2010).

pılmış olan reformların sıralandığı 44. maddenin ardından mektup şöyle sürdürülmektedir:

"Madde 45: İleriye baktığımızda, 2001 yılında buğday destek alım fiyatları hedeflenen enflasyon seviyesini aşmayacak bir oranda artırılacak ve dünya fiyatları ile arasındaki fark en fazla %20 olacaktır. 2001 bütçesinde ödenek ayrılmış bulunan doğrudan gelir desteği, ulusal düzeye yaygınlaştırılacaktır. Ödemeler yılda iki taksitle yapılacaktır. 2001 Temmuz ayına kadar çiftçi kayıtlarının büyük ölçüde tamamlanması beklenmekte olup, kayıtlı çiftçiler için ilk taksit ödemesi 2001'in ikinci yarısında yapılacaktır. Bu reformun Dünya Bankası tarafından Tarım Reformu Yatırım Projesi (ARIP) ile desteklenmesini bekliyoruz.

Madde 46: *Dolaylı destek politikalarının kaldırılması devletin tarımsal ürünlerin üretim ve pazarlanmasındaki payının daha azaltılmasına neden olacaktır. Bu da, bu alanda çalışan KİT'lerin hızla özelleştirilmesini sağlayacaktır.* Bu kapsamda, TŞFAŞ'nin (Şeker pancarı alım ve işlenmesi ile ilgili KİT) en az altı şeker fabrikasının özelleştirilmelerinin 2001 sonuna kadar tamamlanması amacıyla 20 Aralık 2000'e kadar Özelleştirme İdaresinin portföyüne transfer edilecektir (ön koşul). Geriye kalan şeker fabrikaları, 2002 sonuna kadar özelleştirilmeleri tamamlanmak amacıyla 2001 yılı içinde Özelleştirme İdaresi portföyüne transfer edilecektir. Şeker piyasasının reformunu sağlayacak olan Şeker Kanunu 15 Şubat 2001'e kadar Parlamento'ya sunulacak ve 15 Mart 2001'e kadar onaylanacaktır. TEKEL'in yeniden yapılandırılması ve tütün sektörünün reformu konusunda;

- TEKEL'i yeniden yapılandıran bir kararname ve TEKEL'in tüm tütün işleme birimlerinin Özelleştirme İdaresi portföyüne devrine izin veren Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı Ocak 2001 sonuna kadar çıkarılacaktır.
- 2000 yılı başlarında Parlamento'ya sunulan Alkollü İçkiler Kanunu, Ocak 2001 sonuna kadar çıkarılacaktır.
- Tütün için destekleme alım politikalarını ortadan kaldıran, tütün alımlarında ihale mekanizmasını oluşturacak Tütün

Kanunu, 2001 Ocak ayı sonuna kadar çıkarılacaktır."[262]

Bu mektupta verilen taahhütlerin tamamının uygulanması kriz sonrasına kaldı ve aşağıda ele alınacaklar; ancak vurguladığımız kısım üzerinde biraz durmak gerekiyor. Bu cümlelerin, tarıma yönelik devlet desteğinin geri çekilmesi ile tarım alanında faaliyet gösteren KİT'lerin tasfiye edilmesi arasında kurduğu bağ açısından çok ama çok önemli olduklarını düşünüyorum. Mektubu yazan kişiler tarafından, KİT'lerin alım kotaları sınırlandığında ürün satın alma, işleme ve pazarlama faaliyetlerinden geri kalacakları, böylece ilgili piyasada etkisizleşecekleri ve özelleştirilmelerinin kolaylaşacağı öngörülmekte, örnek olarak da bu kitabın yazıldığı tarihte özelleştirilmeleri halen tamamlanamamış olan Şeker Fabrikaları verilmektedir. Kanımca bu satırlar yalnızca tarımsal destek sistemiyle ilgili olanların değil, halka ait olan tüm kamu işletmelerinin nasıl bir zihniyetle ortadan kaldırıldığını göstermeleri açısından tarihsel değere sahiptir ve AKP iktidarının devam ettireceği özelleştirme politikasının başat taktiklerinden birini göstermektedir: Özel sektörün üzerine atlayacağı TÜPRAŞ, ERDEMİR gibi değerli ve kârlı işletmeler dışında kalan kamu işletmelerini tasfiye etmenin en kestirme yolu, öncelikle bu işletmeleri amaçsız hale getirip (örneğin alım yapmayan bir şeker fabrikası) çürümeye terk etmek, ardından rant amaçlı değerlendirilebilecek biçimde, ucuza satıp "zaten boş duruyordu" bahanesine sığınmaktır.

30 Ocak 2001 tarihinde diğerlerine göre oldukça kısa, iki sayfalık bir niyet mektubu daha yazıldıysa da artık iş işten geçmişti. 21 Şubat 2001 tarihinde Türkiye, tarihindeki en şiddetli kriz ile alt üst oldu ve ekonominin yönetimi Kemal Derviş şahsında doğrudan doğruya emperyalizme devredildi.

---

[262] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *18.12.2000 tarihli Niyet Mektubu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/niyet/mektup.html (Erişim tarihi 28.08.2010) (Vurgu bana ait - NEÖ) Ayrıca orijinali İngilizce olan metinde Agricultural Reform Implementation Project'in (ARIP) I'sı "yatırım" (investment) şeklinde tercüme edilmiş. Çeviri hatasının Müsteşarlık'a ait olduğunu not etmek isterim, herhalde işler o günlerde oldukça aceleye geliyordu.

'Güçlü Ekonomiye Geçiş'

Krizin ardından hızla yürürlüğe konan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nın[263] temel ve önemsenmesi gereken iddiası, bu programın uygulamaya konmasıyla birlikte yaşanacak olan dönüşümlerin geri dönüşü mümkün olmayan bir nitelik taşıyacak olması gerektiğiydi. Program, temel amaçlar bölümünün ilk maddesinde (Madde 27) başat amacını *"bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapıyı oluşturmak"*[264] şeklinde ifade ediyordu.

Programın tarım kesimi açısından temel vurguları 1999 istikrar programıyla aynıydı. Öngörülen temel doğrultu, eski tarımsal destek sisteminin ortadan kaldırılması ve 2000 yılında pilot uygulaması yapılan Doğrudan Gelir Desteği sisteminin hayata geçirilmesiydi. Programa göre Türkiye ekonomisinin sürdürülemez iç borç stokları oluşturmasının nedenleri arasında *"yüksek maliyetle ve verimsiz olarak çalışan" KİT'ler ve "yanlış tarımsal destekleme politikaları"* vardı (Madde 5; v, vi). Kamu bankalarının mali yapısının bozulma sebeplerinden biri de kendilerine yüklenen tarım kesimini destekleme göreviydi (Madde 9).

Ancak programın bunlarla birlikte Türkiye tarımını ilgilendiren iki önemli maddesi vardı. Madde 50 ve 51, sırasıyla çıkartılacak Şeker ve Tütün Kanunları'nı ele alıyordu. Bu kanunlar çerçevesinde şeker ve tütün piyasaları artık birer özerk kurul tarafından denetlenecek, devlet bu piyasalara müdahale etmeyecekti.

4634 Sayılı Şeker Kanunu,[265] Kemal Derviş döneminin ilk yasama faaliyetiydi ve 4 Nisan 2001'de, yani Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın içeriğinin halka açıklandığı 14 Nisan 2001 tarihinden on gün önce çoktan TBMM'de kabul edilmiş ve onay için Cumhurbaşkanlığı'na sunulmuştu. Bu kanun ile;

– Türkiye'de ilk defa, toplam şeker üretim kotasının %10'u kadar nişasta bazlı şeker üretimine izin verilmiş ve bakanlar kuruluna bu

[263] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (Erişim tarihi 28.08.2010)

[264] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, agy, s.12.

[265] Türkiye Büyük Millet Meclisi, *4634 Sayılı Şeker Kanunu* www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4634.html (Erişim tarihi 28.08.2010)

miktarın %50 artırılması ve azaltılması yetkisi tanınmış (Madde 3),
– Şeker pancarı alım fiyatları, şeker fabrikası işleten gerçek ve tüzel kişiler ile üreticiler veya onların temsilcileri arasındaki mutabakata bağlanmış, şeker fiyatları ise serbest bırakılmış (Madde 5),
– Şeker üretimini düzenlemek için özerk bir Şeker Kurumu oluşturulmuş ve bu kurumun yönetimi, içinde özel sektör temsilcilerinin de bulunduğu yedi kişilik bir Şeker Kurulu'na bağlanmış (Madde 8),
– Kurum'un ana gelir kaynağı, sektörde faaliyet gösteren şirketlerden alınacak katkı payları olarak tanımlanmış (Madde 9),
– Şeker Kurulu, en önemlisi toplam şeker üretimi kotasının ve bu kotanın fabrikalar arasındaki paylaşımının belirlenmesi olmak üzere, şeker sektörünün seyrini belirleyecek her konuda yetkili kılınmıştı (Madde 9).

20 Haziran 2001 tarihinde ise kısaca Tütün Kanunu olarak geçen 4865 sayılı yasa[266] Meclis'te kabul edildi. Kanun ile:
– Tütün ve alkollü içkiler piyasasını düzenlemek üzere özerk bir Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ve bu kurumu yönetme göreviyle Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu kurulmuş (Madde 1, 2 ve 3),
– Kurum'un gelirleri, bütçe dışı tutulmuş ve sektör içi kaynaklara bağlanmış (Madde 4),
– Tütünde kamu alımlarına 2002 itibariyle son verilmiş (Geçici Madde 1-B), sözleşmeli üretim dışındaki tüm üretimin açık artırma ile satılacağı belirtilmiş (Madde 6),
– Ham tütünün ve tütün mamullerinin üretim, alım, satım, ithalat ve ihracatı tamamen serbestleştirilmiş, yalnızca tütün mamullerinin üretimi için kurulacak tesislerin yıllık üretim kapasitesinin tek vardiyada, sigara için iki milyar adet, diğer tütün mamulleri için ise on-

[266] Türkiye Büyük Millet Meclisi, *4685 Sayılı Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması ile Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına*, 4046 Sayılı Kanunda ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4685.html (Erişim tarihi 08.03.2010)

beş tondan az olmaması şartı getirilmiş (Madde 6).

– TEKEL'in özelleştirilmesi için gerekli altyapıyı hazırlamıştır (Madde 10).

4685 Sayılı Yasa yol kazasına uğradı ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edildi. Üç maddelik gerekçeli veto kararında en ilgi çeken bölümü şöyleydi:

> "Yasa'da, tütün ve tütün ürünlerinin dışalımının serbestleştirilmesi sonrasında yerli üreticilerin ve geçimini tütün tarımıyla sağlayan çiftçilerin sorunlarını çözümleyecek herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir.
> Yasa'nın 6. maddesinde, üretici tütünlerinin, sözleşme esasının yanısıra açık artırma merkezlerinde, açık artırma yöntemi uygulanarak alınıp satılacağı öngörülmüş; ancak, sözleşmeye bağlanamadığı için üreticinin açık artırma yöntemiyle satışa çıkardığı tütünlerini, alıcı bulunamaması durumunda nasıl değerlendireceğine ilişkin bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Böyle bir durumda, tütün üretiminden çekilmek zorunda kalacak olan üreticilerin tütün tarımından vazgeçmeleri olasılığının yüksek olmasına karşın, Yasa'da, üretimin sürdürülmesi ve üreticilerin gelir kayıplarını giderme yöntem ve ilkeleri gösterilmemiştir.
> Tütün yerine başka bir ürüne yönelinmesi, gerek arazinin toprak yapısının elverişsiz olması gerekse iklim özellikleri gibi nedenlerle kolayca ve kısa sürede gerçekleştirilebilecek bir çözüm olmadığına göre, Yasa'nın belirtilen konulardaki düzenleme eksiğinin büyük sosyal sorunlara yol açması kaçınılmazdır.
> Açık artırma yöntemiyle tütün satışının güçlüğü ve tütünün yurt içinden alınma zorunluğunun bulunmaması, üreticinin, özellikle fiyat yönünden piyasada etkinlik gösteren sınırlı sayıdaki kişi ve kuruluşların tek yanlı saptadığı koşullara mahkum edilmesi sonucunu doğuracaktır. Sosyal huzursuzlukların ve kimi üreticilerin üretimden çekilmelerinin bir başka nedenini oluşturacağı açık bulunan bu durumları önlemek için Yasa'da herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir."[267]

[267] T.C. Cumhurbaşkanlığı, *06.07.2001 Tarih ve 39-18/A-2-2001-492 Sayılı Karar*, www.belgenet.com/2001/k4685_veto.html (Erişim tarihi 24.08.2010)

Cumhurbaşkanı Sezer'in kitlelerin huzursuzluğundan çekinen olağan kemalist refleksle aldığı veto kararına Kemal Derviş'in verdiği yanıt, Yasa'nın 3 Ocak 2002 tarihinde Meclis'ten 4733 kanun numarasıyla aynen geçirilmesi oldu. Ne var ki sürece ayak direyen yalnızca Sezer değil, aynı zamanda üçlü koalisyon hükümetiydi. 2001'in sonuna gelindiğinde kriz atlatılmıştı ve artık hiçbir hükümet ortağı yürütülmekte olan ultra-liberal dönüşüm programının siyasi sorumluluğunu üstlenmek istemiyordu. IMF'ye verilen 20.11.2001 tarihli niyet mektubunda bu husus şöyle dile getirilmekteydi:

> "Madde 27: Büyük ölçekli kamu şirketlerinin satışına ilişkin hazırlıklara devam edilmektedir. (...) Tütün Kanunu ilk taslağın Cumhurbaşkanı tarafından veto edilmesini takiben yeniden Meclis'e sunulmuş olup, Meclis'in sözkonusu Taslak Kanunu 2002 yılı Ocak ayı başında kabul etmesi beklenmektedir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, TEKEL'in ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirme planlarını, her ne kadar sözkonusu planların tamamlanması yasamaya ilişkin gecikmeler nedeniyle orijinal son tarih olan 2001 yılı sonunun ötesine kalabilecek olsa da, tamamlamaya çalışmaktadır."[268]

Kemal Derviş döneminin bir diğer önemli gelişmesi ise 12 Temmuz 2001 tarihi itibariyle Dünya Bankası ile 662 milyon dolar tutarında Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin (Agricultural Reform Implementation Project – ARIP) yürütüme konmuş olmasıydı. Söz konusu projenin hedefleri arasında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından bir Çiftçi Kayıt Sistemi oluşturulması; devlet desteklerinin kaldırılmasından, bilhassa fındık ve tütün ekim alanlarındaki daralmadan etkilenen çiftçilerin alternatif ürün ya da faaliyetlere geçişinin parasal açıdan desteklenmesi ve tarım satış kooperatif birliklerinin yeniden yapılandırılmasına dair çıkartılan yasanın uygulamasının finanse edilmesi yer alıyordu. Krizden önce başvurusu yapılan, başvurulan kurumun başkan yardımcısı Türkiye ekonomisinin başına getirildikten sonra onaylanan proje, 2008 yılının sonu-

[268] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *20.11.2001 Tarihli Niyet Mektubu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/niyet/nm2811/nm2811.html (Erişim tarihi 24.08.2010)

na değin sürdü ve tarımsal dönüşüm için en önemli finansal kaynaklardan birini teşkil etti.

Bir fiyasko: DGD

Türkiye tarımının neoliberal dönüşümü boyunca sürekli olarak eski destekleme sisteminin irrasyonel olduğu, desteklerden zengin çiftçilerin yoksul köylülere göre daha fazla yararlandığı, desteklerin bütçe üzerinde büyük bir yük olduğu, piyasa mekanizmalarını bozarak kimi ürünlerde aşırı üretime sebep olduğu ve yüksek destekleme fiyatlarının son tüketiciyi mağdur ettiği savunuldu.

Bu savların tümünün kendi içerisinde doğru olduğunu söylemekte bir sakınca bulunmuyor. Bu kitabın çeşitli yerlerinde de benzer bulgular sunuldu. Türkiye'nin tarımsal destek sistemi bir yanda kritik dönemeçlerde köylülüğün öfkesini dindirmek veya oylarını satın almak, diğer yanda ise zengin çiftçilere sürekli olarak kaynak aktarmak için kullanılıyordu. Destekleme maliyetinin önemli bir kısmı yükselen ürün fiyatları sonucunda halka yükleniyor ve zaman zaman gerçekten de çözümsüz boyutlara varan atıl ürün stokları oluşuyordu.

Bunun karşılığında önerilen ve ardından uygulamaya konulan Doğrudan Gelir Desteği sisteminin ise tüm bu problemleri ortadan kaldıracağı, desteklerden öncelikle yoksul köylülerin yararlanmasını ve kamu kaynaklarının olabilecek en rasyonel biçimde kullanılmasını sağlayacağı iddia ediliyordu. Bu iddiaların tamamı temelsiz çıktı ve Türkiye'de DGD, köylülük açısından eski destek sistemini aratan, ülke açısından üretimi gerileten, bütün bunların üstüne yine zengin çiftçileri yoksul köylülere göre kayıran bir sistem olarak tarihe geçti.

DGD ödemeleri Türkiye'de 2000 yılında uygulanan pilot proje ile başlatılmıştı. Pilot proje; Ankara'nın Polatlı, Adıyaman'ın Merkez ve Kâhta, Antalya'nın Manavgat ve Serik ile Trabzon'un Akçaabat ve Sürmene ilçeleri ve bu ilçelere bağlı, örnekleme yöntemiyle seçilen 77 köyde uygulanmıştı. Pilot uygulama çerçevesinde DGD ödemeleri, 199 dekara kadar olan arazilere, dekar başına 5$ karşılığı Türk Lirası olarak yapılmıştı. Alınan sonuçlar dikkat çekiciydi ve DGD sisteminin gelecekte nasıl işleyeceğine dair önemli ipuçları veriyordu. Polatlı'da 2000 başvuru bek-

lenmiş, ancak başvuru miktarı 8000 olmuştu. Adıyaman'da ise üzerinden başvuru yapılması beklenen arazinin yüzölçümü olarak üç katı kadar arazi için başvuru yapılmıştı. Mülklerin görece daha büyük olduğu Polatlı'da mülkler aile fertleri arasında paylaştırıldığı için başvuru sayısı artmış, mülklerin daha küçük olduğu Adıyaman'da ise köylüler daha fazla destek alabilmek için topraklarını olduğundan büyük göstermişlerdi.

2001 yılı itibariyle DGD uygulaması yurt çapına yaygınlaştırıldı. Süreç içerisinde şu şekilde seyretti: 2001 yılında ödemeler çiftçi başına, yıl boyunca işlediği arazinin en fazla 200 dekarı için, dekar başına 10 TL olarak belirlendi.[269] 2002 yılında, DGD ödemesi için arazi üst sınırı 500 dekara, dekar başına ödenen destek ise 13,5 TL'ye yükseltildi.[270] 2003 yılında dekar başına ödenen DGD 16 TL'ye yükseltildi.[271] 2004 yılında dekar başına ödeme miktarı sabit kaldı.[272] Bu sene sonunda açıklanan 2006-2010 Tarım Stratejisi çerçevesinde DGD ödemeleri 2006 yılı sonuna dek sabitlendi.[273] Bu yıldan itibaren *Resmi Gazete*'de yayınlanan tebliğlerde destekleme miktarı zikredilmemeye ve dekar başına 10 TL destek ödenmeye başlandı. Son kez DGD verilen 2007 yılında ise destek dekar başına 7 TL'ye düşürüldü (2006 ve 2007 yıllarında toprak analizi yaptıranlara dekar başına 1, organik tarım yapan çiftçilere ise dekar başına 2006 yılında 3, 2007 yılında 5 TL ekstra ödeme yapıldı). 2008 yılının başında DGD uygulamasının durdurulduğu ve ürün bazlı desteklemeye geri dönüleceği açıklandı.

Bekleneceği üzere uygulamada pek çok aksama yaşandı, ödemeler se-

---

[269] "Doğrudan Gelir Desteği Yapılması ve Bu Amaçla Oluşturulacak Çiftçi Kayıt Sistemine İlişkin Uygulama Tebliği" *Resmi Gazete*, 21.06.2001 rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2001/06/20010621.htm#23 (Erişim tarihi 24.08.2010).

[270] "Doğrudan Gelir Desteği Yapılması ve Bu Amaçla Çiftçi Kayıt Sistemi Oluşturulmasına İlişkin Tebliğ" *Resmi Gazete*, 31.07.2002 rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2002/07/20020731.htm#23 (Erişim tarihi 24.08.2010).

[271] "Tarımsal Üretimle İlişkili Olarak, Doğrudan Gelir Desteği Ödenmesi Yapılmasına ve Bu Amaçla Çiftçi Kayıt Sisteminin Oluşturulmasına İlişkin Tebliğ" *Resmi Gazete*, 02.05.2003 rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2003/05/20030502.htm#32 (Erişim tarihi 24.08.2010).

[272] "Tarımsal Üretimle İlişkili Olarak, Doğrudan Gelir Desteği Ödemesi Yapılmasına ve Bu Amaçla Çiftçi Kayıt Sisteminin Oluşturulmasına İlişkin Tebliğ" *Resmi Gazete*, 13.05.2004 rega.basbakanlik.gov.tr/Eskiler/2004/05/20040513.htm#5 (Erişim tarihi 24.08.2010).

[273] DPT, *2004/92 sayılı YPK kararı: Tarım Stratejisi Belgesi (2006-2010)*, 2004, s.4, mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2004/92.pdf (Erişim tarihi 24.08.2010).

çim tarihlerine göre zamanlandı ve bunun dışında sürekli gecikti, ancak tüm ödemeler zamanında aksatılmadan yapılsaydı da DGD var olan sorunları çözmeyecekti. İnceleyelim...

Türkiye'de DGD uygulamasına geçişin en temel hedeflerinden biri, tarımsal destek politikalarının bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesiydi. Ne var ki, bu hedef için DGD uygulamalarının araç olarak seçilmesi mantıksal bir çelişki taşımaktaydı; zira bir yandan da DGD uygulamalarının, tarımsal desteğin yükünü tüketicilerden alacağı ve vergi mükelleflerine dağıtacağı öne sürülmekteydi.[274] Hem tarımsal desteğin yükünün salt tüketicilere değil vergi mükelleflerinin tamamına (yani bütçeye) aktarılıp, hem de bütçenin yükünün hafifletilmesi ancak tarımsal desteklerde çok ciddi miktarda daralma ile mümkündü. Böyle bir daralmanın yıkıcı sonuçları olacağı açıktı. Nitekim kitabın ileriki sayfalarında inceleyeceğimiz üzere, öyle de oldu.

Öte yandan DGD, üretimi artırmayan bir özelliğe sahiptir ve uygulandığı tüm ülkelerde temel amaç aşırı tarımsal ürün stoklarının oluşmasının engellenmesidir. Üretim miktarını artırmayan, aksine azaltmak için kullanılan bir destekleme biçiminin, normal şartlar altında üretim miktarını artırıcı destekleme biçimlerinden daha maliyetli olması beklenir ve dünyadaki DGD uygulamalarının sonuçları da bu yöndedir.[275] Türkiye'de DGD'ye geçişin temel amacının tarımsal desteğin maliyetinin düşürülmesi olması, bu açıdan da bir çelişki yaratmaktaydı.

Dahası; geleneksel destekleme biçimlerinden en fazla zengin çiftçilerin yararlandığı doğru olsa da, DGD'den desteğe en fazla ihtiyacı olan yoksul çiftçilerin yararlanacağı savı, iş uygulamaya geldiğinde ciddi biçimde sarsılıyor, sistemden yine uyanıklığı ile nam salmış büyük toprak sahipleri en fazla yararlanıyordu:

> "Küçük üreticiler, DGD ödemelerinden yararlanmak için sağlamaları gereken çeşitli belgelere yapacakları ödemeler ile karşılığında alacakları paraları karşılaştırmakta ve genellikle bu hesa-

[274] Oğuz Oyan v.d., *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: Dünü – Bugünü – Geleceği*, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara, 2001, s.27.
[275] Günaydın, agy, s.54-58.

bın kendi adlarına negatif çıkması nedeni ile DGD başvurusu yapmamaktadırlar.
Buna karşılık bin hektarlarla ifade edilen çeşitli arazilere sahip "toprak sahipleri", sosyal statülerini kullanarak arazilerini çeşitli yollardan bölmekte ve bu şekilde tüm arazileri için DGD ödemelerinden yararlanmaktadırlar. Alanda yapılan gözlemler, DGD başvurusunun son günlerinde arazi devrine ilişkin noter işlemlerinin "normal" ile karşılaştırılamayacak ölçüde arttığını ortaya koymaktadır."[276]

Ayrıca, DGD uygulamasının toprak açısından üst sınırının 2002 itibariyle –küçük köylülüğün üst sınırı kabul edilemeyecek derecede yüksek olan– 500 dekara yükseltilmiş olması, toprağı 500 dekardan büyük olan çiftçilere de 500 dekarlık destek verilecek olması ve buna karşın dekar başı desteğin 2004 itibariyle hem düşürülmesi, hem de enflasyon karşısında aşınmaya bırakılması, uygulamanın yoksul köylünün sorunları ile uzaktan yakından alakası olmadığını gösteriyordu. Yoksul köylülüğün sistemden daha fazla yararlanması istenseydi, zaman içerisinde DGD ödemesi dekar başına artırılmalı, ancak üzerinden DGD hakkı kazanılan toprağın yüzölçümü düşürülmeliydi. Bunun tam tersi yapıldı.

Tüm bu bozuklukların sonuçları, yıllar sonra tarımsal dönüşüm projesi değerlendirilirken de dile getirilecekti. Dağıtılan DGD ödemelerinin yüzde 50'si, toprak sahiplerinin yüzde 17'si arasında paylaşılıyordu ve bu oran, aşağı yukarı bu kesimin elinde bulunan toprak miktarıyla paraleldi.[277] Kısacası DGD sistemi, hiçbir koşulda daha yoksul olan köylüye öncelik tanımıyordu ve tanıyamazdı, zira daha en başta bu biçimde tasarlanmamıştı.

Bütün bunların dışında, DGD uygulaması tütün ve fındık haricinde aşırı üretim sorunu olmayan Türkiye için tarım kesiminin üretkenliği açısından da yanlıştı ve uygulandığı 7 yıl içerisinde küçük ölçekli tarım ile uğraşan köylülüğün ciddi biçimde üretimden çekilmesiyle sonuçlandı. Doğrudan gelir desteği dışındaki tüm destekler buharlaştırılıp, köylü pi-

[276] Günaydın, agy, s.62.

[277] Dünya Bankası, *Implementation Completion And Results Report (IBRD-46310) On A Loan In The Amount Of US$ 600 Million To The Republic Of Turkey For An Agricultural Reform Implementation Project* (Rapor No: ICR00001155), 2009, s.10.

yasa ile baş başa bırakıldığında, küçük ölçeklerde üretim yapmak çoğu durumda yapmamaktan daha maliyetli hale geldi ve köylülük üretim yapmak yerine aldığı desteği bir çeşit rant olarak görüp, bu rant ile geçinmeyi tercih etmeye başladı.

Uygulamada ise DGD ödemeleri sürekli olarak aksadı. 2004 yılına kadar bir yıl geciken ödemeler, bu yıldan itibaren 2 yıl geciktirilmeye başlandı. 2007 yılında ise birikmiş tüm DGD ödemeleri 22 Temmuz seçimlerinden önce yapıldı ve 2007 yılının yalnızca DGD değil, hayvancılık ve benzeri tüm destekleri geciktirildi.

Bugün terk edilmiş olan DGD sisteminin söylem düzeyindeki amaçlarının kendi arasında ve amaçları ile uygulanması arasındaki çelişkiler konusunda en ufak bir özeleştiri yapılmadı. DGD sistemi yürürlüğe konduğu gibi kaldırıldı ve yaşanan fiyasko ilgili raporlarda "eski sistem çökmüştü ve acilen müdahale edilmesi gerekiyordu, DGD zaten görevini yerine getirdi" şeklinde meşrulaştırıldı.[278] Bu fiyaskonun yoksul köylüler açısından sonucu ise üretimden kopma ve işçileşmenin hızlanması oldu.

Model: AB tarımı

Türkiye'nin neoliberal dönüşümüne yönelik en önemli emperyalist müdahalelerden biri de Avrupa Birliği ile 5 Ekim 2005 tarihi itibariyle yürütülmeye başlanan tam üyelik müzakereleridir. Türkiye burjuvazisi açısından ise AB üyeliği çabası, sürekli olarak ekonomik ve siyasi krizlere gebe bir zayıf halka olan ülkede sınıfsal iktidarının çok daha güçlü, krizlere çok daha mukavim bir zemine taşınması amacını taşımaktadır. Sürecin başından itibaren salt burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden ve emekçilerin kazanımlarına ciddi darbeler vuran niteliği maskelenmiş ve "AB üyeliği" toplumsal desteği yabana atılmaması gereken bir fetişe dönüştürülmüştür. Üyelik, cumhuriyetçi-Kemalist hassasiyetlere sahip olan toplumsal kesim için "muasır medeniyetler" kulübüne giriş, liberal-demokratlar için insan haklarında iyileşme, İslamcı-liberaller içinse AKP iktidarının ekonomik atılımlarının konsolidasyonu anlamına gelmekte ve benimsenmektedir. Bu konsensüs, üyelik müzakerelerini eleştirilemez bir tabu ve

[278] Dünya Bankası, agy.

önemli toplumsal müdahaleler için burjuvazinin elinde bir kaldıraç haline getirmekte, böylelikle siyasi açıdan halka kabul ettirilmesi çok zor olacak pek çok dönüşüme karşı verilen toplumsal tepki "AB böyle talep ediyor" argümanıyla yumuşatılmaktadır.

2000'lerin başında tarım kesimine yönelik devlet politikalarında yapılan radikal değişimler konusunda da bu yöntem uygulanmış, milyonlarca yoksul köylüyü topraktan kopartan tasfiye hamleleri böylelikle geniş bir muhalefetle karşılaşmadan yapılabilmiştir.

AB'nin 1980'lerin başından itibaren ortaya çıkan aşırı tarımsal üretim sorununu tarımsal destek sistemini dönüştürerek aştığını daha önce belirtmiştik. 2000'lere gelindiğinde AB Ortak Tarım Politikası çerçevesinde, büyük bir özgüvenle artık özyeterlilik sorunu olmadığı, AB vatandaşlarının daha "gelişmiş" endişelere sahip olabileceği ilan ediliyordu. Ancak; 2004 ve 2007 yıllarında büyük çoğunluğu eski sosyalist blok ülkesi olan 12 yeni üyenin Birlik'e dâhil olması süreci karmaşıklaştırdı. Bu ülkelerde reel sosyalizmin çözüldüğü karşı devrim yıllarında tarım sektörü alt üst olmuş, "şok tedavisi" olarak da isimlendirilen kapitalist restorasyon sürecinde, tarımsal üretimin çok büyük bir kısmını bünyesinde barındıran kolektif çiftlikler dağıtılmıştı. Bunun sonucunda yaşanan tarımsal üretim daralması, 1998 itibariyle en iyi durumda olan Polonya'da yüzde 12'ydi ve Baltık ülkelerinde ortalama %60'lara varan düşüşler yaşanmıştı.[279,280]

Kısacası, genişlemenin son adımlarını teşkil eden ve gelecekte genişleme süreciyle üyelik statüsü kazanmayı bekleyen ülkelerde tarımsal sektörün durumu, AB'nin merkezini teşkil eden emperyalist Batı Avrupa ülkelerinin durumundan çok gerilerdeydi. Ortak Tarım Politikası'nın bu ülkelerde olduğu gibi uygulanması, özgür bir emperyalist yayılmacılık modeli olan AB genişleme süreci açısından kaçınılması gereken, gereksiz bir masraftı.

---

[279] Johan.F.M.Swinnen, *Between Transition, WTO and EU Accession, Agriculture and Agricultural Policies in Formerly Centrally Planned Economies*, Agricultural Policy Reform and the WTO: Where are we Heading? başlıklı uluslararası konferansta sunulmuş davetli tebliğ, Capri, 2003, s.16.

[280] Johan F.M. Swinnen, *Ten Years of Transition in Central and Eastern European Agriculture*, KATO sempozyumunda sunulmuş tebliğ, Berlin, 2000, s.14-21.

Dolayısıyla, ikili bir uygulamaya gidildi. Bir yandan Ortak Tarım Politikası'nın liberalize edilmesine yönelik reformlar sürdürüldü, tarıma ayrılan bütçe kısıtlandı ve Avrupa Modeli Tarım (EMA) olarak tanımlanan hedef bütün üye ülkelerin merkezine kondu;

> "(Avrupa Modeli Tarım) AB tarımsal politikalarının 1997 senesinde Lüksemburg'da yapılan Avrupa Konseyi toplantısında bir köşe taşı haline geldi. Bu model, toplum, kırsal çevre ve tarım arasındaki bütünlüğe dair bir tutum oluşturuyordu ve gelecekte uygulanacak tarımsal ve kırsal politikalar için yeni bir normatif çerçeveden çok, önemli bir araç olarak öne çıkıyordu. Model, tarımın çok fonksiyonlu karakteri, sürdürülebilir tarım ve çok sektörlü kırsal kalkınma kavramları ile yakından ilintiliydi."[281]

Diğer yanda ise, yeni üye ve müzakere sürecindeki ülkelerde hedeflenen dönüşümlerin sağlanabilmesi için Ortak Tarım Politikası dışında, PHARE, SAPARD ve ISPA gibi yan araçlar devreye sokuldu.[282]

2007-2013 dönemine gelindiğinde ise tüm bu programlar, Batı Balkan ülkelerine yönelik CARDS programı ve Türkiye'ye yönelik üyelik öncesi yardımların hepsi ile birlikte IPA (Instrument for Pre-accession Assistance– Üyelik Öncesi Yardım için Enstrüman) isimli yeni bir araç altında birleştirilmiştir. IPA, tüm bu programlara göre içeriği tamamını kapsayan genişlikte, bütçesi ise tamamından dar bir finansman aracıydı.[283]

---

[281] Dünya Bankası, *Agriculture in Transition Countries and the European Model of Agriculture: Entrepreneurship and Multifunctionality* (yaz. Arzeni, Esposti ve Sotte), Ancona, 2001, s.5.

[282] PHARE (Poland and Hungary: Action for the Restructuring of the Economy – Polonya ve Macaristan Ekonomilerinin Yeniden Yapılandırılması Hareketi), ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession – Üyelik Öncesi Yapısal Politikalar için Enstrüman) ve SAPARD (Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development – Tarımsal ve Kırsal Gelişme için Özel Üyelik Öncesi Program) aygıtlarının ortak özelliği, her birinin üyelik öncesinde veya üyeliğin ilk yıllarında kullanılması, dolayısıyla kısa vadeli ve istisnai olarak tanımlanmalarıdır. Başta SAPARD olmak üzere bu programların tamamında tarımsal dönüşümün temel prensibi "piyasa etkinliğinin geliştirilmesi"dir.

[283] Bir emperyalist yapı olarak AB'nin kurumsallık açısından ABD emperyalizminden çok daha detaylı, toplamda yüzbinlerce sayfalık metinlere varan "regülasyonları" vardır. Bu fark, AB'nin çekirdeğini oluşturan emperyalist ülkelerinin köklü tarihsel geçmişlerinden ve devlet geleneklerinden de kaynaklanmaktadır. Bu kurumsallığın tarım kesiminde nasıl oluştuğu ve

Türkiye'nin üyelik müzakereleri tarama süreci dâhilinde "tarım ve kırsal kalkınma" başlığı, 11 numaralı tarama başlığı olarak ele alındı. AB tarafından 5-8 Aralık 2005 tarihleri arasında yapılan tanıtıcı tarama sunumlarını takiben, Türkiye tarafından 23-26 Ocak 2006 tarihleri arasında ayrıntılı tarama sunumları yapılmış, ayrıntılı tarama sunumlarından, "tarımsal politika" başlıklı sunumda, politika değişiklikleri başlığında aşağıdaki değişiklikler önerilmişti:

"Tarımsal Reform Programı – 2000:
1. Tavan fiyat uygulamalarının kaldırılması
2. Hammadde ve kredi sübvansiyonlarının kaldırılması
3. Tarımsal KİT'lerin ve satış kooperatiflerinin yeniden yapılandırılması
4. DGD (doğrudan gelir desteği) uygulamalarına geçiş
5. Tarımsal üretimin yeniden yapılandırılması

Temel hedef: Pazar yönelimi

2006-2010 Tarımsal Strateji Belgesi: Hedef ve Öncelikler
1. Sürdürülebilir kalkınma, ürün kalitesi
2. Gıda güvenliği
3. Tarımsal üreticilerin rekabet gücü
4. Tarımsal pazarlar ve pazarlama
5. Kırsal kalkınma
6. Üretici birlikleri"[284]

Bu önerilerde ilk dikkat çeken şey, aslında hiçbir şey önerilmemiş ol-

dönüştürüldüğü, bu çalışmanın kapsamını aşacak miktarda detaya sahiptir. Diğer yandan, AB emperyalizminin Türkiye'ye etkilerini AB kurumsallığı üzerinden anlamaya çalışmanın son tahlilde yanıltıcı olduğunu düşünüyorum. Yapılması gereken, yaşanan somut dönüşümler ile emperyalizmin ve Türkiye burjuvazisinin dönemsel ihtiyaçları arasındaki paralelliklerin tespit edilmesi olmalıdır. Bu nedenle AB'nin tarım kesimi konusundaki iç yapılanmalarını eksik olduğu kolaylıkla tartışılabilecek bir özetle geçiyorum. Konu üzerinde yapılmış çok detaylı bir çalışma için bkz. Gökhan Günaydın, *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm: Politika Transferi Süreci / AB ve Türkiye*, Tan Kitabevi, Ankara, 2010.

[284] T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Screening Chapter 11: Agricultural and Rural Development; Agenda Item 1 Turkish Agricultural Policy*, 2006, s.35-38. www.abgs.gov.tr/files/tarama/tarama_files/11/SC11DET_1_Agricultural_Policy.pdf (Erişim tarihi 27.08.2010)

masıydı. Avrupa Birliği, OTP çerçevesinde bütün aday ülkelerin önüne aynı uyum kriterlerini koyar ve müzakere sürecinin hangi istisnalara tabi olacağı sonrasında ortaya çıkar. Türkiye burjuvazisinin tutumu ise AB üyeliği vasıtasıyla gelişkin kapitalist dünyaya eklemlenme çabaları doğrultusunda tarım konusunda pazarlığın sadece yolu uzatacağı düşüncesiyle olabildiğince suyu bulandırmamak olarak şekillendi. Sonuçta tarım kesimi ve köylülük uzun yıllardır Türkiye burjuvazisinin fazla umursamadığı bir alandı ve AB tarafından beklenen dönüşümler zaten 1999'dan bu yana yürütülen neoliberal yeniden yapılanma ile uyumluydu. Bunun sonucunda ortaya çıkan müzakere anlayışı da, Ortak Tarım Politikası'nın temel prensip ve aygıtlarını, onları bizzat yazan kişilere, dersine iyi çalışmış öğrenci edasıyla sunmak oldu.

AB ise Türkiye'nin üyelik müzakereleri ve tarımsal dönüşüm başlığı konusunda çok daha gerçekçiydi:

> "Türkiye, bazı sektörlerdeki üretim potansiyeli dikkate değer olduğu için AB tarımındaki önemli oyunculardan biri olma kapasitesine sahiptir. (...) Ancak, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracat zaten önemli miktarda tercihli muameleye tabi olduğu için üyeliğin AB pazarına etkisi yüksek ihtimalle sadece Türkiye'nin temel ihracat kalemlerinde olacaktır. Diğer yandan var olan sınırlamalar kaldırıldığında AB'nin Türkiye'ye olan ihracatının genişlemesi beklenmelidir."[285]
>
> "Tarımsal nüfusun çoğunluğunu içinde barındıran, büyük hacimli bir geçimlik ve yarı-geçimlik tarımsal sektörün varlığı yüzünden üyeliğin sosyal etkisi çok büyük olabilir. Geçimlik ve yarı-geçimlik sektörden kayacak olan işgücünün mas edilmesi konusunda, bilhassa kırsal bölgelerdeki tarım dışı ekonomik sektörlere çok iş düşecektir."[286]

Sonuç olarak tarım kesimi açısından AB ile yürütülen üyelik müzakere-

[285] AB Komisyonu, *Issues Arising from Turkey's Membership Perspective; Commission Staff Working Document*, 2004, s.33. ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/issues_paper_en.pdf (Erişim tarihi 27.08.2010)

[286] AB Komisyonu, agy, s.36-37.

leri, tarımsal dönüşümün yönünün belirlenmesinden ziyade, bu dönüşümün yarattığı yıkımın siyasi açıdan meşrulaştırılması açısından önemliydi. Dönüşümün yol haritası IMF ile yapılan 1999 istikrar programında çizilmiş ve bir daha değiştirilmemişti. Diğer yandan AKP iktidarı, emekçilerin kazanılmış haklarını törpülemeye ya da halkın vergileriyle yapılmış kamu yatırımlarını satmaya yönelik pek çok hamlesinde olduğu gibi, tarımsal tasfiye operasyonlarında da sık sık üyelik müzakereleri bahanesinin arkasına saklandı ve dönüşümün siyasi faturasını oy kaybı olarak ödememeyi başardı.

Yaşanan tasfiyenin sonuçları ve geleceğe bakış

On yılı aşkın süredir sürmekte olan tarımsal dönüşümün bugün geldiğimiz noktada açık sonuçlara vardığının söylenebileceğini düşünüyoruz. Kitabın sonuç bölümüne geçmeden önce, kritik öneme sahip başlıklarda son on yılın değerlendirmesini yapmaya çalışacağız.

Destekleme sisteminde gelinen nokta

Türkiye'nin dönüşüm öncesi tarımsal destek politikaları üç başlıktan oluşuyordu. Bunlar büyük ölçüde Ziraat Bankası tarafından sağlanan kredi desteği; TZDK ve Devlet Üretme Çiftlikleri tarafından sağlanan girdi desteği ve tahıllarda TMO, diğer ürünlerde ilgili KİT veya TSKB tarafından sağlanan fiyat desteğiydi.

Bu destekler, tarımda kapitalist dönüşümün seyrinin büyük ölçüde devlet tarafından kontrol edilmesini sağlıyordu. Tarımsal üreticiler ile kapitalizmin geri kalanı arasındaki ilişki sübvansiyon sağlayan kurumlar dolayımı ile kurulduğu ölçüde devlet destekleri çok işlevli bir yapı kazanmaktaydı. Bu destekler büyük toprak sahiplerine piyasa koşullarında karşı karşıya olacaklarından daha olumlu maliyet ve fiyatlar sunuyor; öte yandan da geniş köylü kitlelerinin, bilhassa kritik siyasi dönemeçlerdeki ekonomik hediyeler yoluyla düzen içinde tutulmasını sağlıyor ve kapitalizmin dönüştürücü ve çözücü etkisinin çok yönlü olarak yumuşatılması işlevini görüyordu.

Kredi sübvansiyonu sağlayan kurumlar çiftçi ile finansal piyasa arasında, girdi desteği sağlayan kurumlar çiftçi ile tarıma girdi sağlayan endüstriyel sektörler arasında, destekleme alımı yapan kurumlar ise çiftçi ile tarımsal hammadde kullanan endüstri sektörleri arasında tampon gö-

revi görüyordu. Bunun sonucunda küçük köylülüğün geçim ve yaşam koşullarının yeniden üretiminin, sanayi ve finans sektörleri tarafından sıkıştırılması daha az gerçekleşiyor, tampon görevi gören devlet kurumlarının birinci önceliği kârlılık olmadığı için kapitalizmin gelişmesi kırsal alanda küçük köylülüğün hızla çözülmesine yol açmıyordu.

Bu sistemin tasfiyesi için ilk adımlar 1980'lerde atılmıştı, ancak tamamen ortadan kaldırılması, 1999 istikrar programıyla birlikte gerçekleşti.

Ziraat Bankası tarafından sağlanan kredi destekleri 1999 yılı itibariyle sona erdi. İlk kez bu sene bankanın bitkisel üretim yapanlara önerdiği kredi faizleri resmi enflasyon rakamlarının yaklaşık 22 puan üzerine çıktı. 2000 yılında bir kez daha enflasyon oranının altında faiz uygulayan Ziraat Bankası, 2001 yılında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulamaya konmasıyla birlikte çiftçiden o yıl yüzde 57 olan enflasyonun 37 puan üzerinde, yüzde 94 faiz istedi.[287] Bu yıldan itibaren tarımsal kredilere sürekli olarak pozitif faiz uygulandı ve kredi desteği böylece sonlandırılmış oldu.

Buna paralel olarak, tarımsal kredilerin ekonomideki toplam krediler içerisindeki payı hızla önemsizleşmeye başladı. 1960 ve 1970'ler boyunca toplam kredilerin yaklaşık yüzde 20, 1980 ve 1990'lar boyunca ise yaklaşık yüzde 15'ini oluşturan tarımsal krediler, 1998 yılında keskin bir biçimde yüzde 17'den yüzde 8'e düştü. 2001 sonrasında yüzde 5'in altında düşen bu oranı, 2005-2009 arasında yüzde 3 olarak gerçekleşti.[288] Aynı dönemde tarımsal üretimin toplam üretim içerisindeki payının yüzde 10 civarında olduğu düşünülürse, krediler konusunda tarımın belirgin biçimde dışlandığı daha da netleşecektir.

Diğer yandan, devletin bıraktığı boşluğu hızla emperyalizm doldurıyordu. 2006'da finans devi Dexia tarafından satın alınan Denizbank, tarım sektörüne kredi vermeye başladı. Bu yıl tarım kredilerinin yüzde 7'sini sağlayan banka, 2009'a gelindiğinde pazar payını yüzde 10'a yükseltmişti. Bununla birlikte kırsal alandan çiftçi iflas haberleri gelmeye başladı. Eskisine oranla karşılaştırılamayacak miktarda çok traktör, su pompası

[287] Oral, agy, s.364.

[288] Türkiye Bankalar Birliği, *Bankalarımız*, İstanbul, çeşitli yıllar. Derlenmiş verilen için bkz. Ekler (s. 201).

vb. haczi gerçekleşirken, takibe alınan borçlar nedeniyle toprak kayıpları da başladı.[289] Bütün bunlar olurken Ziraat Bankası, zengin çiftçilere büyük hacimli kredi sağlayacak özel şubeler kurmakla meşguldü.[290]

Tarım sektörünün kredilendirilmesi konusundaki bu gidişat, Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi halinde tamamına erecektir. Her ne kadar Ziraat Bankası gerek iktisadi boyutu, gerekse devlet aygıtı içerisindeki yeri açısından kolay özelleştirilemeyecek bir kurum olsa da, bu yönde çalışmaların en az 1999'dan bu yana sürüyor olduğunu biliyoruz.[291] Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi halinde, tarım kredilerinin halen yüzde 90'ını sağlıyor olan kurum ortadan kalkacak, bu sarsıntı tarım kesiminde üretici güçlerin büyük bir hızla merkezileşmesi ihtimalini gündeme getirecektir.

Girdi desteklerinde de benzer bir süreç yaşandı. 1997 itibariyle sabitlenen destek, 1 Kasım 2001 tarihinde Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı çerçevesinde kaldırıldı. Gübre desteğinin temel kuruluşu olan Türkiye Zirai Donatım Kurumu zaten Dünya Bankası ile 2000 yılında imzalanan Ekonomik Reform Kredisi için verilen niyet mektubundaki ilgili taahhüt uyarınca aynı yıl içerisinde tasfiye edilmişti. Gübre üretimiyle uğraşan TÜGSAŞ ve İGSAŞ, 2001 yılında özelleştirmeye çıkartıldı ve TÜGSAŞ'ın Gemlik Gübre Fabrikası ile İGSAŞ ihale yoluyla satıldı. Her iki ihaleyi de Toros Gübre kazandı, ancak birincisi yeterli fiyata ulaşılamadığı gerekçesiyle Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, ikincisi ise dağıtımda tekel oluşturacağı gerekçesiyle Rekabet Kurulu tarafından iptal edildi. 2004 yılında bir kez daha satışa çıkartılan tesislerden Gemlik Gübre, Şubat ayında; İGSAŞ, Mart ayında özelleştirildi. Bunları takiben TÜGSAŞ'a ait olan Kütahya Gübre aynı yılın Kasım ayında satıldı. 2005 yılının Ağustos ayın-

---

[289] "Çiftçi İcra Batağında" *soL Haber Portalı*, 08.03.2009, haber.sol.org.tr/ekonomi/ciftci-icra-batagında-haberi-11607 (Erişim tarihi 28.08.2010)

[290] "Çiftçinin Değil Ağanın Dostu" *soL Haber Portalı*, 06.03.2010, haber.sol.org.tr/ekonomi/ciftcinin-degil-aganin-dostu-haberi-24928 (Erişim tarihi 28.08.2010)

[291] 1999'da başlatılan Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış, 31.10.2003 tarihli, 18. Stand-by Anlaşması'nın Altıncı Gözden Geçirmesi'ne ilişkin niyet mektubunda "Ziraat Bankası ve Halk Bankası'nın özelleştirilmesi Pamukbank ve Vakıfbank'ın çözüme kavuşturulmasına ilişkin bir karar alınıncaya kadar ertelenmiştir" ifadesine yer verilmiştir. Bu tarihten itibaren konunun aralıklı olarak gündeme gelmiş olması ise bu yönde çabaların sürüyor olduğuna delalet etmektedir.

da TÜGSAŞ'ın son tesisi olan Samsun Gübre'nin de satılmasının ardından Eylül ayında TÜGSAŞ'ın tüzel kişiliği sona erdirildi. Böylelikle gübre sektöründeki tüm kamu varlığı tasfiye edilmiş oldu.

Bu tasfiyenin Türkiye'nin gübre konusundaki dışa bağımlılığını ne kadar artırdığı tartışmalıdır, zira Türkiye, kendisi gübre ürettiği durumda da suni gübrenin hammaddesi doğalgaz olduğu için dışa bağımlı olacaktı. Ne var ki devletin gübre sektöründen çekilmesi ve meydanın sermayeye kalması hemen beklenen sonucu vermiş, deregülasyon kalitesizleşme ve vurgunculuğu beraberinde getirmiştir. Gübre piyasasını denetleyen TZDK'nın özelleştirilmesinin ardından gübre şirketlerinin ithal ettikleri düşük kaliteli dökme gübreyi Türkiye'de üretilmiş gibi ambalajlayarak piyasaya sürmeyi alışkanlık haline getirdiği yönünde gözlemler devlet raporlarına kadar yansıdı.[292] Ambalajlanan bu gübre, hem ithal gübre, hem de yerli gübre olarak mükerrer yazılmakta, bu yüzden birbirlerini tutması gereken üretim ve ithalat toplamı ile tüketim, ihracat ve stok toplamı bir türlü denkleşmemekte, bu kalemlerden ikincisi lehine sürekli olarak artan bir eşitsizlik gözlenmekteydi.[293]

DGD sisteminin son yıllarından itibaren Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından mazot ve gübre desteği adı altında yeni destekler verilmeye başlandı. Ne var ki bu destekler hem belirli bazı ürünlerin ekilmesi durumunda, hem de yüzölçümü başına veriliyordu, dolayısıyla bu destekler geçmişte uygulanan girdi desteklerini ikame edebilecek nitelikte değildi.

Ürün destekleri konusunda ise gerek ilgilendirdiği çiftçi sayısı, gerekse Türkiye ekonomisi açısından önemi nedeniyle şeker pancarı ve tütünü ele alacağız.[294]

---

[292] Rekabet Kurumu, *00-43/464-254 Sayılı 03.11.2000 Tarihli Rekabet Kurulu Kararı*, s.14. www.rekabet.gov.tr/pdf/00-43-464-254.pdf (Erişim tarihi 28.08.2010)

[293] Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Kimyevi Gübre Üretim, Tüketim, İthalat ve İhracat İstatistikleri, www.tugem.gov.tr/UploadDocument/D20090930135445.81083.xls (Erişim tarihi 28.08.2010)

[294] Bu seçim kuşkusuz eleştiriye fazlasıyla açık ve tahıllar, yağlı tohumlar, fındık gibi başlıkların da özel ilgiyi hak ettikleri söylenebilir. Ben tütün ve şeker pancarı başlıklarını, bağlı oldukları özelleştirme süreçleriyle birlikte, tasfiyenin niteliği konusunda en açıklayıcı örnekler oldukları için seçtim.

Şeker pancarı

Şeker ve şeker pancarı konusundaki dönüşümün kritik dönemecinin, Kemal Derviş döneminin ilk yasama faaliyeti olan Şeker Kanunu olduğunu yukarıda değinmiştik. Bu kanun, Şeker Fabrikaları işçileri ve pancar çiftçilerinin ekmeği, halkın da sağlığıyla üzerinde oynanan kirli sermaye oyununun başlangıç noktasını teşkil etti.

Bu kanun ile Türkiye'de Cargill, Monsanto, Amylum gibi emperyalist gıda tekelleri tarafından üretilen nişasta bazlı şekerin satışı toplam şeker tüketiminin yüzde 10'u düzeyinde bir kota çerçevesinde serbest bırakıldı[295] ve Bakanlar Kurulu'na bu kotayı yüzde 5 artırma ve azaltma yetkisi tanındı. Kanunun çıkartıldığı yıldan bugüne dek her yıl bakanlar kurulu kotayı artırma kararı aldı. Bu karar bazı yıllar uygulandı, bazı yıllarda ise yargı engeline takıldı.

Diğer yandan özelleştirme hazırlıkları yapılan Şeker Fabrikaları atıl bırakıldı ve çürümeye terk edildi. 2001/2002 ve 2008/2009 kampanya dönemlerinde fabrikaların ortalama kampanya süresi 90 günden 79 güne, ektiği şeker pancarını Şeker Fabrikaları'na satan çiftçi sayısı ise korkunç bir düşüşle 403 binden 124 bine geriledi. İşlenen şeker pancarı ve üretilen şeker miktarının yaklaşık aynı kalması şeker pancarı üretiminin giderek daha büyük ölçeklerde yapılıyor ve küçük üreticilerin pancar ekiminden vazgeçiyor olduğunu gösteriyor.[296]

Şeker Fabrikaları'nın özelleştirilmelerine yönelik çalışmalar 1999 istikrar programından beri ciddiyetle yürütülüyor. Kemal Derviş döneminde yapılamayan bu özelleştirme hamlesi AKP'nin gündeminden hiç düşmedi ve bir mücadele konusu olmaya devam etti. Bu özelleştirme, Türkiye şeker pazarının sermayeye tam anlamıyla açılmasının önkoşulunu oluştu-

---

[295] Nişasta bazlı şeker (NBŞ), şeker pancarından üretilen sakaroz bazlı şekerden daha düşük kalitelidir ve başta mısır olmak üzere nişasta bazlı tarımsal ürünlerden üretilmektedir. Dünyadaki tüm gelişmiş ülkelerde, NBŞ üretimine, toplam şeker üretiminin belirli bir yüzdesi olarak kota uygulanmaktadır. Bu kota, AB'de ortalama %2, dünyanın en büyük şeker pancarı üreticisi olan Fransa'da %0,42'dir. Sakaroz bazlı ve nişasta bazlı şekerin özet bir karşılaştırması için bkz. Ahmet Atalık, *Cargill + Arttırılan Nişasta Bazlı Şeker Kotası = Kaybeden Türkiye*, www.antimai.org/bs/aatalik-nbs.htm (Erişim tarihi 28.08.2010)

[296] Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Personel, Şeker Satış, Ekim ve Üretim İstatistikleri, www.turkseker.gov.tr/KurumIstatistikleri.aspx (Erişim tarihi 28.08.2010)

ruyor zira kamuya ait şeker fabrikalarının kurulu kapasitesi Türkiye'nin şeker ihtiyacını kolaylıkla karşılıyor. Bu fabrikaların özelleştirme yoluyla tasfiye edilmeden kapatılmaları büyük tepki çekeceği için de Şeker Fabrikaları Türkiye özelleştirme gündeminin en yakıcı başlıklarından biri olmaya devam ediyor.

Diğer yandan süreç, halkın sağlığını hiçe sayan bir boyut da taşıyor zira emperyalist gıda tekellerinin Türkiye'den beklentisi, nişasta bazlı şeker (NBŞ) tüketiminin önünde hâlihazırda bulunan engellerin tamamen ya da en azından kısmen kaldırılması. Türkiye'de NBŞ kotası, yüzde 10 düzeyinde uygulandığında yaklaşık 235 bin ton şekere, yüzde 15 düzeyinde uygulandığında ise 350 bin ton şekere karşılık geliyor. Türkiye'de bulunan ve her biri başka bir büyük sermaye grubuna ait olan beş NBŞ fabrikasının toplam kapasitesi ise 935 bin tonu, yalnızca Cargill'in Bursa'daki fabrikasının kurulu kapasitesi 440 bin tonu buluyor. Dolayısıyla bu fabrikalara sahip olan şirketler kendi çıkarları için NBŞ kotasının daha da yükseltilmesi yönünde sürekli olarak Ankara'ya baskı yapıyor ve 2004 yılı başlarında dile getirdikleri üzere kurulu kapasitelerinin yaklaşık olarak tamamını kullanabilmelerini sağlayacak olan yüzde 50 düzeyinde bir kota talep ediyorlar.

Türkiye şeker pazarı için verilen kavgada AKP iktidarı da kendi tarafının emperyalist tekellerin tarafı olduğunu defalarca gösterme fırsatı buldu. Cargill'in Bursa'daki fabrikasının kuruluşundan itibaren yaşananlar bu konuda çarpıcı bir örnek sunuyor.

Cargill'in Bursa Orhangazi'deki fabrikası, birinci sınıf tarım arazisi üzerine yapılmış ve Türkiye kanunları çerçevesinde çalıştırılamayacak; mühürlenmesi ve yıkılması gereken bir yapıdır. Bu tesis hakkında defalarca yargı kararı çıkartılmış; uygulanmayan kapatma kararları hakkında uygulamayan yerel otoriteler konusunda da yargı kararları çıkartılmış; bu kararlar da uygulanamamış ve bir hukuksuzluk abidesi olan fabrika faaliyete geçtiği 2000 yılından bu yana sadece 10 gün kapalı tutulabilmiştir. Emperyalist Cargill şirketi Türkiye halkı ve yargısıyla alay edercesine bugün halen söz konusu fabrikada üretim yapmaya devam ediyor ve Danıştay tarafından alınmış nihai karar da uygulanmıyor.

Cargill'in bu dokunulmazlığı kuşkusuz ABD emperyalizminin çıkarla-

rının dokunulmazlığı, ancak "dokunamayanlar"ın tavrı ayrı bir bağımlılık göstergesi arz ediyor. Sürecin başından bu yana AKP iktidarı ve Başbakan Erdoğan, Cargill konusundaki tarafgirliğini saklamaya gerek bile görmedi. AKP hükümeti sürecin başından itibaren, Türkiye Cumhuriyeti'nin hükümetinden çok ABD'nin ve Cargill'in çıkarlarını korumak için kurulmuş bir ajans gibi davranmış, hatta Başbakan Erdoğan konuyla ilgili olarak, üyeleri arasında Cargill'in de bulunduğu Uluslararası Yatırımcılar Derneği tarafından düzenlenen "Fırsatlar Ülkesi Türkiye" başlıklı konferansta *"Cargill ile ilgili konudan bir başbakan olarak ben de üzgünüm. Ben böyle bir şeyi bir başbakan olarak kabullenemiyorum. Ülkemde böyle bir yatırım yapılacak, yasal düzenlemeler yapılacak, her şey olacak ama ondan sonra birkaç kişinin attığı adımla siz kalkıp burada çalışan bir tezgâhı engelleyeceksiniz"* şeklinde konuşacak kadar ileri gitmişti. Erdoğan aynı konuşmada Cargill'e yönelik bu engelleri *"greyder gibi düzelte düzelte"* yollarına devam edeceklerini söylemişti.[297]

Diğer yandan, Cargill'in çıkar ilişkileri devletin dört bir yanını sarmış görünüyor. Öyle ki, Şeker Fabrikaları'nın özelleştirilip kapatılmasını savunanların başında, kurumun genel müdürü geliyor. *"Bu sektörde artık acil önlemler, radikal kararlar alınması lazım. Bizim 25 fabrikamızdan 13'ünü kapatsak, 12'sinde daha verimli, daha az maliyetle aynı şekeri üretiriz"* ve *"Türkşeker'in bugüne kadar üstlendiği sosyal sorumluluğu, dünya ve Türkiye'de yaşanan rekabet ortamında artık sürdürmesi mümkün değildir"* şeklindeki veciz açıklamalarda[298] bulunan Mehmet Azmi Aksu bu açıklamaları dile getirdiği tarihte hem Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürü, hem Şeker Kurulu Başkanıydı.[299]

Önce blok halinde satılan, bu satış Danıştay engeline takılınca da portföylere bölünerek özelleştirilme çalışmaları sürdürülen[300] Şeker

---

[297] "Cargill'e Hukuk İşler Mi?", *soL Günlük Siyasi Gazete*, 02.03.2007. www.sol.org.tr/arsiv/index.php?yazino=8535 (Erişim tarihi 28.08.2010)

[298] "Satamadılar, Kapatacaklar", *soL Haber Portalı*, 01.06.2009 haber.sol.org.tr/ekonomi/satamadilar-kapatacaklar-haberi-14201 (Erişim tarihi 28.08.2010)

[299] Mehmet Azmi Bey, aynı zamanda bu açıklamaları yaptığı tarihte AKP Genel Başkan Yardımcısı olan Abdülkadir Aksu'nun öz kardeşidir.

[300] "İnat Ettiler, Şekeri Özelleştirecekler", *soL Haber Portalı*, 09.08.2008. haber.sol.org.tr/ekonomi/inat-ettiler-sekeri-ozellestirecekler-haberi-4574 (Erişim tarihi 28.08.2010)

Fabrikaları'nda 2008/2009 dönemi verilerine göre, 2 bin 502'si memur, 9 bin 145'i daimi işçi, 2 bin 352'si ise geçici işçi olmak üzere toplam 13 bin 999 kişi çalışıyor. Özelleştirmenin bu kitabın yazıldığı tarihe dek bir türlü yapılamamış olmasının en önemli sebeplerinden biri de işçilerin özelleştirmeye karşı vermeleri beklenen tepkinin yarattığı çekince oluşturuyor.

Tütün

Şeker Pancarı gibi tütünde de dönüşüm Kemal Derviş döneminde çıkartılan Tütün Yasası ile başlamıştı. Bu yasa çerçevesinde son olarak 2002 mahsulüne yönelik destekleme alımı yapılmış, bu tarihten itibaren tütünden devlet desteği tamamen çekilmişti. Bu yasanın en önemli etkisi açık artırma konusunda üretici için hayli olumsuz koşullar ile sözleşmeli üreticiliği dayatmasıydı.

TEKEL'in özelleştirme sürecine sokulmuş olması da aynı yönde bir etki yaratıyordu. Bu süreç içerisinde TEKEL üretimi azaltarak pazar payını sürekli olarak düşürdü ve piyasayı sigara üreten emperyalist yabancı şirketlere ve onların yerli ortaklarına devretti. 1999-2005 arasında TEKEL'in sigara satışı 80 milyar adetten 40 milyar adede, piyasa payı ise yüzde 70'ten yüzde 39'a geriledi. Bu süreç içerisinde TEKEL'in daralan üretiminin bilhassa yerli tütün kullanılan sigaralarda yaşanmış olduğunun ise ayrıca vurgulanması gerekiyor.[301]

Bu gidişatın tütün üreticileri üzerinde yarattığı etki çarpıcıdır. 1999 yılında, yaklaşık 2,6 milyon dekar yüzölçümünde tütün ekilmiş, dekar başına 94 kilogram verim ile 245 bin ton civarında tütün hasat edilmiştir. 2009 yılına gelindiğinde ekilen alan 1,4 milyon dekara, verim dekar başına 61 kilograma, toplam üretim ise 85 bin tona düşmüştür.[302] Aradan geçen on yılda Türkiye'nin tütün üretimi yüzden 65 düşmüştür. Sigara tüketiminde benzer bir düşüşün sinyalleri dahi bulunmadığına göre[303], Tekel özelleştirmesiyle beraber Türkiye sigara sektörünün emperyalist tekellere terk edildiğini söylemekte hiçbir sakınca bulunmuyor.

---

[301] Oral, agy, s.187-188.

[302] www.tuik.gov.tr (Erişim ve veri derleme tarihi 28.08.2010)

[303] T.C. Sağlık Bakanlığı, *Global Adult Tobacco Survey – Turkey Report 2010*, passim. www.who.int/tobacco/surveillance/en_tfi_gats_turkey_2009.pdf (Erişim tarihi 28.08.2010)

Sonuçta olan, yine yoksul köylüye olmuş, 1999-2005 aralığında tütün ekicisi sayısı 568 binden 256 bine düşmüş, ekici başına ekilen alan ise 4,5 dekardan 7,25 dekara yükselmiştir. Yani tütün ekimini ağırlıklı olarak küçük üreticiler terk etmektedir.[304] Ürün değişikliğine giden köylülerin dışında, tütün ekmeye devam edenler için de hayat zorlaşmıştır, zira tütünü emperyalist tekellere satmak, TEKEL'e satmaya benzememektedir:

> "Sözleşmeli üretim başladıktan sonra Philip Morris-Sabancı ortaklığı, JTI-Reynolds, BAT-Koç ortaklığı gibi şirketler ne kadar tütüne gereksinimleri olduklarını alıcı şirketlere bildirdiler. Bunlar tütün üreticilerinin tüccar diye adlandırdığı, sayısı beş-altıyı geçmeyen şirketler. Bunlar köylere geliyorlar tütün dikimi yapılmadan önce üretici ile sözleşme imzalıyorlar. Ama bu sözleşmede karşılıklı uzlaşma-anlaşma söz konusu değil. Şirket 'koşullar bu, işine gelirse' tavrını takınıyor. İşine gelmezse üretmezsin! Tütün eksperleri de önemini yitirmeye başladı. Kimi artık bu şirketler için çalışmaya başladı. Sözleşmeler dayatılıyor, ne kadar ekeceğinizi ve fiyatını onlar belirliyor, itiraz hakkınız olmuyor. Paranızı zamanında alamadığınızda itiraz edemiyorsunuz. Bütün itiraz mercileri üreticilerin tek başlarına yürütebilecekleri bir iş olmaktan çok öte bir halde. Çünkü ne maddi olarak ne de zaman olarak bireysel itirazlarla uğraşamıyorlar. Sözleşmelerde özel maddeler de var. Tütün ektiğiniz tarlaya başka bir ürün ekemiyorsunuz ya da tütün ektiğiniz tarla dışında başka bir tarlanıza isteseniz de tütün ekemiyorsunuz. Birden fazla şirket ile anlaşma yapamıyorsunuz."[305]

Gerçekten de tütün üreticisinin yaşamakta olduğu yıkım, olumsuz ve endişe içeren bir tonda kamu kurumlarının raporlarına yansıyacak derecede şiddetlidir. Yüzbinlerce üreticinin sektörden çekiliyor olduğu gün-

---

[304] Tütün ekicisi verilerine geçmişte TEKEL'in internet sitesinden erişilebiliyordu. Özelleştirmeyle beraber bu bilgiler de buharlaşmış görünüyor, bu nedenler 2005 sonrasında tütün ekicilerinin sayısının nasıl değiştiği konusunda bir veriye ulaşamadım. Üretimdeki daralma ekici sayısının halen azalıyor olduğuna işaret ediyor, ancak tam bir rakam sunamıyorum. 2005'e kadar olan veriler için bkz. Nevzat Evrim Önal, *1980 Sonrası Devlet Politikalarının Türkiye'nin Tarımsal Dönüşümüne Etkileri*, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

[305] Tütün-Sen Genel Başkanı A. Bülent Erdem'den aktaran Oral, agy, s.199-200.

lerde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda konu şu şekilde ele alınmaktadır:

"Fiyatlar alıcı firmalar tarafından belirlenmekte ve üreticiye teklif edilmektedir. Mutabakat olmamakta, satıcı zayıf konumda olduğundan fiyatı kabul etmekte ya da sözleşme yapmamaktadır.
Hiçbir üreticinin, alıcının belirlediği sözleşme kilosuna karşı itiraz etme şansı bulunmamaktadır. Üreticinin itiraz etmesi ya da alıcının o üretici ile sözleşme imzalamaması durumunda, üreticiyi riske karşı koruyabilecek bir düzenleme ve sistem mevcut değildir.
Tütün üretimini sürdürme kararlılığında olan üreticiler, öncelikle pazar garantisini önemsemekte, bunu sağlayan alıcılar ile fiyat pazarlığına giremeden tek yanlı bağımlılıkla üretim sözleşmesi imzalamaktadırlar.
Tütün ticareti yapan özel sektör kuruluşlarının sayısının az ve kamu kuruluşu TEKEL'in piyasadaki davranışının eskisi gibi olmamasının rekabeti azaltarak tütünlerin değerini düşürdüğü, fiyatların reel olarak indiği görülmektedir.
Üretim aşamasındaki, tütün üretiminin yapısından kaynaklanan riskler alıcı firmalarla paylaşılamamaktadır.
Alıcılar arasındaki ilişkiler gerektiğinde üreticiyi sektörden tamamen dışlamaya müsaittir. Bir alıcının 'şu üretici sorunludur' demesi halinde diğer alıcıların da onunla sözleşme imzalamaması söz konusudur.
Tek alıcının sözleşme imzaladığı bir üretim noktasında üretici, alternatifi olmadığından tüm olumsuzlukları kabullenmek durumundadır.
Üreticilerin tesellüm aşamasında sözleşme yapılmasından rahatsız oldukları görülmekte ve alım işlemleri bittikten sonra sözleşme yapmak istemektedirler. Yazılı sözleşme esasına göre tütün üretiminde, üreticinin bir türlü üstünden atamadığı tedirginlik ve endişeleri vardır. Üreticiler bu tedirginlik ve endişeden kurtulmanın çaresini sektörden ayrılmakta bulmaktadır. Üreticinin üretimden kopmak zorunda kalması, sosyal yansımalar bakımından önemlidir. Bunun sonucunda ülkemizde yaşanan göç olgusu hızlanacak ve şehirlerde yaşanan kırsal göçün yaşattığı bilinen sorunlar artacaktır. Daha da önemlisi tütün üreticisi bulmak zorlaşacaktır.

> Tütün çok özel bir üretim kültürüne sahiptir. Hiç tütün üretimi yapmamış bir çiftçiyi tütün tarımına başlatmak ekipman, ekonomik imkanlar ve en önemlisi vasıflı işçilik açısından çok zordur. Başlatılsa bile üründe istenilen verim ve kalitenin alınması için oldukça uzun bir süre gerekecektir. Aynı şekilde tütün üretimini bırakan, ekipmanını dağıtan üreticinin tekrar sektöre dönmesi çok zor olacaktır. Mevcut tütün üreticisinin yaş ortalaması 45-50 civarındadır. Genç nüfusun tütün üretiminden uzaklaştığı görülmektedir. Üretimde devamlılığın sağlanması için genç kuşağın bir şekilde sektöre dahil edilmesi gerekmektedir."[306]

Yine de, en az 300 bin köylüyü ürün değiştirmeye iten tasfiye sürecini, sonuçta sayıları 10 bini aşmayan TEKEL işçisinin göğüslediğini ve tütün ekicilerinin TEKEL direnişine gözle görülür herhangi bir destek vermediğini geçerken not etmemiz gerekiyor. Tütün üretiminden vazgeçen çiftçilere destekleme ödemesi yapılmasının kararlaştırılmış olmasının[307] bu davranışta kuşkusuz etkisi olmuştur, ancak tütün üreticisinin son tahlilde kendini bu denli yakından ilgilendiren TEKEL direnişine tepkisiz ve etkisiz kalmış olması, dekar başına 120 TL telafi ödemesiyle[308] değil, ancak bir sınıf olarak köylülüğün siyasi davranış kalıplarıyla açıklanabilir.

Köylülüğün çözülmesi

Bir sınıfsal yapı olarak köylülüğün daralıyor olup olmadığını nicel olarak gözlemek için iki değişkenin kullanılması mümkündür.

Bunlardan birincisi kırsal/kentsel nüfus artış oranlarıdır. Kırsal nüfus artış oranının kentsel nüfus artış oranından düşük olduğu durumda kırdan kente bir göç söz konusudur. Nüfusun önemli bir bölümünün halen kırsal alanda yaşadığı geç kapitalistleşmiş ülkelerde bu zaten doğal bir

---

[306] Devlet Planlama Teşkilatı, *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı - Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu II. Raporu*, s.7-9. ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/tutun/oik-ii.pdf (Erişim tarihi 28.08.2010)

[307] "Tütün Üretiminden Vazgeçip Alternatif Ürün Yetiştiren Üreticilerin Desteklenmesine Dair Karar" *Resmi Gazete*, 14.11.2008, rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/11/20081114-2.htm (Erişim tarihi 28.08.2010)

[308] "Tütün Üretiminden Vazgeçip Alternatif Ürün Yetiştiren Üreticilerin Desteklenmesine Dair Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliğ" *Resmi Gazete*, 31.12.2008, rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2008/12/20081231m6-6.htm (Erişim tarihi 28.08.2010)

eğilimdir zira tarım kesiminin piyasa yasalarına tam anlamıyla bağlanması uzun bir süreçtir ve bu süreç ilerledikçe tarım bünyesinde barındırdığı verimsiz işgücünü tedricen kusmaktadır. Kırsal nüfus artış oranın negatif bir değer alması ise sürecin şiddetlendiği ve kente göçün kitleselleştiğini gösterir. "Çözülme" kelimesini topraktan yaşanan bu şiddetli kopuş anlamında kullanıyoruz.

Nüfus verileri göç olgusunun ispatlanması açısından açıklayıcıdır, ne var ki bu verilerden tarım kesimi ve köylülüğe dair yapılan çıkarsamalar daima hata olasılığı barındırır. Mesela insanlar kırsal alanda yaşamaya devam edip, tarım dışı faaliyetlerle uğraşıyorlarsa (örneğin topraklarında tarımsal üretim yapmak yerine turistik tesis inşa edebilirler) bu durum nüfus rakamlarına yansımayacak, ancak tarımsal üretimde bir düşme gözlemlenebilecektir.

Marksist yöntem açısından esas problem ise nüfus verilerinin sınıfsallık içermemesidir. Bu konuda büyük toprak sahiplerinin zaten çok az sayıda olduğu ve kırsal nüfus azalmasının doğrudan doğruya köylülüğün erimesi anlamına geldiği söylenebilir. Zaten normal şartlarda topraktan kopuş hayatın maddi koşullarının yeniden üretilemediği durumda meydana geldiği, yani öncelikle en yoksul olanlar kente göçtüğü için nüfus verileri önemli verilerdir. Ne var ki, yoksul köylü ve büyük toprak sahipliği arasında bulunan, küçük burjuvaziye denk gelen çiftçi kesimin göz ardı edilmemesi gerekiyor. Bu kesimin içinde büyük bir mülke sahip olmayan ancak seracılık ve fındıkçılık gibi, küçük ölçeklerde de yüksek farklılık rantı sayesinde iyi gelir getiren tarımsal faaliyetler yoluyla yoksul köylüyle karşılaştırılamayacak geçim düzeylerinde yaşayan azımsanmayacak sayıda insan vardır. Tüm bunların, ham nüfus verilerinden daha detaylı bir değişken yoluyla incelenmesi gereklidir.

Bu amaçla bu çalışmada TÜİK tarafından 1988 yılı itibariyle derlenen hane halkı işgücü anketlerine başvuracağız. Bu anketlerde işgücüne dahil olan insanlar ISCE-93 standartları[309] çerçevesinde işteki durumlarına göre işveren, ücretli, yevmiyeli, kendi hesabına çalışan ve ücretsiz

[309] Uluslararası Çalışma Örgütü, *Uluslararası İşteki Durum Sınıflaması*, laborsta.ilo.org/applv8/data/icsee.html (Erişim tarihi 28.08.2010)

aile işçisi olarak sınıflandırılmaktadır. Bunlardan ilkinin burjuva, ikinci ve üçüncü kategorinin işçi sınıfına dahil olduğu açıktır. Kendi hesabına çalışanlar, tanım gereği emek satın almıyor olmalıdır ve bu kategori küçük ve orta büyüklükte, işlenmesi için aile emeğinin yeterli olduğu toprağa sahip köylüleri kapsamaktadır. Ücretsiz aile işçileri ise mülk sahibi bir şahsın yanında, aile bağları çerçevesinde ücret almadan çalışan kişilerdir. Bu sınıflandırma çerçevesinde tipik bir küçük köylü ailesi, bir tane kendi hesabına çalışan küçük mülk sahibi ile onun yanında ücretsiz aile işçisi olarak çalışan aile fertlerinden oluşur. Bu kategorilerin tamamında yaşanan değişiklikler, tarım kesiminin sınıfsal yapısının tarımsal dönüşümden nasıl etkileniyor olduğuna dair analiz edilebilecek bulgular sunarlar.

Biz, köylülüğün çözülmesi başlığını önce nüfus, ardından işgücü istatistiklerine dayanarak inceleyeceğiz.

1999 itibariyle yürürlüğe konan tarımsal dönüşümün şu ana kadar incelediğimiz tüm başlıklarının ortak sonucu, yoksul köylülüğün varlık koşullarının ortadan kalkmasıydı. Daha önce de değindiğimiz üzere geleneksel üçlü sacayağına oturan destekleme sistemi, yoksul köylüleri sefaletten kurtarmıyor, ancak bu insanların kitleler halinde topraktan kopmasına da neden olmuyor, köylülüğün çözülmesini devlet açısından kontrol edilebilir bir sürece dönüştürüyordu.

Bu durum, 1980-1989 aralığında ispatlanmış, 24 Ocak Kararları'nın uygulamaya konduğu ve tarımsal destek sisteminin askıya alındığı 1980 yılı ile, desteklerin yeniden verilmeye başlandığı 1990 yılı arasında kırsal nüfus hızla çözülmüştü. Bu on yıl boyunca ülkenin nüfusu yüzde 26 artarken, kentsel nüfus yüzde 76 arttı, kırsal nüfus ise yüzde 13 azaldı.[310] 1990'ların başında bu uygulamadan geri basıldı ve nüfus artış oranları tekrar normale döndü. Veriler 1999 yılından itibaren kırsal nüfus artış oranının giderek küçüldüğü, nihayet 2004 yılı itibariyle bir kez daha negatif değer aldığını gösteriyor. Bekleneceği üzere, aynı yıldan itibaren kentsel nüfus artış oranında da yukarı doğru hareket gözleniyor ve her iki oran, ters yönlerde genel nüfus artış oranından uzaklaşıyor. Bu du-

[310] Derlenmiş nüfus verileri için bkz. Ekler (s. 201).

rum, 2000'lerin ortasından itibaren göçün eskiye oranla bir kez daha hızlandığı ve yeni bir çözülme dönemine girildiğine işaret ediyor.

Bu çözülmenin sınıfsal niteliği ise işgücü verilerine bakıldığında net biçimde görülüyor. İstatistikler, 1998 yılında yaklaşık 9 milyon kişinin tarımdan geçimini sağladığını, bunların 3,3 milyonunun kendi hesabına, 5,2 milyonunun ise ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığını gösteriyor. Bu yıldan itibaren ücretsiz aile işçisi olarak tanımlanan kesimde hızlı bir daralma başladığı, 2001 yılından itibaren ise aynı şiddette olmasa da kendi hesabına çalışan kesimin de küçüldüğü gözleniyor. Böylelikle 1998-2008 arasında, çoğu ücretsiz aile işçisi, geri kalanı ise kendi hesabına çalışan yaklaşık 4 milyon kır emekçisi topraktan kopuyor.[311]

2009 yılında görülen küçük artış ise kalıcı bir geri dönüşe işaret etmemektedir. 2008 itibariyle dünya ekonomik krizinin Türkiye'de işsizliği dayanılmaz boyutlara taşımasının ardından, halen köy bağlarına sahip bazı emekçiler dönemsel olarak geçimlerini ailelerinin yanında aramakta ve tarımda ücretsiz aile işçisi kategorisinde bir artışa neden olmaktadır. Benzer bir durum 1994 ve 2001 krizlerinin ardından da gözlenmiştir ve geçicidir.

Bu tablo, çözülmenin çarpıcı sınıfsal boyutunun göstergesidir. Köylü ailelerinden öncelikle ücretsiz aile işçileri kopmaktadır. Bunlar, tipik olarak kente göçüp ekmeğini orada kazanmaya çalışacak olan gençlerdir. Ardından kendi hesabına çalışan kesimde de erime başlamıştır. Bunlar ise toprağını elden çıkartıp kente göçebilecek durumda olan, çoğu orta yaşlı küçük toprak sahipleridir. Geriye ise artık emekli sayılabilecek yaşlı aile bireyleri kalmakta, gençlerin terk ettiği kırsal alanda köyler birer yaşlılar yurduna dönüşmektedir:

> "Bugün özellikle İç Anadolu'da büyük bir dönüşüm, geçiş yaşanmaktadır. Kırsal nüfusun çok önemli kısmı kısa bir süre için köylere gelmekte, özellikle kışları kentlerde geçirmektedir. Bütün mevsimleri köyde geçirenler ebeler, dedelerdir. Bütün mevsimleri hemen hemen kentte geçirenler gençler ve çocuklardır. Türkiye tarımını geleneksel biçimde bile devralabilecek köy nü-

[311] Derlenmiş işgücü verileri için bkz. Ekler (s. 201).

fusundan söz etmek mümkün değildir. Yakından izleyenler, sulu tarım hariç, tarımı çok yaşlı bir nüfusun sürdürdüğü gözleminde birleşmektedir."[312]

Son olarak, tarımsal dönüşümün Türkiye emekçilerinin en büyük sıkıntısı olan işsizlik sorunu üzerinde nasıl bir çarpan etkisi yarattığını göstermek gerekiyor. Bunun için, kırsal nüfusun istihdam yapısına bakacağız. Burjuva iktisadı için geçerli olan "işsiz" tanımı, "iş aramayan ama iş verilse çalışacak olan" insanları dahi kapsamayacak derecede dardır.[313] Bu gerçek dışı darlığı biraz olsun kırabilmek için işsizlilerin yanı sıra iş aramayı bırakmış olanlar ile eksik istihdam koşullarında çalışan, yani mevcut geliri kendisine yetmediği için ek iş arıyor olanları da inceleyeceğiz.

İlk not edilmesi gereken, 1999'da başlayan dönüşümün önce eksik istihdamı, 2001 kriziyle beraber de kırsal işsizliği sıçratmış olmasıdır. Bu yıldan itibaren, 2001-2009 dönemi boyunca kırsal işsizlik istisnasız her yıl artmıştır. Bu artışın, işsiz bireylerin bir kısmının kente göçüyor olduğu koşullara rağmen sürdüğüne özel olarak vurgu yapmak gerekiyor. 2001 yılından bugüne dek gelen süreç, dünya kriziyle birlikte daha da içinden çıkılmaz bir hal almış, eksik istihdam nedeniyle iş arayanlar ve iş aramayanlar da dâhil olmak üzere 1998 yılında 1,2 milyon olan kırsal işsiz sayısı iki milyona yaklaşmış, oransal olarak da yüzde 20'yi aşmıştır.[314]

15-24 yaş arası işgücünün işsizliğine bakıldığında ise gençlerin kırı terk ettiğine dair bir başka kanıta rastlıyoruz. 2001 yılından itibaren kırsal işsizlik artarken, genel işsizlik oranı ile 15-24 yaş arası işsizlik oranı arasındaki paralellik bozuluyor ve genel işsizlik, genç işsizlikten daha hızlı artıyor. Bu da kırda tutunamayan gençlerin kente göçüyor olduklarına dair başka bir gösterge teşkil ediyor.

Son olarak, TÜİK tarafından ölçülen bir başka kategori olan mevsim-

---

[312] A. Halis Akder, *Türkiye Tarım Politikasında "Destekleme Reformu"*, ASOMEDYA, Aralık 2003, s.67.

[313] Burjuva iktisadının işsizlik kavramsallaştırmasının Türkiye'nin güncel işsizlik sorunu bağlamında bir eleştirisi için bkz. Nevzat Evrim Önal, "Kriz ve İşsizlik: AKP Ne Yapıyor? Biz Ne Yapmalıyız", *Gelenek*, Sayı 104, Ağustos 2009, s.47-55.

[314] Derlenmiş işsizlik verileri için bkz. Ekler (s. 201).

sel işsizliğe bakmamız gerekiyor, zira kış aylarında mevsimsel işsiz olarak tanımlanan insanların önemli bir bölümü, hasat zamanı mevsimlik tarım işçisi olarak çalışıyor.

TÜİK bir kategori olarak mevsimsel işsizleri "*mevsimlik çalışması nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişi*"[315] olarak tanımlamaktadır. Bulgulanan rakamlar, 2004 yılından itibaren bu işsizlik kategorisinin giderek daralıyor olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, mevsimlik tarım işçiliğinin ortadan kalkmıyor, aksine tarımda giderek daha fazla kullanılıyor olduğu somut bir olgudur. Bugün devlet kaynakları Türkiye'de en az 300 bin kişinin mevsimlik tarım işçisi olarak geçimini sağladığını belirtmektedir.[316] Ne var ki TÜİK'in güncel mevsimsel işsizlik rakamları 100 bini dahi bulmamaktadır. Bu da geçmişte hasat mevsimi dışında çalışmayan mevsimlik tarım işçilerinin artık diğer aylarda da iş arıyor ve iş bulmaları durumunda çalışıyor olduklarını göstermektedir.

Toprak kullanımı ve üretim

1980'lerden itibaren kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte arsa rantı ekonomide büyük ağırlık kazandı ve bilhassa turistik bölgeler ve metropol çevrelerinde tarım arazilerinin tarım dışı amaçlarla kullanılması hızlandı. Özellikle büyük şehirlerin çevresinde ve Ege-Akdeniz kıyı şeridinde bulunan önemli miktarda tarım arazisinin bu dönemde yapılaşmaya açıldığı herkesçe bilinmektedir.[317]

TÜİK tarafından sağlanan yıllara göre tarımsal arazi kullanım verileri, 1988-2009 döneminde Türkiye'nin toplam tarım alanının yüzde 12'sinin, yani yaklaşık 3,5 milyon hektarlık tarım arazisinin ortadan kalktığını gösteriyor. Daha da önemlisi, bu miktarın 2,6 milyon hektarlık kısmı, yani Türkiye'nin tarım arazilerinin yüzde 10'u 1998'den sonra ortadan kalkmış olması. Alt kalemlere bakıldığında ağırlıklı olarak tarla alanlarının or-

---

[315] Türkiye İstatistik Kurumu, İşgücü İstatistikleri (Metaveri), www.tuik.gov.tr/MetaVeri.do?tb_id=25&ust_id=8 (Erişim tarihi 28.08.2010)

[316] "Mevsimlik Tarım İşçileri İçin Eylem Planı Hazırlandı" *Dünya Gazetesi*, 24.03.2010, www.dunya.com/mevsimlik-tarim-iscileri-icin-eylem-plani-hazirlandi_82109_haber.html (Erişim tarihi 28.08.2010)

[317] Murat Kayıkçı, *Türkiye'de Tarım Topraklarının Tarım Dışı Amaçlarla Kullanımı: Adapazarı Örneği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2005, passim.

tadan kalktığı, bunların bir kısmının uzun ömürlü bitki alanına (zeytinlik vb.) dönüştüğü, büyük bir kısmının ise tamamen yok olduğu görülüyor. Toprak kayıpları bilhassa 2006 yılından sonra hızlanıyor ve daha da endişe verici olan şu ki, bu eğilim henüz durmuş değil.[318]

Yaklaşık on yıllık bir süre zarfında bir ülkenin tarım topraklarının onda birini kaybetmesi başlı başına bir felakettir ve ülkemizde bunun halen adı konmadı. Diğer yandan, kırsal nüfusun yaşlanması ve tarım sektöründe yaşanan milyonlarca kişilik istihdam kaybının tek sonucu tarım topraklarının daralması değil. Aksine tarım topraklarının daralması, bu toprakların tarım dışı amaçlarla kullanılabildiği bölgelerde gerçekleşiyor. Bunun olanaklı olmadığı yerlerde ise topraklar boş kalıyor, ancak bu durum beklenebileceği üzere nadasa ayrılan toprak verilerine yansımıyor.

Kafa karıştırıcı görünen bu durumu çözümlemek için bitkisel üretim verilerine bakmak gerekiyor. 1999-2009 yılları arasında bitkisel üretim miktarları incelendiğinde, ortaya çok ilginç bir tablo çıkıyor.[319] Kök ve yumru bitkileri üretiminin yüzde 34, baklagil üretiminin yüzde 10, endüstriyel bitkilerin üretiminin yüzde 1,3 daraldığı, yağlı tohum üretiminin yüzde 3,4, tahıl üretiminin ise yüzde 14 arttığı gözlenen bu dönemde, hayvan yemi olarak ekilen bitkilerin üretimi yüzde 75 artmış bulunuyor.

Bu tabloda yem bitkileri dışındaki tüm değişikliklerin kendi içinde açıklanması mümkün. Örneğin baklagillerdeki ılımlı, yumru bitkilerdeki dehşetli gerileme ile yağlı tohumlarda artış, devletin sübvansiyon politikalarıyla, tahıllardaki tamamına yakını mısır alt kaleminde yaşanan artış genetik yapısı şaibeli yabancı tohumların kullanıma sokulmasıyla açıklanabilir. Açıklanması bu kadar kolay olmayan, yem bitkilerindeki artıştır. 1999-2009 aralığında yem bitkisi üretimi 5 milyon tondan 20 milyon tona çıkmış, ekilen alan *3,4 milyon dekardan 14,8 milyon dekara* yükselmiştir. Aynı aralıkta Türkiye'nin canlı hayvan stoku artış göstermiş olsaydı, yem bitkisi üretimi artışı bu çerçevede açıklanabilirdi. Ne var ki, 1999-2009 periyotunda küçükbaş hayvan stoku yüzde 30, büyükbaş ve kümes

[318] Derlenmiş toprak kullanımı verileri için bkz. Ekler (s. 201).
[319] Derlenmiş bitkisel üretim verileri için bkz. Ekler (s. 201).

hayvanı stoku ise yüzde 5 gerilemiş,[320] üstelik tavuk çiftliklerinde düşük kaliteli ithal mısır kullanımı norm haline gelmiştir. Dolayısıyla fazladan üretilen 15 milyon ton hayvan yemini kimin yediği belli değildir.

Bu bulgu, Türkiye tarımının geldiği nokta konusunda çok çarpıcı bir göstergedir. Yaşlanmış ve geçimini topraktan sağlamaya çalışan köylü için üretim, gübreleme, sulama, hasad ve pazarlamayla uğraşmak, hele ki her an her şeyin değişebildiği piyasa koşullarında hemen her durumda zararla sonuçlanacak bir girişimdir. Diğer yandan, 24.02.2005 tarihinde AKP Hükümeti tarafından alınan karar[321] doğrultusunda yem bitkileri, başka pek az ürüne verilen bir destek kapsamına alınmıştır. Yem bitkilerinin güzel yanı, pazarlama derdinin olmamasıdır. Her ne kadar destekleme hasada bağlı olsa da, yem bitkilerinin, bilhassa yoncanın hasadı hayli kolaydır.

Somut veriler hayvancılığı destekleme kararının beş yıldır hayvancılığa en ufak bir katkı sağlamadığını gösterse de, yem bitkilerinin desteklenmesi sürdürülüyor. 2005 yılından bu yana 2,4 milyon dekarlık tarım alanına yonca ekildi. Muhtemelen söz konusu yoncalar hasat dahi edilmiyor.

Bugün gelinen noktada Türkiye'de tarımsal üretim olanaklarının önemli bir kısmı kullanılamıyor. Piyasa mekanizmaları nedeniyle tarımsal üretim, bilhassa küçük ölçeklerde kâr getirmek şöyle dursun, kendi kendini dahi döndüremeyen bir hal almış, devletin uyguladığı üretmek yerine üretmemeyi özendiren destek politikaları da köylüyü üretimden uzaklaştırmıştır. Bu nedenle arazi rantı yüksek olan yerlerde tarım arazileri tarım dışı amaçlarla kullanılıyor, diğer yerlerde de önemli miktar arazi kağıt üzerinde ekili görünse de fiilen boş tutuluyor.

Bu durum sadece istihdam açısından sakıncalı değil. Dünya gıda fiyatları son yıllarda, biyoyakıt fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişki nedeniyle, giderek daha dalgalı bir seyir izlemeye başlamış durumda. Petrol fiyatlarının yüksek seyrettiği dönemlerde gıda fiyatları da yükselirken, gıda ithalatına bağımlı ülkeler bu dönemlerde önemli sıkıntılar çe-

[320] www.tuik.gov.tr (Erişim ve veri derleme tarihi 28.08.2010)

[321] "Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Karar" *Resmi Gazete*, 24.02.2005, rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2005/02/20050224-3.htm (Erişim tarihi 28.08.2010)

kiyor, bu sıkıntı da özellikle yoksulları vuruyor. Buna paralel olarak, zengin ancak kendi kendisine yeterli tarım arazisine sahip olmayan ülkeler ise yoksul ülkelerden tarım arazisi satın almaya başladı. Güncel tartışmalarda "yeni sömürgecilik"[322] olarak betimlenen bu süreç, pek çok ülkenin gıda güvenliğini belirgin biçimde tehlikeye sokmuş durumda. Körfez ülkelerinin bu çerçevede Türkiye'den tarım arazisi almak istedikleri, hatta bu doğrultuda bir takım uzun süreli kiralama anlaşmalarının yapıldığı bilinmekle beraber; tarım arazileri de neticede özel mülk olduğu ve bu arazilerin kiralanması da kiracı ve mal sahibi arasında bir sözleşme çerçevesinde olduğu için, Türkiye'nin tarım arazilerinin ne kadarının yabancı yatırımcıların tasarrufu altında olduğu konusunda bir veriye sahip değiliz. Tek bildiğimiz, Tarım Bakanı'nın zaman zaman körfez ülkelerinden gelen temsilcilere bir emlakçı edasıyla Türkiye'nin tarım arazilerini tanıtıyor olduğu.[323]

Geleceğe bakış

On yıldır sürmekte olan neoliberal uygulamaların tarım kesiminde yarattığı yıkımın boyutları bugün artık netleşmiş durumda. Ne var ki yaşanmış olan yıkımın boyutları kesinlikle sürecin sonuna gelindiği anlamı taşımıyor. Türkiye kapitalizmi, kendi gelişme sürecinde tarımı ve kırsal alanı dönüştürmeye devam etmek zorunda.

Ben gelinen noktada, köylülüğün topraktan kopma sürecinin belirli bir olgunluğa eriştiğini, buradan sonra esas önemli olan başlığın sahipsiz kalan bu üretim aracının sermaye tarafından nasıl bir kâr olanağı haline getirileceği olduğunu düşünüyorum. Bunun için tarım arazilerinin kârlılığı yükseltecek bir merkezileşmeye tabi tutulması gerekecektir. Bu, kapitalizmin tarıma girişinden beri bu alanda yaşadığı temel sorunlardan biridir ve çözümü daima banka sermayesi dolayımında gerçekleşmiştir. Bu yüzden dikkatle izlenmesi gereken süreç, köylülüğün kredi borçlarının giderek özel bankaların elinde toplanıyor olmasıdır. Ziraat Bankası'nın bu alan-

---

[322] James Petras, *The Great Land Giveaway: Neo-Colonialism by Invitation*, Global Research, 1 Aralık 2008, www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=11231 (Erişim tarihi 28.08.2010)

[323] "Kapıdan Satış Türkiye", *soL Haber Portalı*, 12.12.2008, haber.sol.org.tr/mansetler/kapidan-satis-turkiye-haberi-8532 (Erişim tarihi 28.08.2010)

daki büyük varlığı halen köylülüğün çözülmesini yavaşlatıcı bir etki yapmaktadır, ancak süreç yavaş da olsa ilerlemektedir ve Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesi halinde yokuş aşağı gitmekte olan arabanın freni patlayacaktır. AKP hükümeti tarafından yürütülmekte olan toprakların toplulaştırılması ve belirli bir boyutun altında bölünmesinin önlenmesine yönelik çalışmalar da bu merkezileşme eğilimi yönünde okunmalıdır.

Aynı çerçevede, emperyalist sermayenin tarım topraklarına göz dikmiş olduğu gerçeği sürekli göz önünde tutulmalıdır. Türkiye tarımının geleceği, bir yanda Cargill gibi tarım sektörüyle ilişkili tekeller tarafından etkileniyorsa, bir diğer önemli faktör de emperyalist sermayenin doğrudan doğruya tarım arazileri üzerinde tasarruf sahibi olmaya başlamış olmasıdır. Bu konuda somut bulgulara ulaşmak kolay değil, zira bilgiler "şirket sırrı" olarak saklanıyor gibi görünüyor. Ne var ki, süreç ilerledikçe mızrak çuvala sığmamaya başlayacaktır. Bilhassa dünya kriziyle beraber ciddi biçimde düşen petrol fiyatlarında yeniden bir yükseliş evresine girildiğinde, üzerinde biyoyakıt hammaddesi üretilebilecek tarım toprakları bir kez daha değerli bir üretim aracı haline gelecek ve emperyalist sermayenin Türkiye'den tarım toprağı alma girişimleri hız kazanacaktır.

Son olarak, AKP iktidarının yeni tarımsal destekleme programı olan havza bazlı destekleme modeline değinmek gerekiyor.

AKP Hükümeti, 29.06.2009 tarihinde aldığı karar[324] ile Türkiye'yi otuz tarım havzasına ayırdı ve model Tarım ve Köyişleri Bakanı Mehdi Eker tarafından iki hafta kadar sonra kamuoyu ile paylaşıldı.

Program çerçevesinde her havzada belirli ürünler desteklenerek, üreticilerin havzalara göre en uygun olduğu düşünülen ürünlere yönlendirilmesi öngörülüyor. Program 16 ürünü destekleme kapsamına alıyor. Bunlar arpa, aspir, ayçiçeği, buğday, çavdar, çay, çeltik, kuru fasulye, kanola, mercimek, mısır, nohut, pamuk, soya, yulaf ve zeytin. Programın ilk eksikliklerinden biri de burada ortaya çıkıyor. Türkiye'nin en önemli ürünleri arasında olan tütün, şekerpancarı ve yaş meyve ve sebze destek kapsamının dışında tutuluyor.

---

[324] "Türkiye Tarım havzalarının Belirlenmesine İlişkin Karar" *Resmi Gazete* 23.07.2009. rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2009/07/20090723-6.htm (Erişim tarihi 28.08.2010).

Bakanlık, programın sağlayacağı maddi kazançları hesaplarken iki temel varsayımla hareket ediyor. Bunlardan birincisi, üreticilerin kendi bölgelerinde desteklenmeyen ürünlerden vazgeçip, desteklenen ürünlere yöneleceği; diğeri ise ürün fiyatlarının küçük oynamalar dışında istikrarlı seyredeceği. Ne var ki tüm bu hesapları yapan bakanlık, iktisat biliminin en temel kurallarını unutmuşa benziyor.

Gözardı edilen kurallardan en önemlisi, piyasa koşulları altında tarım ürünleri fiyatlarının ürün bollaştıkça düşeceği gerçeği. Programın parasal getirisi hesaplanırken, örneğin 2007 yılında üretilen 30 bin 666 ton soya ile, 2010 yılında 21 kat artarak üretilmesi beklenen 647 bin 241 ton soyanın aynı piyasa fiyatına sahip olması (630 TL/ton) bekleniyor ve üretimi bu denli artan bir ürünün fiyatının düşeceği gerçeği hiçe sayılıyor. Böylelikle sadece soyadaki üretim artışından 388 milyon TL tarımsal gelir artışı hesaplanıyor.[325] Aynı hesaplama sorunu, üretiminde artış yaşanması beklenen tüm ürünlerde bulunuyor.

Öte yandan, yeni sistemin ürünlere yönelik planlama boyutu hem kendi içerisinde, hem de tarıma yönelik diğer devlet uygulamalarıyla ciddi tutarsızlıklar barındırıyor.

Her şeyden önce program, ürün dokusuna radikal biçimde müdahalelerde bulunuyor. Bu kuşkusuz kendi başına bir eleştiri konusu olamaz; ancak yapılan müdahalelerin sonuçlarının hesaplanıp hesaplanmadığı kuşkulu. Modelde en fazla desteklenen yağlı tohumlar grubu (aspir, ayçiçeği, kanola, pamuk ve soya) toplam desteğin yaklaşık yüzde 40'ını alıyor. Bu ürünlerden aspir ve soyada yüzde 2100-2200, kanolada yüzde 500 üretim artışı hedefleniyor.[326] Bu rakamlar, şu anda üretim miktarı çok düşük olan bu ürünlerin Anadolu'nun ürün dokusuna dâhil edilmesi anlamına geliyor. Bu müdahale Bakanlık tarafından, yağlı tohum ithalatına olan bağımlılığın aşılması amacıyla gerekçelendiriliyor.

Ancak uygulama beraberinde bir tehlike getiriyor. Yağlı tohumlar, bilhassa soya, Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarının tamamında destek kap-

[325] Nevzat Evrim Önal, "Ölüme Terk Edilen Köylü Sıtmaya Razı Ediliyor", *soL*, Sayı 288, 17.07.2009, s. 14-15.
[326] Önal, agy.

samına alınıyor. Türkiye'nin yaş sebze ve meyve üretilen bu bölgelerinde meyve ve sebzeye destek verilmeyip yağlı tohumlara bu miktarda destek verilmesi, çok sayıda üreticinin meyve ve sebze üretiminden vazgeçip bu ürünleri üretmeye başlamasına yol açabilir. Bu durumda meyve ve sebze bahçelerinin sökülmesi gündeme gelebilir ki bu, Anadolu'nun doğal ürün dokusunda bulunan bazı ürünlerin alanlarının daraltılması ve bunun karşılığında ürün dokusunda olmayan bazı ürünlerin zorla ürün dokusuna dâhil edilmesi anlamına gelir.

Ayrıca, yağlı tohumlar endüstri bitkisiyken, yaş meyve ve sebze doğrudan doğruya vatandaş tarafından tüketilmektedir. İki ürün grubu arasında yukarıda öngörülen yer değiştirmenin yaşanması durumunda; halkın tükettiği sebze ve meyvenin fiyatı artarken, sınai hammadde olarak kullanılan yağlı tohumların fiyatı düşecek, böylelikle devlet eliyle vatandaştan sermayedara kaynak aktarılmış olacaktır.

Bu eleştiriye kuşkusuz ürünlerin Türkiye'deki üretim miktarlarının dünya fiyatlarını etkileyecek boyutta olmayacağı ve fiyatların istikrarlı seyredeceği yanıtı verilebilir. Ancak bu durumda iki sorunun yanıtlanması gerekir: Tarımsal ürünlerde son birkaç yıldır fazlasıyla istikrarsız seyretmekte olan dünya fiyatlarının neden ansızın istikrar kazanacağı varsayılıyor? Ve üretilen ürünlerin kolaylıkla ihraç edilebileceğinin garantisi nedir? Örneğin dünyanın en büyük soya üreticilerinden olan ve ürünlerini fazlasıyla sübvanse eden ABD ile Türkiye'deki soya üreticisi nasıl rekabet edecek?

Bir başka tuhaflık ise programın kamuoyu ile paylaşılma biçimi. Söz konusu programın detayları üzerinde halen net, başı sonu belli bir kamu devlet belgesi oluşturulup halkla paylaşılmış değil. Öyle ki; programın detayları Mehdi Eker'in basın toplantısı öncesinde *Dünya Gazetesi*'ne servis edildi ve bu gazetenin köşe yazarlarından Ali Ekber Yıldırım tarafından haberleştirildi.[327] Hatta ODTÜ'de öğretim üyesi olan ve daha önce TÜSİAD tarafından hazırlanan tarım raporlarında imzası bulunan Prof. Dr. Erol Çakmak, yaşananları "dünyada ilk kez bir tarım politikası atlat-

[327] Ali Ekber Yıldırım, *Tarımda Gündemi Belirlemenin Ayrıcalığı*, www.tarimdunyasi.net/?p=320 (Erişim tarihi 28.08.2010)

ma habere konu oluyor" şeklinde eleştirmişti.

AKP'nin yabancı sermaye yanlısı sicili hakkında bildiklerimiz, bize bu gizliliğin hayra alamet olmadığını düşünmek için yeterince gerekçe sunuyor. Dolayısıyla bu tarımsal destek programını da, Türkiye'den tarım arazisi satın alan yabancı sermayenin çıkarları ile birlikte düşünmek gerekiyor. Örneğin, desteklerin havzalara göre dağılımında, yabancı ülke ve şirketlerin en fazla tarım arazisi satın aldığı bilinen bölgelerin aynı zamanda en fazla destek alacak olan bölgeler olması başlı başına düşündürücü bir gerçek olarak önümüzde duruyor.

Sonuç: 150 Yılın Bilançosu ve Yapılması Gerekenler

Bu kitabı yazmak için yola çıkarken yaslandığım temel tez şuydu: Anadolu tarımının gelişme süreci, Türkiye kapitalizminin gelişme sürecinin en önemli parçalarından birisidir. Biri anlaşılmadan, diğeri anlaşılamaz.

Bunun temel sebebi Türkiye burjuvazisinin kökenlerinin 19. yüzyılda Osmanlı kırsalında serpilen; boy atmakta olan piyasa ilişkileri, Osmanlı'nın iltizam sistemi, tefecilik ve zorbalık sayesinde ilkel birikim elde eden taşra eşrafına dayanmasıdır. Bu, her kapitalistleşme deneyiminde ortak olmayan ve Türkiye burjuvazisinin karakteristik özellikleri konusunda belirleyici olmuş bir durumdur. Türkiye'yi kuran burjuva devrimi, devrimci (önce ittihatçı, ardından kemalist) kadrolar ile taşra zenginleri arasında bir ittifaka dayandırıldı ve iktidar ele geçirilirken devrimci kadrolar nasıl Osmanlı'yı (ve iktidar iddiasında olan diğer tüm güç odaklarını) tasfiye ettiyse, taşra zenginleri de kendileri dışında hemen her burjuva özneyi mülksüzleştirdi. Başlangıcı zorbalık, tefecilik ve devletin yarattığı fırsatlardan beslenmeye dayanan zenginleşme süreci, tehcir ve mübadele yağmacılıklarıyla taçlandırıldı ve Türkiye burjuvazisi tarih sahnesine çıktı.

Kapitalistleşme süreçlerinde işçi sınıfının ilk kuşaklarının ağırlıklı olarak köylü kökenli olması normaldir. Ancak burjuvazinin bu kadar "köylü" kökenli olmasına her örnekte rastlanmaz. Türkiye burjuvazisinin burjuva ölçütlere göre dahi gericiliği, büyük projelerden alabildiğine ürken sağlamcılığı, kendisinden güçlü olandan korkmasından ileri gelen emperya-

lizm uşaklığı ve taşeronluğu ile şark kurnazlığından gelen üçkâğıtçılığı ve kriz cambazlığı, bu kökenden türeyen özelliklerdir.

Bu tarihten itibaren Türkiye'nin mülk sahibi sınıfı, büyük toprak sahipliğinden kentli burjuvalığa doğru bir evrim süreci geçirdi. Söz konusu süreç doğası gereği, derin iç eşitsizlikler ve çelişkilerle birlikte ilerledi ve bu çelişkilerin en şiddetlisi nihayetinde 1960 Darbesi'yle çözüme kavuşturuldu. Ancak genel anlamda Türkiye burjuvazisi geliştikçe kendi kökenlerinden uzaklaştı ve toprağa yabancılaştı. Büyük toprak sahipleri kentlileşirken, sahip oldukları toprakları ikincil bir kazanç kaynağı olarak, ortakçılık ve benzeri dolaylı yollardan değerlendirdi ve tarımsal üretim ağırlıklı olarak yoksul köylüler ve orta halli küçük ölçekli çiftçiler tarafından yürütüldü.

Kapitalizm koşullarında burjuvazi tarafından sermaye birikimini ilerletecek biçimde değerlendirilmeyen ya da değerlendirilemeyen her türlü üretim aracı yıkıma uğrar. Türkiye tarımının payına da farklı bir şey düşmedi. 1980'den itibaren uygulamaya konulan neoliberal dönüşüm programı çerçevesinde devlet tarıma aktardığı kaynağı tedrici olarak kesmeye başladı. Bununla beraber gelen piyasalaşma, tarımda kapitalist işletme mantığıyla hareket edemeyen tüm üreticileri üretim dışına doğru iterken, 1980-2010 arasında geçen otuz yılda geçimini tarımdan sağlayan kesim büyük bir aşınmaya uğradı. Bilhassa 1999 yılından itibaren IMF İstikrar Programı'yla birlikte hızlanan bu aşınma, köylülük olarak tanımladığımız ve emekçi sınıflar arasında yer alan sınıfsal yapının varlığını dahi tartışılır hale getirdi. Tarımda yaşanan piyasa seleksiyonuna dayanabilen ve geçimini güvenli bir biçimde tarımdan sağlamaya devam edenlerin çoğu ayrıcalıklı ürünlerde faaliyet gösterme olanağına sahip olan, küçük burjuvazinin tarım kesimindeki temsilcileri olarak tanımlayabileceğimiz üreticilerdi. Bununla birlikte topraksız ya da az topraklı köylülerin çoğu toprağını ya ekmemeye, ya da geçimlik olarak ekmeye başladı ve geçimini topraktan elde ettiği üründen değil, başkalarına sattığı emek karşılığı aldığı ücretle sağlar hale geldi.

Destek politikalarında yaşanan dönüşümün bir diğer boyutu ise eskisine göre düşük, ancak üretim yapmayı zorunlu kılmayan destekler sayesinde kıt kanaat geçinen, üretimle fazla ilişkisi kalmamış bir köylü tipo-

lojisini güçlendirmesi oldu. Öteden beri devlet destekleri köylülüğün geçim koşullarının önemli bir belirleyeniydi; ancak AKP'nin destekleme politikaları, başka pek çok alanda olduğu gibi bu alanda da devleti vatandaşını kollayan değil, kuluna sadaka veren bir konuma getirdi. Bu konum, küçük köylünün otorite-devlet fetişi ile gerici bir rezonansa girdi ve kırda tutunmaya devam eden yoksul köylülüğün önemli bir kısmı da toplumsal açıdan faydalı bir üretim yapmanın imkânsızlaştığı koşulların yarattığı çaresizlik sonucunda üretmeden yaşamak için devlete avuç açan, asalak ve çürütücü bir yaşam tarzına mahkûm oldu. Bütün bu koşullar gençleri kente doğru iterken köyler yaşlılara kaldı.

Tüm bu savları kitabın son kısmında nicel olarak ispatlamaya çalıştım. Hâlihazırdaki durumun bu nicel bulgulardan yola çıkan bir nitel çalışmayı da çağırdığını kabul etmekle birlikte; mevcut veriler ışığında artık Türkiye'de siyasete damga vuracak bir köylü dinamiğinin kalmadığını söyleyebileceğimizi düşünüyorum.

Kaldı ki, Türkiye köylüsünün düzen tarafından kollanması da kendi siyasi hareketliliğinden çok işçi sınıfının siyasetteki gücü tarafından belirlenmiştir. Sosyalist mücadelenin ve işçi sınıfı hareketinin yükseldiği 1970'ler ve kısmen 1990'larda köylülük maddi olarak en rahat olduğu, devlet tarafından en fazla desteklendiği yılları yaşamıştır. Yoksul köylülüğün yüzünü sola ve işçi sınıfına dönmesinden çekinen devlet, en büyük destekleme harcamalarını bu dönemlerde yaptı. Köylülüğün tekil örnekler dışında bu rüşveti kabul etmediği ve kitlesel olarak düzen dışına, devrim ve sosyalizm mücadelesine yakınlaştığı bir tarihsel kesitten söz etmenin ise olanaksız olduğunu düşünüyorum.

Özetle, Türkiye'nin devrimci süreçlerinde işçi sınıfından bağımsız bir köylülük hareketlenmesi hiçbir zaman düşünülemezdi. Bugün ise herhangi bir toplumsal sürecin taşıyıcısı olabilecek bir köylülük kalmamıştır. Geriye kalan küçük toplam, kapitalizmin onlara bıraktığı yaşam alanında var olmaya devam etmekte, bu yaşam alanı da her geçen gün daralmaktadır. Dolayısıyla; altın madenlerine, hidroelektrik santrallerine ya da düşük açıklanan fındık fiyatlarına karşı eylem yapan köylülüğe bakıp bu eylemlerin devrim mücadelesine, burjuva diktatörlüğünün muhtelif halk düşmanı yönlerini teşhir etmenin ötesinde bir katkı sağlamasını

beklemek hayalperestliktir.

Benzer biçimde; Latin Amerika'daki topraksız köylü hareketlerine bakıp "bizde de olsa ne güzel olur" demenin de bir karşılığı yoktur. Türkiye'nin topraksız köylü dinamiği Kürt hareketi tarafından kullanılmış ve tüketilmiştir. Türkiye kapitalizminden Kürt halkının payına düşen sefalet artık kırda topraksızlık olarak değil, kent varoşlarında işsizlik olarak yaşanmaktadır.

Yine benzer biçimde, endüstriyel tarım ya da genetiği değiştirilmiş tarımsal ürünler karşısında verilecek mücadele de, şebeke suyundan, solunan havaya kadar her şeyin sağlıksız olduğu; hayatın her saniyesinin sağlıksızlık içinde yaşandığı bir toplumda kendi başına bir şey ifade etmemektedir. Böyle bir mücadele, ancak öznesi işçi sınıfı olarak tarif edilen anti-emperyalist bir hatta eklemlenerek, bu hattın güçlendirilmesine hizmet ederek anlam kazanır. Aksi takdirde, daha sağlıklı olduğu için endüstriyel tarıma karşı organik tarımı savunmak; süpermarkete karşı kahraman bakkalı, büyük sermayenin karşısında küçük burjuvaziyi savunmaktır. Bu da bir çeşit tekelleşme karşıtı mücadeledir ve kapitalizmin kaçınılmaz sonucunun tekeller ve emperyalizm, nihai çözümünün de devrim ve sosyalizm olduğunu bilen, bu doğrultuda işçi sınıfının iktidarını arayan devrimcilerin işi değildir.

Sosyalist hareketin gözünü dikmesi gereken yer, tarım kesiminden geçimini sağlayan ve çoğu göçebe olarak çalışan tarım işçileridir. Mevsimlik tarım işçileri, temas ettikleri çok sayıda köylü ve çiftçiyle kurdukları ilişkiler açısından da önemli bir noktada durmaktadır. Tamamına yakını Kürt olan bu işçilerin maruz kaldıkları ağır sömürü koşulları, ırkçılık baskısıyla dayatılmaktadır. Her yıl mayıs-ekim döneminde mevsimlik işçi çalıştırılan bölgelerde bir yanda kamyon kasalarında seyahat eden insanların trafik kazalarında can verdiği; diğer yanda emeğiyle geçinmek için yüzlerce kilometre yoldan gelen insanların valilik genelgeleriyle kentlere sokulmayıp naylon çadırlarda, başta temiz su ve tuvalet olmak üzere her türlü temel ihtiyaçtan yoksun bir halde kalmaya zorlandıkları bir emek cehennemi yaşanmaktadır. Bu sefalet koşullarının kendi başına örgütleyici olduğu iddia edilemez; ancak mevsimlik tarım işçilerinin zaman zaman eylemli olarak ifade ettikleri taleplerini örgütlü bir hak arama mü-

cadelesiyle birleştirecek bir müdahalenin sol açısından tarım kesimine yönelik önemli bir örgütlenme olanağı sağlayabileceğini düşünüyorum.

Ayrıca, Türkiye'nin bugün önemli bir kısmı atıl durumda olan tarım arazilerinin sonsuza dek böyle kalması beklenmemelidir. Üretici güçler, tamamen yok olmadıkları takdirde er ya da geç onları kârlı biçimde harekete geçirecek sermaye tarafından kullanılırlar. Türkiye'nin tüm tarım arazilerinin üzerine konut yapılamayacağına göre, söz konusu üretim olanakları bir noktada sermaye tarafından değerlendirilecektir. Yabancı sermaye gruplarının, bilhassa da İsrail ve Arap sermayesinin Türkiye'den tarım toprağı almak için sıraya girmiş olmaları iki sebepten dolayı çok önemsenmesi gereken bir durumdur. Her şeyden önce tarım topraklarının kullanım hakkının yabancılara devrediliyor olması büyük bir infial sebebidir ve Türkiye'de verilen anti-emperyalist sosyalizm mücadelesi toplumda oluşacak bu infialden doğacak enerjinin ulusalcı siyasetler tarafından heba edilmesini engellemeli; buraya kendi mücadele hattını güçlendirecek bir ideolojik müdahale yapmak için hazır olmalıdır. İkincisi, büyük sermayenin tarıma girmesi tarımda işçileşmeyi hızlandıracak ve yaygınlaştıracaktır ki, bu da işçi sınıfının iktidarı için mücadele edenler açısından tarım kesiminde yeni örgütlenme olanakları doğuracaktır.

Tüm bu olanakların değerlendirilmesi için ise, öncelikle sosyalizm mücadelesinin kentli merkezinin güçlenmesi gerekmektedir. Güçlenen sol hareket önce kır işçileri, ardından da yoksul köylüler için güven veren, örgütleyici bir otorite haline gelecektir. Pek çok tarihsel örnekte görüldüğü, bu kitapta da birkaç kez dile getirildiği üzere köylülüğün siyasi angajmanlara girmesi, hele ki devrimci hareketlere destek vermesi için bu hareketlerin köylülüğün gözünde devlet otoritesine eş bir konum kazanması (dilerseniz, ikili iktidarın bir tarafı olması) gereklidir. Bu konum kazanılmadan önce küçük mülk sahibi köylülüğü örgütlemeye yönelik çabalar; ülke gündemini etkileyen kimi tekil örnekler dışında faydasız; bu örneklerde de enerjinin dikkatli kullanılmasını gerektiren, kaypak bir zeminde yürütülen çalışmalar olacaktır.

Nasıl Bir Tarım Programı?

Kapitalizmden kaynaklanan tüm sorunların nihai çözümü, artık kendisi insanlığın ilerlemesinin önünde bir engele dönüşmüş olan kapitalizmin ortadan kalmasıyla gerçekleşecektir. Diğer yandan, kitlesel siyaset yapan tüm özneler gibi devrimci özneler de, toplumun güncel sorunları konusunda söyleyecek söze sahip olmalıdır. Kapitalizm koşulları altında emekçi sınıfların ya da genel olarak halkın çıkarına kimi iyileştirmelerin talep edilmesi, kendi başına bir anlam ifade etmemekle birlikte, devrimci bir mücadele hattının bir parçası olarak anlam taşır. Örneğin işçilerin ücret ve sosyal haklar için verdikleri mücadeleler kendi başına devrimci değildir, ancak işçi sınıfı ile burjuvaziyi net biçimde karşı karşıya getirdiği için devrimci sonuçlar doğurmaya gebedir. Diğer yandan, bu alanda elde edilen kazanımlar, süreklileştikleri takdirde burjuvazinin birikim olanaklarını daralttığı için de sınıf mücadelesi açısından değer taşırlar.

Sosyalist hareketin tarım sorununa yaklaşımı da bu eksende olmalıdır. Bugün gelinen noktada kâr hedefiyle yapılacak tarımsal üretim ile halkın beslenme, sağlık gibi temel hakları arasında uzlaştırılamayacak bir zıtlık vardır ve bu zıtlık sosyalist harekete, geniş halk kitleleri tarafından çok makul bulunacak, ancak burjuvazi ve onun yönetim aygıtı tarafından karşılanamayacak ya da ciddi ödünler verilerek karşılanabilecek talepler dile getirme olanağı sunmaktadır. Ben kitabı noktalarken, sosyalist hareketin tarım konusunda öne sürebileceği kimi programatik talep önerileri sunmaya çalışacağım:

1. Tarımsal üretim, bir bütün olarak halkın tamamının beslenmesinin yanı sıra gıda ve tekstil sektörlerinin en önemli hammadde kaynağını teşkil etmekte, Türkiye'nin dışa bağımlılığı konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle tarım kesimi, piyasanın öngörülmezliğine bırakılmamalı, devlet tarafından planlanmalı ve yönlendirilmelidir.

2. Ürün örtüsünün etkin biçimde planlanabilmesi için, devletin ürün çeşitlerine yönelik seçici bir destekleme politikası oluşturması zorunludur. Bu politika şeffaf biçimde hazırlanmalı, çiftçilere vakitlice açıklanmalı, yıldan yıla piyasa eğilimleri değil, toplumsal çıkarlar doğrultusunda ve olabildiğince az değiştirilmelidir.

3. Teşvik ve destekleme politikalarının etkin biçimde uygulanabilmesi için, teşvik edilen tüm ürünlerde, gerekirse devlet destek ve öncülüğünde ürüne dayalı kooperatifleşmeye gidilmelidir.

4. Destekler üretime bağlanmalı, çiftçiyi üretmeden yaşamaya teşvik eden her türlü destek kaldırılmalıdır.

5. Tohum konusunda dışa bağımlılığın önüne geçilebilmesi için devlet tarafından öncü tohum ve fidan üretimi yapılmalı, gerektiğinde tohum ve fidan dağıtımı gerçekleştirilmeli, ayrıca nitelikli tarımsal üretimin özendirilmesi ve çiftçilere anlatılması için öncü devlet çiftlikleri kurulmalıdır.

6. Tarım topraklarının tarım dışı herhangi bir amaç için kullanılması engellenmeli, tarım topraklarını tarım dışı amaçlarla kullanan ve herhangi bir yolla tarıma elverişsiz hale getirenler caydırıcı biçimde cezalandırılmalıdır.

7. Tarım toprakları ikamesi olmayan bir üretim aracıdır ve özel mülkiyetin getirdiği sınırsız tasarruf hakkının kamu yararına ters düştüğü noktalarda öncelik kamu yararından yana olmalıdır. Bu doğrultuda normal koşullarda teşvikler yoluyla yönlendirici olan devlet, zaruri koşullarda tüm tarım topraklarında yapılan üretime, ekilecek üründen kullanılacak tarımsal yöntemlere ve girdilere kadar olanağını sağlamak şartıyla müdahale edebilmelidir. Aynı sebep çerçevesinde yabancıların

tarım toprakları üzerinde mülkiyet ya da tasarruf hakkına sahip olması yasaklanmalıdır.

8. Tüm tarımsal ürünlerin ithalat ve ihracatı devlet kontrolünde olmalı, düşük kaliteli ürün ithalatının yerli üretimi ikame etmesi veya ihracatın daha yüksek kâr getirmesi sebebiyle halkın yerli üründen mahrum kalması engellenmelidir.

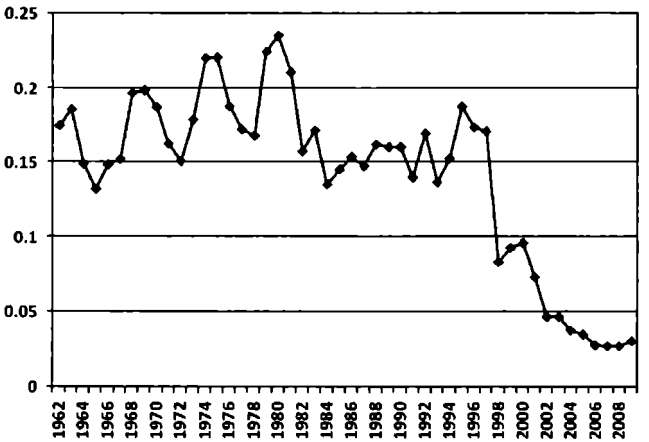
9. Özel finans kuruluşlarının tarımı kredilendirmesi topraksızlaşmayı hızlandırmakta ve tarımsal üretimi sekteye uğratmaktadır. Ziraat Bankası'nın bu başlıkta sahip olduğu alanın daralmasının önüne geçilmeli, kamu kredileri etkin bir teşvik aracı olarak kullanılmalıdır. Ziraat Bankası'nın özelleştirme çalışma ve çabalarına son verilmeli ve bu konu gündemden kaldırılmalıdır.

10. Tarım sektöründe en zor koşullarda çalışan mevsimlik tarım işçileri, verdikleri emeğin karşılığını alamamaktadır. Devlet tarafından mevsimlik tarım işçilerinin gündelik ücretleri her yıl yurt çapında belirlenmeli, ayrıca mevsimlik tarım işçilerinin çalıştırıldığı bölgelerde bu işçilere yönelik sağlıklı ve insanca yaşam alanları oluşturulmalıdır.

EKLER

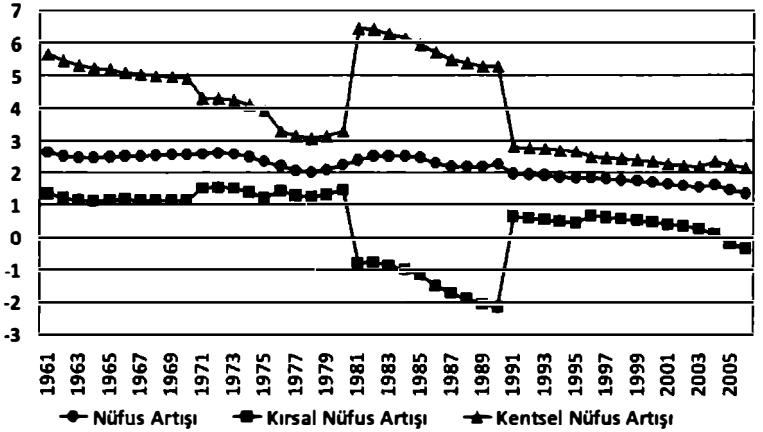
Nüfus ve işgücü sayıları hakkında genel not: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'ne geçilmesiyle birlikte, nüfus verileri ve buna bağlı hesaplanan tüm verilerde bir kopukluk olmuş, nüfus rakamları birkaç milyon düşmüştür. Yeni veri setinin mi, eskisinin mi güvenilir olduğu tartışması bu çalışmanın kapsamını aşıyor; ancak sonuç olarak ortada birbirleriyle sayısal anlamda uyumlu olmayan iki veri seti var. Bir tanesi 2004'te biterken, diğeri 2004'te başlıyor. Bu nedenle nüfus verileri için Dünya Bankası'nın veri setini kullandım. Ne var ki işgücü verileri TÜİK'ten başka bir kaynakta bulunmuyor. İşgücüne dair grafiklerdeki kopuklukların nedeni budur.

Grafik 1: Tarım İhtisas Kredileri / Toplam Krediler

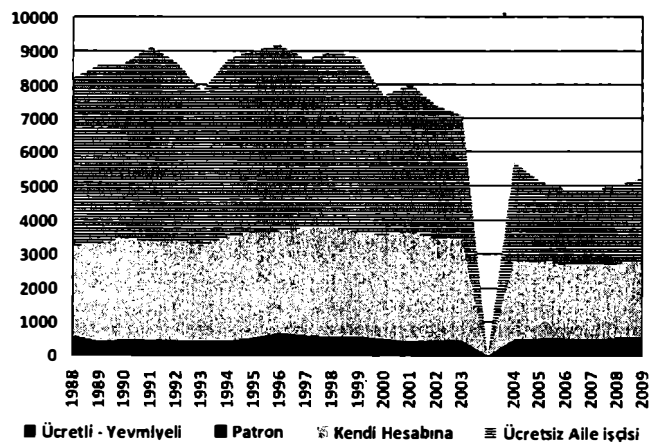
Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, *Bankalarımız*, Çeşitli Yıllar

Grafik 2: Kırsal ve Kentsel Nüfus Artış Oranları

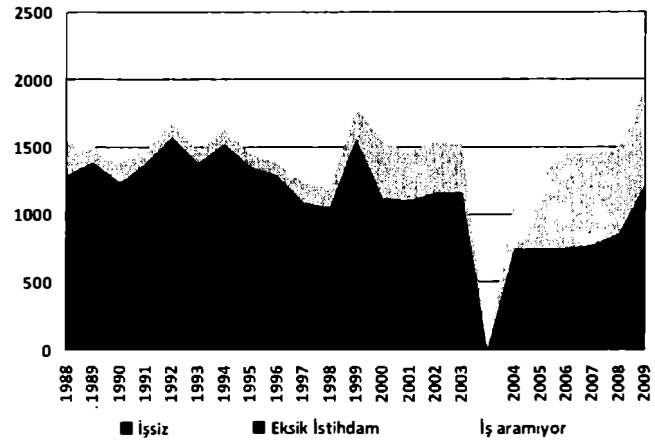
Kaynak: Dünya Bankası, *World Development Indicators*, Çeşitli Yıllar

Grafik 3: İşteki Durumlarında Göre Geçimini Tarımdan Sağlayanların Sayısı (bin kişi)

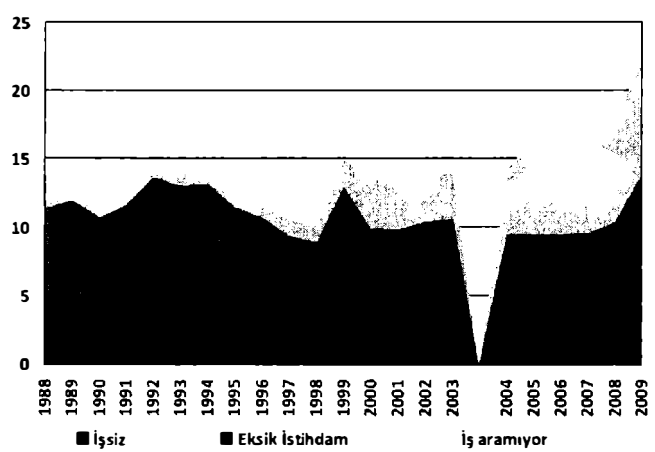
Kaynak: TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Anketi Dönemsel Sonuçları*

Grafik 4: Kırsal Alanda İşsizlik ve Eksik İstihdam (Bin Kişi)

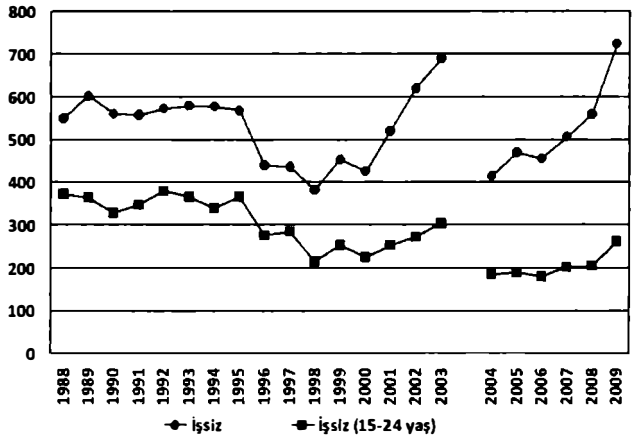
Kaynak: TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Anketi Dönemsel Sonuçları*

Grafik 5: Kırsal Alanda İşsizlik ve Eksik İstihdam (%)

Kaynak: TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Anketi Dönemsel Sonuçları*

Grafik 6: Kırsal Alanda İşsizlik ve Genç İşsizlik (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK, *Hanehalkı İşgücü Anketi Dönemsel Sonuçları*

Grafik 7: Tarımsal GSYİH'nın Toplam GSYİH İçindeki Payı (%)

Kaynak: TÜİK, *Üretim Yöntemiyle GSYH*

Tablo 1: Kullanıma Göre Tarım Arazileri (Bin Hektar)

Yıl	İşlenen Tarım Alanı	Tarla alanı (Ekilen)	Tarla alanı (Nadas)	Sebze Bahçeleri	Uzun Ömürlü Bitkiler	TOPLAM	DEĞİŞİM (%)
1988	24786	18 995	5 179	612	2 977	27 763	
1989	24880	19 036	5 234	610	3 017	27 897	0.48
1990	24827	18 868	5 324	635	3 029	27 856	-0.15
1991	24631	18 776	5 203	652	3 023	27 654	-0.73
1992	24563	18 811	5 089	663	3 012	27 575	-0.29
1993	24481	18 940	4 887	654	3 054	27 535	-0.15
1994	24605	18 641	5 255	709	3 066	27 671	0.49
1995	24373	18 464	5 124	785	2 461	26 834	-3.02
1996	24514	18 635	5 094	785	2 472	26 986	0.57
1997	24297	18 605	4 917	775	2 567	26 864	-0.45
1998	24436	18 751	4 902	783	2 530	26 966	0.38
1999	24279	18 450	5 039	790	2 523	26 802	-0.61
2000	23826	18 207	4 826	793	2 553	26 379	-1.58
2001	23800	18 087	4 914	799	2 550	26 350	-0.11
2002	23994	18 123	5 040	831	2 585	26 579	0.87
2003	23372	17 563	4 991	818	2 656	26 028	-2.07
2004	23871	18 110	4 956	805	2 722	26 593	2.17
2005	23830	18 148	4 876	806	2 776	26 606	0.05
2006	22981	17 440	4 691	850	2 895	25 876	-2.74
2007	21979	16 945	4 219	815	2 909	24 888	-3.82
2008	21555	16 460	4 259	836	2 950	24 505	-1.54
2009	21375	16 241	4 323	811	2 943	24 318	-0.76

Kaynak: TÜİK, *Tarım ve Orman Alanları*

Tablo 2: Tarla Bitkilerinin Üretim Miktarları (ton)

	1999	2009	Değişim (%)
Tahıllar	28,885,720	33,577,151	13.97
Baklagiller	1,360,300	1,237,240	-9.95
Endüstriyel bitkiler	20,242,618	19,989,268	-1.27
Yağlı tohumlar	2,308,577	2,396,044	3.65
Yumru Bitkiler	8,708,000	6,503,783	-33.89
Yem Bitkileri	5,076,580	20,558,634	75.31

Kaynak: TÜİK, *Bitkisel Üretim İstatistikleri*

KAYNAKÇA

AB Komisyonu (2004A); *CAP Explained*, ec.europa.eu/agriculture/publi/capexplained/cap_en.pdf (erişim tarihi 28.08.2010)

AB Komisyonu (2004B); *Issues Arising from Turkey's Membership Perspective - Commission Staff Working Document*, ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/issues_paper_en.pdf (erişim tarihi 27.08.2010)

AT-Türkiye Ortaklık Konseyi (1995); *1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı*, www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/1-95.pdf (erişim tarihi 28.08.2010)

Akad, M.T. (1987); "Kırsal Kesime Devlet Müdahaleleri ve Kooperatifler", *11. Tez Kitap Dizisi – 7* içinde, s. 142-157, Uluslararası Yayınları, İstanbul

Akder, A.H. (2003); "Türkiye Tarım Politikasında 'Destekleme Reformu'", *ASOMEDYA*, Aralık 2003, s.46-68

Aktan, R. (1965); "Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, No.2, s.1-15

Ankara Üniversitesi S.B.F. (1954); *Türkiye'de Zirai Makinalaşma: Ziraatte Makine Kullanılmasının Doğurduğu Teknik, Ekonomik ve Sosyal Meseleler Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara

Aruoba, Ç. (1988); "Tarımda Teknolojinin Değişmesinin Gelir Dağılımına Etkisi", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 197-208, Yurt Yayınları, Ankara

Aston, T.H. ve Philpin, C.H.E. (2002); *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, Cambridge University Press, New York, ABD

Avcıoğlu, D. (1969); *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın),* Bilgi Yayınevi, Ankara

Aydoğuş, O. (1999); "Buğdayda Destekleme Politikalarının Refah ve Dağılım Etkileri", *Dünyada ve Türkiye'de Tarımsal Desteklemelere Yeni Yaklaşımlar* içinde, s. 198-205, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara

Banaji, J. (1980); "Summary of Selected Parts of Kautsky'a Agrarian Question", *The Articulation of the Modes of Production* içinde (der. Wolpe, H.), s. 45-92, Routledge & Kegan Paul, Boston, ABD

Barkan, Ö.L. (1980); "'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu' ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi – Toplu Eserler 1* içinde, s. 449-544, Gözlem Yayınları, İstanbul

Barkan, Ö.L. (1980); "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi – Toplu Eserler 1* içinde, s.291-375, Gözlem Yayınları, İstanbul

Berkes, N. (1965); *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz,* İstanbul Matbaası, İstanbul

Beşikçi, İ. (1969); *Doğu Anadolu'nun Düzeni,* E Yayınları, İstanbul

Boratav, K. (1988); "Birikim Biçimleri ve Tarım", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 237-256, Yurt Yayınları, Ankara

Boratav, K. (1998); "1963 ve 1970 Tarım Sayımlarına Göre Toprak Dağılımı", *75 Yılda Köylerden Şehirlere* içinde (der. Oya Baydar), s. 86-90, Tarih Vakfı, İstanbul,

Boratav, K. (2004); *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002,* İmge Yayınları, İstanbul

Chayanov, A.V. (1966); *The Theory of Peasant Economy*, Richard D. Irwin, Homewood, Illinois, ABD

Çayan, M. (2004); "Yeni Oportünizmin Niteliği Üzerine", *Bütün Yazıları* içinde, Boran Yayınevi, İstanbul

Çulhaoğlu, M. (2005); "Solda Kimlik Aranışı '61-71", *Sosyalist Devrim Teorisi* içinde, NK Yayınları, İstanbul, s. 85-111

Devlet Planlama Teşkilatı (1963); *1. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*, Ankara

Devlet Planlama Teşkilatı (1979); *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Ankara

Devlet Planlama Teşkilatı (1985); *5. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*, Ankara, ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan5.pdf (erişim tarihi 28.08.2010)

Devlet Planlama Teşkilatı (2004A); *2004/92 sayılı YPK kararı: Tarım Stratejisi Belgesi (2006-2010)*, mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2004/92.pdf (erişim tarihi 24.08.2010).

Devlet Planlama Teşkilatı (2004B); *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu II. Raporu*, ekutup.dpt.gov.tr/imalatsa/tutun/oik-ii.pdf (erişim tarihi 28.08.2010)

Dünya Bankası (2001); *Agriculture in Transition Countries and the European Model of Agriculture: Entrepreneurship and Multifunctionality* (yaz. Arzeni, Esposti ve Sotte), Ancona, İtalya

Dünya Bankası (2009); *Implementation Completion And Results Report (IBRD-46310) On A Loan In The Amount Of US$ 600 Million To The Republic Of Turkey For An Agricultural Reform Implementation Project* (Rapor No: ICR00001155)

Feyizoğlu, T. (2000); *İbo / İbrahim Kaypakkaya*, Ozan Yayınları, İstanbul

Güler, A. (2008); *Son Kriz*, Yazılama Yayınevi, İstanbul

Güler, B.A. (2002); "Dünya Bankası Proje Anlaşmaları", *2002 Tarım Haftası: Küreselleşme ve Türkiye Tarımı* sempozyumunda sunulan bildiri, 7-8 Ocak 2002, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, s. 66-70

Günaydın, G. (2002); *Küreselleşme ve Türkiye Tarımı*, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara

Günaydın, G. (2004); "Neoliberal Dünya Piyasası ve Alakart Avrupa'da Türkiye Tarımının ve Köylüsünün Kaderi: 'Klasik bir Periferi Öyküsü'", *Özgür Üniversite Forumu*, Sayı 28, s. 42-83

Günaydın, G. (2010); *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm: Politika Transferi Süreci / AB ve Türkiye*, Tan Kitabevi, Ankara

Hatipoğlu, Ş.R. (1936); Türkiye'de Zirai Buhran, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara

İlkin, S. ve Tekeli, İ. (1988); "Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları (Modernleşme Çabaları)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 37-90, Yurt Yayınları, Ankara

Kanbolat, Y. (1963); *Türkiye Ziraatinde Bünye Değişikliği*, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları

Karaömerlioğlu, A. (1998); "Bir Tepeden Reform Denemesi: 'Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Hikâyesi", *Birikim*, Sayı 107, s. 31-47

Kasaba, R. (1993); *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi – Ondokuzuncu Yüzyıl*, Belge Yayınları, İstanbul

Kayıkçı, M. (2005); *Türkiye'de Tarım Topraklarının Tarım Dışı Amaçlarla Kullanımı: Adapazarı Örneği*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul

Keyder, Ç. ve Birtek, F. (1976); "Türkiye'de Devlet Tarım İlişkileri 1923-1950", *Birikim*, Sayı 22, s. 31-40

Keyder, Ç. ve Pamuk, Ş. (1985); "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler", *Yapıt*, Sayı 8, s.52-63.

Kıray, M. ve Hinderink, J. (1970); *Social Stratification as an Obstacle to Development: A Study of Four Turkish Villages*, Praeger Publishers, New York, ABD

Kip, E. (1988); "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve İç Ticaret Hadleri", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 135-162, Yurt Yayınları, Ankara

Köymen, O. (1981); *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul (Silier soyadıyla yayınlanmıştır.)

Köymen, O. (1988); "Bahattin Akşit, Çelik Aruoba ve Nükhet Sirmen-Eralp'in Tebliğlerine İlişkin Yorum", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 233-236, Yurt Yayınları, Ankara

Köymen, O. (2003); "Türkiye Tarımı ve Tarım Politikaları 1923-1980", *Sosyalist Türkiye Hangi Kaynaklarla Kalkınacak?* içinde, s. 193-212, NK Yayınları, İstanbul

Kurmuş, O. (2007); *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Yayınları, İstanbul

Küçük, Y. (1997); *Türkiye Üzerine Tezler 1908-1988 I*, Tekin Yayınları, İstanbul

Lenin, V.I. (1996); *Tarımda Kapitalizm*, Sol Yayınları, Ankara

Marx, K. (1999); *Grundrisse – Birinci Kitap*, Sol Yayınları, Ankara

Marx, K. (2003); *Kapital – Üçüncü Cilt*, Sol Yayınları, Ankara

Marx, K. (2004); *Kapital – Birinci Cilt*, Sol Yayınları, Ankara

Marx, K. (2009); *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Yazılama Yayınevi, İstanbul

Marx, K. ve Engels, F. (2007); *Komünist Parti Manifestosu*, Yazılama Yayınevi, İstanbul

Noviçev, A.D. (1979); *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı-Sömürgeleştirilmesi*, Onur Yayınları, Ankara

OECD (2009); *Producer and Consumer Support Estimates OECD Database 1986-2009*, www.oecd.org/document/59/0,3343,en_2649_33797_39551355_1_1_1_37401,00.html (erişim tarihi 28.08.2010)

Oral, N. (2006); *Türkiye Tarımında Kapitalizm ve Sınıflar: IMF ve Dünya Bankası Programlarının Türkiye Tarımına Etkileri*, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara

Ortaylı, İ. (2008); *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul

Oyan, O. vd. (2001); *Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları: Dünü-Bugünü-Geleceği*, Türkiye Ziraat Odaları Birliği, Ankara

Önal, N.E. (2007); *1980 Sonrası Devlet Politikalarının Türkiye'nin Tarımsal Dönüşümüne Etkileri*, yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Önal, N.E. (2009A); "Ölüme Terk Edilen Köylü Sıtmaya Razı Ediliyor", *soL*, Sayı 288, s. 14-15

Önal, N.E. (2009B); "Kriz ve İşsizlik: AKP Ne Yapıyor? Biz Ne Yapmalıyız", *Gelenek*, Sayı 104, s.47-55

Önder, İ. (1988); "Cumhuriyet Döneminde Tarım Kesimine Uygulanan Vergi Politikaları", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 113-134, Yurt Yayınları, Ankara

Öznucur, S. (1996); *Türkiye'de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Pamak, M (1982); *Türkiye'de Toprak Tarım Reformu ve Köy Kalkınması*, Emel Yayınları, Ankara

Pamuk, Ş. (1988); "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Dönüşüm", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 91-108, Yurt Yayınları, Ankara

Pamuk, Ş. (2005); *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Parvus Efendi (1977); *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul

Patnaik, U. (1979); "Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and Its Fundamental Fallacy"; *The Journal of Peasant Studies*, Cilt 6, Sayı 4, s. 375-420

Peker, A.T. (1996); "Dünya Bankası: 'Büyüme' Söyleminden 'İyi Yönetme' Söylemine", *Toplum ve Bilim*, Sayı 69, s. 6-59

Petras, J. (2008); "The Great Land Giveaway: Neo-Colonialism by Invitation", *Global Research*, 1 Aralık 2008, www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=11231 (erişim tarihi 28.08.2010)

Quataert, D. (1980); "The Commercialization of Agriculture in Ottoman Turkey 1800-1914", *International Journal of Turkish Studies*, Sayı 1, s.38-55

Quataert, D. (2008); *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Rathmann, L. (2001); *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Belge Yayınları, İstanbul

Rekabet Kurumu (2000); *00-43/464-254 Sayılı 03.11.2000 Tarihli Rekabet Kurulu Kararı*, www.rekabet.gov.tr/pdf/00-43-464-254.pdf (erişim tarihi 28.08.2010)

Rozaliev, Y.N. (1978); *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesinin Özellikleri (1923-1960)*, Onur Yayınları, Ankara

Rozaliev, Y.N. (1979); *Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri*, Belge Yayınları, İstanbul

Ricardo, D. (1997); *Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri*, Belge Yayınları, İstanbul

Sachs, J.D. ve Warner, A. (1995); "Economic Reform and the Process of Global Integration", *Brooking Papers on Economic Activity 25th Aniversary Issue* içinde, ABI/INFORM Global, s. 1-118

Sertel, S. (1969); *Roman Gibi*, Ant Yayınları, İstanbul

Smith, A. (2006); *Milletlerin Zenginliği*, İş Bankası Yayınları, İstanbul

Swinnen, J.F.M. (2000); "Ten Years of Transition in Central and Eastern European Agriculture", *KATO* sempozyumunda sunulmuş tebliğ, Berlin, Almanya

Swinnen, J.F.M (2003); "Between Transition, WTO and EU Accession, Agriculture and Agricultural Policies in Formerly Centrally Planned Economies", *Agricultural Policy Reform and the WTO: Where are we Heading?* başlıklı uluslararası konferansta sunulmuş davetli tebliğ; Capri, İtalya

T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2006); *Screening Chapter 11: Agricultural and Rural Development; Agenda Item 1 Turkish Agricultural Policy*, www.abgs.gov.tr/files/tarama/tarama_files/11/SC11DET_1_Agricultural_Policy.pdf (erişim tarihi 27.08.2010)

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (1999); *09.12.1999 Tarihli Niyet Mektubu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/imf/mektup.html (erişim tarihi 28.08.2010)

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2000); *22.06.2000 Tarihli Niyet Mektubu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/niyet/Niyetmektubu.html (erişim tarihi 28.08.2010)

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2001A); *Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı*, www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/eko_program/program.pdf (erişim tarihi 28.08.2010)

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı (2001B); *20.11.2001 Tarihli Niyet Mektubu*, www.tcmb.gov.tr/yeni/niyet/nm2811/nm2811.html (erişim tarihi 24.08.2010)

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2001); *06.07.2001 Tarih ve 39-18/A-2-2001-492 Sayılı Karar*, www.belgenet.com/2001/k4685_veto.html (erişim tarihi 24.08.2010)

T.C. Sağlık Bakanlığı (2010); *Global Adult Tobacco Survey – Turkey Report 2010,* www.who.int/tobacco/surveillance/en_tfi_gats_turkey_2009.pdf (erişim tarihi 28.08.2010)

Tezel, Y. (1986); Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Yurt Yayınları, Ankara

Toprak, Z. (1988); "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler (1900-1950)", *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)* içinde (der. Pamuk, Ş. ve Toprak, Z.), s. 19-36, Yurt Yayınları, Ankara

Tökin, İ.H. (1932); "Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı", *Kadro,* Sayı 4, s. 10-14

Tökin, İ.H. (1943); "Türkiye'de Hububat Siyaseti", *Türk Ekonomisi,* Sayı 1, s. 9-16

Tökin, İ.H. (1990); *Türkiye Köy İktisadiyatı,* İletişim Yayınları, İstanbul

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2001A); *4634 Sayılı Şeker Kanunu,* www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4634.html (erişim tarihi 28.08.2010)

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2001B); *4685 Sayılı Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması ile Tütün ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç ve Dış Alım ve Satımına, 4046 Sayılı Kanunda ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4685.html (erişim tarihi 08.03.2010)

Yurtsever, H. (2002); Süreklilik ve Kopuş İçinde Marksizm ve Türkiye Solu, El Yayınevi, İstanbul

Ayrıca *Resmi Gazete, soL Siyasi Gazete* ve *soL Haber Portalı*'nda yer almış muhtelif haberlerden yararlanılmıştır.

Nevzat Evrim Önal, bir doktora tezinden hareket ederek bu önemli çalışmayı, Türkiye'de tarımın, köylülüğün, emekçi sınıfların sorunlarıyla, kaderiyle ilgilenen herkesin dikkatine tam zamanında sunuyor. "Tam zamanında"; zira bir-iki yıllık kısa kesintiler sayılmazsa, neoliberal politikalar aracılığıyla Türkiye tarımına yöneltilen saldırının nihai bilançosu ortaya çıkmıştır.

Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü, sadece yüz elli yıllık tarımsal dönüşüme değil, Türkiye'nin sosyal tarihine de aydınlatıcı açılımlar getiren önemli bir çalışmadır.

Korkut Boratav

ISBN:978-605-5892-34-0

14 TL

Yazılama